

Finalpartiklar i norske talemål. Ei undersøking av variasjon knytt til geografi, alder og kjønn

Kaja Borthen, Åshild Søfteland, Perlaug Marie Kveen, Elena Karagjosova og Anders Nøklestad

Denne artikkelen rapporterer om ein studie av geografiske og demografiske trekk ved 46 etterstilte uttrykk i norske talemål, mellom *anna gitt, sant og kan du skjønne*. I fyrste del av studien er spørjeskjema nytta som metode. Resultata frå denne undersøkinga viser i kva grad informantar frå ulike stader i Noreg rapporterer om bruk av dei etterstilte uttrykka. Andre del av studien er ei undersøking av førekomstar av etterstilte uttrykk i korpusa Nordisk dialektkorpus og LIA norsk. Samla viser studien at i) mange av dei 46 etterstilte uttrykka er avgrensa geografisk, ii) ein del av uttrykka blir nytta i større grad av dei eldre informantane enn av dei yngre, og omvendt, iii) nokre få uttrykk har ein meir frekvent bruk hos menn enn hos kvinner, og omvendt, og iv) yngre språkbrukarar ser ut til å plassere uttrykk i den etterstilte posisjonen meir hyppig enn eldre når fleire posisjonar er mogleg. I tillegg gjev undersøkinga auka innsikt om dei to metodane som vart nytta.

1 Innleiing*

Temaet i denne artikkelen er etterstilte uttrykk som *gitt, sant og kan du skjønne* i ytringar av typen *Det går mykje i country, gitt*. Slike uttrykk blir kalla finalpartiklar. Finalpartiklar er eit interessant studieobjekt, mellom anna fordi dei har spesielle syntaktiske, morfologiske og fonologiske eigenskapar og fordi dei seier noko om samtalekulturen hos den gruppa språkbrukarar som nyttar dei. Ifølgje Hancil, Post og Haselow (2015: 7–18) har finalpartiklar mellom anna følgjande eigenskapar:

* Ein stor takk til Brit Mæhlum og Stian Hårstad, som har lese gjennom og kommentert ei tidleg utgåve av denne artikkelen, og til to anonyme fagfellar og redaktøren i *Maal og Minne* for gode innspel.

- i Dei er ikkje-bøyelege einingar som er laust kopla til ei syntaktisk eining (heretter 'vertsyttring') som dei er plasserte til høgre for.
- ii Dei opptrer på slutten av ei intonasjonseining som dei er prosodisk integreerte med.
- iii Dei har ikkje proposisjonelt eller sanningsfunksjonelt innhald.
- iv Tydinga deira er relativt vag og variabel (*prosedural* heller enn *konseptuell*, jf. Blakemore 1987) og funksjonen kan endre seg avhengig av innhaldet i vertsytringa.
- v Dei bidreg typisk med informasjon som relaterer (delar av) innhaldet i vertsytringa til kontekstuelle tilhøve, som tilhøyrar, talar og/eller den tidlegare diskursen. Til dømes kan dei antyde kva for talehandling som er meint, kva for epistemisk eller kjenslemessig haldning talaren har til (delar av) innhaldet i vertsytringa, korleis tilhøyraren er forventa å sjå på (delar av) innhaldet i vertsytringa, og/eller relasjonar mellom (delar av) innhaldet i vertsytringa og tidlegare diskurseiningar.
- vi Historisk sett har dei typisk opphav i eit leksikalsk ord som over tid har utvikla seg til finalpartikkelen, som ei heterosem¹ form.

I tillegg til dette seier Hancil, Post og Haselow (2015) at finalpartiklar på tvers av språk typisk er monomorfemiske, altså ikkje samansette. Til liks med Fischer (2006) reknar vi fleirordsuttrykk som finalpartiklar så sant dei har dei definerande eigenskapane i i-vi. I tillegg har norske finalpartiklar typisk trykklett uttale.

Finalpartiklar blir ofte rekna som ein underkategori til pragmatiske markørar (Andersen og Fretheim 2000; Andersen 2001; Aijmer og Simon-Vandenberg 2011; Aijmer 2013) og pragmatiske partiklar (Foolen 1997; Fried og Östman 2005), og som delvis overlappende med diskursmarkørar (Schiffrin 1987; Fraser 1996; Jucker og Ziv 1998), diskurspartiklar (Fischer 2006; Zimmermann 2011) og modalpartiklar (Izutsu og Izutsu 2013; Weidt 1969). Blant desse kategoriane er det pragmatiske partiklar som i størst grad fell saman med finalpartiklar; det einaste som skil dei to kategoriane frå kvarandre, er at finalpartiklar er avgrensa til å opptre til sist i ytringa (jf. punkt i og ii ovanfor). Semantiske og pragmatiske aspekt ved pragmatiske partiklar i norsk, inkludert finalpartiklar, er tema for eit eige nummer i *Norsk lingvistisk tidsskrift* frå 2018 (volum 2), med eit litteraturoversyn i innleiinga (Borthen 2018), og fi-

1. Eit ord er *heterosemt* (eng. 'heterosemous') dersom det har to eller fleire tydingar eller funksjonar som er historisk relaterte, men høyrer til ulike morfosyntaktiske kategoriar.

nalpartiklar er omhyggeleg omtala i Urbanik (2018). Trass i dette har det aldri tidlegare vore gjeve eit breitt oversyn over verken pragmatiske partiklar eller finalpartiklar i norske talemål. Det ønsker vi å gjere noko med i denne artikkelen. At vi har valt å studere pragmatiske partiklar i etterstilt posisjon, skuldast delvis at ei spørjeundersøking om pragmatiske partiklar generelt ville ha vore for omfattande og delvis at internasjonal forskning har vist ei særleg interesse for den etterstilte posisjonen (sjå m.a. Hancil, Post og Haselow 2015).

Sjølv om finalpartiklar har ein fasinierende semantikk og interessante funksjonar i samtalen, skal vi i denne artikkelen fokusere på geografiske og demografiske aspekt ved dei. I og med at finalpartiklar er ikkje-sanningsfunksjonelle, og difor ikkje bidreg til påstandsinnhaldet i ytringa, vil dei vere valfrie i større grad enn andre ord. Variasjonsmoglegheit er ein føresetnad for sosiolingvistisk variasjon og talemålsvariasjon meir generelt, så frå dette kan vi vente at finalpartiklar kan bli nytta meir av enkelte grupper språkbrukarar enn andre.

Geografisk utbreiing er sjeldan tema i faglitteraturen om norske pragmatiske partiklar, finalpartiklar inkludert. Ein del dialektmonografiar nemner pragmatiske partiklar (sjå t.d. Dagsgard 2006 og Donali et al. 1988), men generelt har slike uttrykk fått liten plass i lærebøker og andre faglege skildringar av norske målføre. *Norsk Ordbok – ordbok over det norske folkemålet og nynorske skriftspråket* (heretter Norsk Ordbok) er den faglege kjelda som har mest inngåande informasjon om den geografiske utbreiinga til finalpartiklar i norsk, men ikkje alle uttrykka vi ser på, er nemnde der. Undersøkinga vår bidreg med innsikter både om den geografiske utbreiinga til uttrykk som ikkje har vore skildra tidlegare, og med meir oppdatert kunnskap om allereie kjende finalpartiklar.

Alder er òg ein eigenskap ved språkbrukaren som det er interessant å sjå på her. Det finst ein god del studiar av pragmatiske partiklar og ungdomsspråk, og desse syner at visse pragmatiske partiklar, til dømes *bare* som sitatmarkør og den pragmatiske partikkelen *lissom*, i hovudsak blir nytta av unge språkbrukarar (sjå t.d. Hasund 2006; Opsahl og Svennevig 2012; Svennevig og Hasund 2018). Eit døme på motsett side av alderskalaen er den midtstilte pragmatiske partikkelen *nå*, som er i tilbakegang, ifølgje Svennevig (2014). I studien vår undersøker vi aldersparameteren også for mindre kjende finalpartiklar. Sambandet mellom den etterstilte posisjonen og alder er òg interessant i ljøs av internasjonal forskning som meiner at bruken av finalpartiklar i engelsk, og kan hende også andre eu-

ropeiske språk, har auka over tid (jf. Hancil, Post og Haselow 2015: 5, som viser til Lenker 2010 og Traugott 2016). Så langt har ingen undersøkt om det er ein slik tendens også i norsk.

Det har lenge vore antyda ein samanheng mellom pragmatiske partiklar og kjønn. I ei tidlegare utgåve av Norsk Ordbok (truleg forfatta på 1930-talet) sto det at etterstilt *altså*, nytta til understreking av ei utsegn, opptrjedde “særli i kvinnemål” (jf. Opsahl 2014: 59). Som Uri (2018) samanfattar, har forskarar seinare stadfesta liknande tendensar for einskilde ord. Mellom anna finn Hasund (2006) i sitt datamateriale at 90 % av døma med *lissom* blir ytra av jenter, og Opsahl (2002) viser at jenter nyttar *bare* omkring dobbelt så ofte som gutar i hennar datamateriale. Nokre forskarar hevdar at pragmatiske partiklar generelt blir nytta meir av kvinner enn av menn (jf. Lakoff 1975; Fjeld 2001; Lind 2005; Talbot 2010), men det finst òg studiar som ikkje viser nokon skilnad mellom kvinner og menn på dette punktet (sjå t.d. Precht 2008). For norsk veit vi så langt lite om kjønnsfordelinga til dei mange mindre utbreidde pragmatiske partiklane.

I undersøkinga vår har vi valt ut 46 etterstilte finalpartiklar frå norske talemål, og vi svarar på følgjande tre forskingsspørsmål:

1. Er nokon av dei 46 etterstilte uttrykka knytte til spesifikke geografiske område?
2. Er nokon av dei 46 etterstilte uttrykka (eller den etterstilte posisjonen generelt) knytte spesielt til eldre eller yngre språkbrukarar?
3. Er nokon av dei 46 etterstilte uttrykka knytte spesielt til kvinnelege eller mannelege språkbrukarar?

Studien er sett saman av to ulike undersøkingar. I den fyrste delen har vi nytta spørjeskjema som metode. Denne undersøkinga gjev svar på kva informantar på ulike stader i Noreg rapporterer om bruken av dei 46 uttrykka hos seg sjølve og i dialekta si. Ettersom det ikkje nødvendigvis er samsvar mellom rapportert og faktisk språkbruk, har vi valt å nytte dei same geografiske målepunkta og dei same informantkategoriane i denne spørjeundersøkinga som i Nordisk dialektkorpus (NDK) (Johannessen et al. 2009). På det viset har vi kunna undersøke om det er samsvar mellom dei mønstera for geografi, alder og kjønn som kjem fram i spørjeundersøkinga, og dei mønstera vi finn for faktisk språkbruk i korpus. Det at vi kombinerer to ulike metodar, styrker validiteten til svara på dei

tre forskingsspørsmåla samstundes med at vi får auka innsikt om dei to metodane og om sambandet mellom rapportert og faktisk språkbruk.

Resten av artikkelen er strukturert som følgjer: Metodespørsmål og gjennomføringa av dei to undersøkingane blir presenterte i Seksjon 2, før vi i Seksjon 3 går inn på dei viktigaste resultatata for dei 46 uttrykka knytte til geografi, alder og kjønn. Til sist i Seksjon 3 samanfattar vi dei to undersøkingane med særleg fokus på metode og sambandet mellom rapportert og faktisk språkbruk. Seksjon 4 samanfattar artikkelen.

2 Data og metode

2.1 Spørjeskjemaet

Spørjeskjemaet som vart sendt ut til informantane, inneheldt fem hovud- delar: (i) Ein introduksjon med informasjon om temaet og målet med studien, informasjon om at deltakinga var frivillig, kva det innebar å vere med, og om lagring av data, (ii) instruksjonar om korleis informantane var forventa å svare på spørsmåla, inkludert eit døme, (iii) spørsmål til informanten om geografisk tilhøyrse, år på heimlassen, alder og kjønn, (iv) sjølvne spørjeundersøkinga og (v) samtykkeskjema. Dei viktigaste delane av instruksjonen til informantane er gjengjevne i Figur 1. Spørjeundersøkinga vart meld inn til Norsk senter for forskningsdata (NSD), og vi følgde tilrådingane deira. Innsamlinga av data vart gjennomført mellom 2014 og 2018.

Sidan finalpartikkel ikkje er ein eigen kategori i ordbøker og korpus, vart lista med finalpartiklar kompilert manuelt av oss. Vi søkte etter slike uttrykk i ordbøker, artiklar, korpus og blant språkkunnige, og enda opp med dei 46 uttrykka som er lista opp (i bokmålsform) i Tabell 1. Før vi utforma spørjeskjemaet, samla vi inn informasjon om bruksmåtar, målføreformer, etymologi og utbreiing frå ulike kjelder, spesielt Norsk Ordbok, Metaordboka til Norsk Ordbok og Ivar Aasens arbeid (Aasen 1965 [1864]; Aarset 1996 [basert på Aasen 1848]). Det var særleg viktig å finne gode eksempelsetningar til spørjeskjemaet og eit godt oversyn over uttalevariantar. Tabell 1 viser både eksempelsetninga for kvart av uttrykka og dei uttalevariantane vi nemnde i spørjeskjemaet.

Instruksjon

Du vil bli presentert for 46 ytringer. For hver ytring: Tenk deg at ytringen oversettes til dialekten som snakkes på ditt hjemsted. Tenk deg at ytringen avsluttes med ett av uttrykkene listet opp under ytringen, eller en annen uttalevariant av samme ord. Gjør følgende vurderinger:

- Vurder om folk som snakker din dialekt, bruker dette ordet i en eller annen uttalevariant i denne posisjonen i setningen. Kryss av det som passer best av de tre alternativene nederst. Du kan bare krysse av ett alternativ.
- Hvis ordet brukes, oppgi hvordan det uttales. Du kan oppgi andre uttalevarianter enn de vi har listet opp.
- Dersom du ønsker det, kan du legge til kommentarer til svaret ditt.

Eksempel

Ytring: Dette var fæle greier, _____!

- gitt
- gett
- gut
- ...

Kryss av for ett av følgende alternativer:

1. Ja, dette ordet brukes på denne måten i min dialekt, og jeg bruker det også iblant selv. Det uttales slik: _____
2. Dette ordet brukes på denne måten av enkelte som snakker min dialekt, men jeg bruker det sjelden eller aldri selv. Det uttales slik: _____
3. Nei, dette ordet brukes ikke (eller ikke i denne posisjonen i setningen) i min dialekt.

Eventuelle kommentarer: _____

Figur 1 Instruksjon til informantane

Tabell 1 Eksempelsetning og uttaledøme for kvar finalpartikkel i spørjeundersøkinga

Nr.	Uttrykk (bokmål)	Eksempelsetning (bokmål)	Uttaleeksempel i spørjeskjemaet
1	akkurat	Det var ingenting å skryte av, _	akkurat, akkerat, akkeratt, akkorat, akkoratt
2	altså	Det er helt sant, _	altså, æiltså, allso, also, alto
3	at (det)	Du er så fin, _	at, atte, at det
4	da	Nå får dere se til å komme, _	da, a, ra, då, dæ
5	(da) ma	Ikke slik, _	dama, damma, dametta, dāmāta, ra'ma, dæ, ama, amma
6	de kaller	Han var slik veterinær, _	de kaller, dei kallar, dei kalla
7	du	Jeg har hørt det ofte, _	du
8	eller	Blir det snø i kveld, _	eller, ell, elle, eil, eiller, hell, elder
9	er von	Det blir kaldt til uka, _	e von, i von, er det von, æ ræ von
10	gitt	Det var fæle greier, _	gitt, gett, gut, gutt, gott
11	ikke sant	Det går bra, _	ikke sant, ikkje sant
12	jo	Det er rene blankisen her, _	jo
13	kan du skjønne	Hun ble glad, _	kan du skjønne, kan du skyne, kan du skjøna
14	kan du vite	Hun er ikke her nå, _	kan du vita, kan dø vita, kan dø vättå, vättå
15	kar	Å du, hvor det gikk, _	kar
16	lell	Du vil ikke dit, _	lell, lel, lei, leill, læl, læ
17	liksom	Som om det er vår skyld, _	liksom, likesom, liksum, leksom, likso, likså, lekso, lissom, lessom, lisso, mæssom, messom
18	mann	Se deg for, _	mann

19	men	Du kommer til å dra. Jeg vet du ikke liker det, _	men, minn, mi
20	mon tro	Hvor skal han hen, _	mun tru, montru, mon tru
21	må vite	Han var vant med å få det han ville, _	måta, måtta, må vita, må vete, må vide, metta, mæta, ma, må
22	må tro	Det går ikke fort, _	må tru, måtru, muttru, mutru
23	nemlig	Kan du hjelpe meg? Jeg har problemer, _	nemlig, nemleg, nemmele
24	nett	Hagla var ikke av de minste, _	nett
25	ratt	Det blir vel meir snø til natta, _	ratt, radt
26	rett og slett	Du var fantastisk, _	rett og slett
27	sann	Det var sant, _	san, sann, senn
28	sant	Fransk er jo så deprimerende gammeldags, _	sant, saint
29	sant vel	Nå kommer far hjem, _	sant vel
30	sant å si	Men jeg var ikke videre huslig av meg, _	sant å si, sant å seia, sant å segja
31	ser det ut til	Nå får vi selskap, _	ser det ut til
32	ser du	Dette blir det penger av, _	ser du, sjø, se, su, serru, sjeru, sjurru, seddu, siddu, sjeddu
33	skal tro	Er det en rev, _	skal tru, ska tru
34	skal vite	Dette hører med, _	skal vita, ska vita
35	skjønner du	Det er fest her, _	skjønner du, skjønna du
36	som sagt	Det er på tide, _	som sagt
37	så	Om du nå endelig vil, _	så, so
38	tror du	Får du feira litt, _	trur du, tror du, trur u
39	tror jeg	Jeg vil aldri gifte meg, _	tror jeg, trur eg
40	var sant	Nei, jeg skulle finne Petra, jeg, _	var sant
41	vet jeg	Han kunne ikke annet, _	veit eg, veit e, vette, vætte, vekkje
42	vet du	I Tyskland styrer presidenten, _	veit du, vet du, vettu
43	vel	Du vil være med på spørreundersøkelse en annen gang også, _	vel, væl, veie
44	ventelig	Hun tenkte på Aud, _	ventelig, venteleg, vennjeli
45	visst	Han har det bra, _	visst, vist
46	visstnok	Folket i Malawi er fredelige og trivelige, _	visstnok

Dei 46 uttrykka vart plukka ut basert på følgjande fem kriterium:

- i Ikkje sanningsfunksjonelt.
- ii Opptre systematisk i etterstilt posisjon (eventuelt òg i andre posisjonar).
- iii Fungerer ikkje som sjølvstendig ytring (utelét interjeksjonar som t.d. *jav-issst*)
- iv Trykklett uttale.
- v Ikkje ei produktiv samanstilling av fleire finalpartiklar der tydinga og uttala tyder på at dette er ein kombinasjon av to sjølvstendige leksem (utelét t.d. *da sjø* som eitt uttrykk, men inkluderer *e'von < er det von*).

Punkt iv, som seier at uttala skal vere trykklett, og punkt ii, som seier at uttrykket skal opptre i etterstilt (setningsekstern) posisjon, forklarar mellom anna kvifor vi har med finalpartikkelen *lell*, men ikkje det historiske opphavet *likevel*; det er berre *lell* som kan opptre trykklett og i etterstilt posisjon. Det siste punktet, punkt v, var det vanskelegaste å vurdere, særleg for samansette uttrykk som forfattarane sjølv ikkje nyttar. Der vi har vore i tvil, har vi valt å ta med det samansette uttrykket i undersøkinga, til dømes *da ma* (historisk opphav: *da må veta*) og *sant vel*. Derimot har vi valt å samle ulike uttalevariantar under eitt og same uttrykk så sant va-

riantane ser ut til å ha same funksjon. Til dømes følgjer vi i Norsk Ordbok ved å rekne midtnorsk *sjø* som ein uttalevariant av etterstilt trykklett *ser du*, som er det historiske opphavet til *sjø*.

Informantane fekk spørsmåla om dei etterstilte uttrykka i alfabetisk rekkefølge som i Tabell 1, etter mønster frå dømet i Figur 1. I eit eige punkt heilt til sist i undersøkinga oppmoda vi informantane om å leggje til generelle kommentarar og eventuelt nemne uttrykk som ikkje var med i undersøkinga. Tre uttrykk som ikkje er med på lista i Tabell 1, er *si* (som i *Eg vil ikkje, si!*), *tenkt sagt* ('hadde eg så nær sagt'), og *kjell'*, som i *Det lyt du finne deg i, kjell'* ('kvinnfolk', 'kjelle').² Undersøkinga vår er med andre ord ikkje uttømmmande om finalpartiklar i norsk, sjølv om målet var å ha med så mange som mogleg.

2.2 Målepunkt og informantar

Undersøkinga omfattar informantar frå 83 stader i Noreg, her delt inn etter dei fem geografiske hovudregionane Nord-Noreg, Trøndelag, Austlandet, Vestlandet og Sørlandet:³

- **NORD-NOREG:** Ballangen, Beiarn, Bodø, Burfjord, Herøy, Karlsøy, Kautokeino, Kirkenes, Kirkesdalen, Kjøllefjord, Kvænangen, Kåfjord, Lavangen, Mo i Rana, Narvik, Stamsund, Steigen, Sømna, Tromsø, Vardø
- **TRØNDELAG:** Gauldal, Inderøy, Meråker, Oppdal, Røros, Skaugdalen, Trondheim
- **AUSTLANDET:** Alvdal, Aremark, Brekkom, Brunlanes, Dalsbygda, Darbu, Drevsjø, Enebakk, Flå, Gausdal, Hjørtedal, Hof, Holmestrand, Jevnaker, Kirkenær, Lardal, Lom, Lommedalen, Nes (Romerike), Rena, Rollag, Rømskog, Sylling, Trysil, Vang, Vestre Slidre, Vinje, Ål
- **VESTLANDET:** Aure, Bud, Bømlo, Eidfjord, Fusa, Gjesdal, Kalvåg, Karmøy, Kvinnherad, Lindås, Luster, Rauma, Stavanger, Stranda, Suldal, Surnadal, Time, Todalen, Volda, Voss

2. Takk til Tor Erik Jenstad for desse døma.
3. Vi er klar over at geografisk-administrative regionar som dette ikkje nødvendigvis stemmer overeins med tradisjonelle dialektgrenser. Til dømes blir nordmørsk gjerne rekna til det trønderske målområdet. Når vi likevel har valt å bruke denne inndelinga gjennomgåande, er det av to årsaker: 1) Den same inndelinga blir bruka i Nordisk dialektkorpus, og dermed blir det lettare å samanlikne våre data med deira data, og lettare for andre å etterprøve forskinga vår. 2) Dersom ein er på jakt etter nye isoglossar der utbreiinga er ukjent, kan det vere for styrande å gjennomgåande leggje tradisjonelle dialektgrenser til grunn.

- SØRLANDET: Evje, Kristiansand, Landvik, Lyngdal, Sirdal, Valle, Vegårshei

Desse 83 stadene er alle blant dei 111 geografiske målepunkta som er nytta i prosjektet ScanDiaSyn og som resulterte i NDK (Johannessen et al. 2009).⁴

Vi overtok òg namn og adresse på 383 informantar frå ScanDiaSyn-prosjektet. Desse personane hadde sagt seg villige til å bli kontakta på nytt for nye forskingsprosjekt, men ein del hadde flytta, ein del var ikkje lenger i live og ein god del valde å ikkje svare. Svarprosenten var i fyrste omgang på berre omkring 25 %, så det vart sett i gang eit større rekrutteringsarbeid. Kommunehus, bibliotek, skular og historielag på dei plassane vi trengte informantar, vart kontakta, og personar på desse kontaktpunkta vidareformidla førespurnaden vår til personar som kunne vere villige til å delta i undersøkinga. Informantane som sa ja til å vere med på undersøkinga, måtte oppfylle dei same krava som i prosjektet ScanDiaSyn (sjå Johannessen, Vangsnes, Priestley & Hagen 2014). Mellom anna skulle dei ikkje ha budd borte frå heimplassen i meir enn 7 år, og dei skulle helst vere anten 30 år eller yngre eller over 50. Informantane våre er med andre ord ikkje eit representativt utsnitt av befolkninga, men ei gruppe relativt stadbundne individ som kanskje også er meir interesserte i språk enn gjennomsnittet.

Informantane er delte inn i to alders- og kjønnskategoriar, slik som i NDK. Kategoriane er ‘ung’ (15–30 år), ‘gamal’ (50 +), ‘kvinne’ og ‘mann’. I NDK er hovudregelen at det er 4 personar frå kvart av dei geografiske målepunkta (to unge / to eldre, to kvinner / to menn). I undersøkinga vår oppnådde vi ikkje dette for alle 83 målepunkt, men det er ei relativt jamn fordeling over dei ulike kategoriane i kvar av dei fem regionane. Det deltok 286 informantar i undersøkinga, m.a.o. 3,45 informantar per målepunkt. Tabell 3 syner fordelinga av informantar i dei fem regionane. 9 informantar hadde ikkje fylt ut informasjon om kjønn og alder; desse er representerte i kolonnen ‘ikkje markert’ i Tabell 3.

4. Les meir om ScanDiaSyn-prosjektet og Nordisk dialektkorpus her: <http://websim.arkivert.uit.no/scandiasyn/>.

Tabell 3 Fordeling av kvinner og menn, yngre og eldre informantar i undersøkinga

Region	Samla	Kjønn			Alder		
		Kvinne	Mann	Ikkje markert	Ung (15–30)	Gamal (50+)	Ikkje markert
Nord-Noreg	70	33	32	5	30	35	5
Trøndelag	30	14	13	3	13	14	3
Austlandet	94	51	43	0	39	55	0
Vestlandet	72	38	33	1	33	38	1
Sørlandet	20	12	8	0	7	13	0
		148	129	9	122	155	9
Sum	286		286			286	

Sørlandet er den regionen som har færrest informantar og mest ujamn fordeling blant informantkategoriane. Dette medfører at det skal meir til for å finne statistisk signifikante mønster for denne regionen enn for dei andre.

2.3 Gjennomføring av spørjeundersøkinga og handsaming av resultatata i ettertid

Dei fleste svara på spørjeundersøkinga var uproblematiske å tolke, men eitt og anna var utfordrande. Eitt døme på dette er når ein informant har skrive ned ei rimeleg uttale for eit uttrykk, men har gløymt å setje kryss for at uttrykket blir nytta i dialekta (det er altså ingen kryss i det heile for svaralternativ 1–3). Eit anna døme er når det er kryssa av for at eit uttrykk blir nytta, men lagt til ei uttale som gjer det klart at informanten har tenkt på eit anna uttrykk enn det vi er ute etter. Ved gløymde kryss, men rimeleg uttale, har vi markert dette som svaralternativ 1 ‘Blir nytta, og eg nyttar det iblant sjølv’. Derimot har vi ikkje teke med resultat der uttala viser at informanten har eit anna ord i tankane enn det vi har spurt om; i slike tilfelle har vi endra svaret til alternativ 3 ‘Blir ikkje nytta’. I døme der vi er meir usikre på kva informanten har meint, har vi latt svara stå som dei er heller enn å tolke dei. Eit døme på dette er eit svar om det etterstilte uttrykket *da ma* (< *da må veta*). Svaret skil seg ut ved at det er det einaste av kategori 1 ‘Blir nytta, og eg nyttar det iblant sjølv’ i regionen, og informanten har skrive inn uttaleforma *dama*. Vi mistenkjer at informanten har vokativforma av nomenet *dame* i tankane, men kan ikkje vite dette sikkert. Ved å inkludere slike data blir resultatata litt mindre “reine” og det blir litt vanskelegare å finne resultat med statistisk signifikans, men fordelene er at datamaterialet i liten grad er manipulert av oss.

Resultata frå spørjeundersøkinga er blitt handsama av Tekstlaboratoriet og er presenterte i eit brukarvenleg format på nettet. Denne databasen er tilgjengeleg for alle og har namnet *Database for etterstilte småord i norsk (Småord-databasen)* (Borthen, Nøklestad, Søfteland, Kveen og Karajosova 2018).⁵ Ved søk i databasen kan ein enkelt sjå resultat for geografisk utbreiing, alder og kjønn for dei 46 uttrykka. Det kan òg søkast etter kombinasjonar av desse variablane, og ein kan få opp informasjon om rapportert uttale. Idéen med å presentere dialektologiske mønster digitalt er ikkje unik for prosjektet vårt, men føyer seg inn i ein internasjonal trend (sjå t.d. Elspass & König 2008).

I søkegrensesnittet til Småord-databasen har svaralternativa frå spørjeskjemaet i Figur 1 fått kortare parafrasar, 'Benyttes', 'Benyttes av enkelte' og 'Benyttes ikke', og desse er òg gjort om til talverdiar. Tabell 4 gjev eit oversyn over denne samanhengen. Vær særleg merksam på at parafrasen 'Blir nytta' står for at informanten svarar at han eller ho òg nyttar uttrykket sjølv.

Tabell 4 Parafrase og talverdi for svaralternativa

	Svaralternativ i spørjeskjemaet	Parafrase i Småord-databasen	Talverdi
1	Ja, dette ordet brukes på denne måten i min dialekt, og jeg bruker det også iblant selv. Det uttales slik: ...	'Benyttes' ('Blir nytta')	2
2	Dette ordet brukes på denne måten av enkelte som snakker min dialekt, men jeg bruker det sjelden eller aldri selv. Det uttales slik: ...	'Benyttes av enkelte' ('Blir nytta av einskilde')	1
3	Nei, dette ordet brukes ikke (eller ikke i denne posisjonen i setningen) i min dialekt.	'Benyttes ikke' ('Blir ikkje nytta')	0

2.4 Gjennomsnittsverdiar, medianverdiar og statistisk signifikans

I søkegrensesnittet til Småord-databasen finst det informasjon om både medianverdiar og gjennomsnittsverdiar for informantvurderingane. Medianverdiane vil vere anten 'Blir nytta', 'Blir nytta av einskilde' eller 'Blir ikkje nytta' for det utvalet ein har avgrensa søket til. Gjennomsnittsverdiar er rekna ut frå dei tilsvarende talverdiane i Tabell 4. Ein gjennomsnittsverdi opp mot 2 tyder altså på at mange informantar har valt det fyrste alternativet, at uttrykket blir nytta i dialekta, også av informanten sjølv, medan ein gjennomsnittsverdi ned mot 0 tyder på at mange har valt det tredje alternativet, at ordet ikkje blir nytta i dialekta.

5. Les meir om Småord-databasen her: <https://www.ntnu.edu/isl/etterstiltesmaord>.

Gjennomsnittsverdiar kan vere nyttige for å gje eit oversyn over generelle tendensar i resultatane. Difor vil vi iblant presentere slike tal. Men ein numerisk skilnad i gjennomsnittsverdi er ikkje nødvendigvis statistisk signifikant. Dessutan er svaralternativa i spørjeskjemaet vårt i streng forstand ikkje ein numerisk skala, så ei utrekning av statistisk signifikans kan ikkje basere seg på gjennomsnittsverdiar. I Småord-databasen er den geografiske utbreiinga til uttrykka visualisert gjennom pilar i ulike fargar på eit kart over Noreg. Kartet er ei grafisk framstilling av gjennomsnittsverdiar, og tek altså ikkje omsyn til statistisk signifikans. Når vi presenterer slike kart og gjennomsnittsverdiar i denne artikkelen, gjer vi det alltid klart kva for mønster som er statistisk signifikante med ein p-verdi lågare enn 0,05 og kva for mønster som ikkje er det.

2.5 Talespråkdatabasane Nordisk dialektkorpus (NDK) og LIA norsk

Som nemnt representerer svara frå spørjeundersøkinga vår rapportert og ikkje faktisk språkbruk, så vi supplerer spørjeundersøkinga med søk i korpus. Til dette har vi fyrst og fremst nytta NDK versjon 4.0 (Johannessen et al. 2009; sjå òg Søfteland 2018). Korpuset består av transkriberte opptak som vart samla inn gjennom prosjektet ScanDiaSyn mellom 2006 og 2012, med 438 norske informantar som ytrar til saman i underkant av 2 millionar ord. Hovudmaterialet er samtaler der informantane frå same målepunkt snakkar saman to og to, i tillegg til intervju med ein feltarbeidar. Det er omkring ein time med opptak for kvar informant. Tabell 5 viser kor mange personar det er i kvar informantkategori.

Tabell 5 Fordeling av kvinner og menn og yngre og eldre blant norske informantar i NDK

Region	Samla	Kjønn		Alder	
		Kvinne	Mann	Ung (15–30)	Gamal (50+)
Nord-Noreg	109	54	55	53	56
Trøndelag	52	27	25	26	26
Austlandet	132	65	67	64	68
Vestlandet	109	55	54	55	54
Sørlandet	36	18	18	18	18
	438	219	219	216	222

Transkripsjonen i korpuset er lydner, basert på vanleg alfabet, og er også semi-automatisk omsett til ortografisk bokmål i søkegrensesnittet. Tran-

skripsjonane er lenka til lyd og bilete, noko som er særst nyttig når ein studerer pragmatiske partiklar, ettersom uttala kan vere avgjerande for disambiguering. Materialet er dessutan automatisk lemmatisert og tagga for ordklasse og bøyingsform, så det er mogleg å avgrense søk til bestemte syntaktiske kategoriar. Ein kan avgrense søk til 'segmentfinal' posisjon (i tydinga 'ytringsfinal'), men dette utelukkar døme med t.d. spørsmålsteikn, lattareteikn eller nølelydar til sist i ytringa, og døme der ytringa held fram etter den pragmatiske partikkelen.

Noko anna ein må ha i mente når ein søker i korpuset, er at dei ulike informantgruppene kan ha produsert ulike mengder ord. Dersom eit uttrykk til dømes får fleire treff blant dei kvinnelege enn dei mannlege informantane, må ein sjekke om skilnaden skuldast at kvinnene har produsert fleire ord enn mennene. Det interessante spørsmålet er kor frekvent eit uttrykk er relativt til den totale mengda med ord for ein informantkategori.

I nokre tilfelle supplerer vi søka våre i NDK med søk i korpuset LIA norsk (akronym for 'Language Infrastructure made Accessible'). LIA norsk er eit korpus av eldre dialektopptak med 1374 informantar frå 226 kommunar, til saman i underkant av 3,5 millionar ord. Fødeåret til informantane er mellom 1837 og 1963, og opptaksår er mellom 1937 og 1996. Materialet og søkegrensesnittet er stort sett bygt opp som i NDK, men fordelinga etter geografi, alder og kjønn er ikkje like balansert.⁶

2.6 Nokre hypotesar om rapportert mot faktisk språkbruk

Det er berre delvis overlapp mellom dei informantane som har vore med i spørjeundersøkinga vår, og dei som medverka til NDK (dette gjeld ca. 80 informantar). Når vi undersøker graden av samsvar mellom rapportert og faktisk språkbruk, gjeld det altså ikkje informant sjølv, men informant som representant for ein informantkategori. Datamaterialet i dei to kjeldene er samla inn på litt ulike tidspunkt (2006–2012 mot 2014–2018), men informantane i dei to kjeldene er like nok til at det er rimeleg å samanlikne dei.

Når det gjeld sambandet mellom rapportert og faktisk språkbruk, er det ein viktig skilnad mellom positive og negative funn. Både i spørjeundersøkinga og i korpusundersøkinga reknar vi negative funn (at uttrykket *ikkje* er nytta eller er rapportert som ikkje nytta) som meir usikre

6. Les meir om LIA norsk her: <https://www.tekstlab.uio.no/LIA/korpus.html>.

enn positive funn (at uttrykket er nytta eller rapportert som nytta). Dessutan er det skilnader mellom dei to kjeldene når det gjeld i kva grad ein kan vente positive funn, og kva som kan vere årsaka til manglande positive funn.

I spørjeundersøkinga svarar informantane direkte på spørsmål om alle dei 46 etterstilte uttrykka, både om dei blir nytta i dialekta (og av informanten) og om dei ikkje blir nytta. Men det finst fleire grunnar til at bruken av uttrykk kan bli underrapportert. For det fyrste kan eit spørjeskjema vere utforma slik at det favoriserer negative vurderingar. I vårt tilfelle vil det mellom anna vere uheldig dersom ei eksempelsetning er unaturleg for informanten uavhengig av finalpartikkelen, eller dersom det manglar ein relevant uttalevariant. For det andre kan informantar komme til å tolke “blir uttrykket nytta i di dialekt?” som eit spørsmål om uttrykket er *typisk* for dialekta, eller om uttrykket *burde* bli nytta i dialekta (normativ tolking). Informantar kan òg komme til å underrapportere bruken av uttrykk fordi dei ikkje har merkt seg at andre med same dialekt nyttar dei, eller fordi dei er umedvetne om at dei sjølve nyttar dei. Dette gjer det spesielt interessant å undersøke om negative svar på spørjeskjemaet blir understøtta av korpussøk.

At informantar skulle “skryte på seg” bruk av finalpartiklar som eigentleg ikkje er nytta, ser vi som lite sannsynleg. Vi har i utgangspunktet heller ikkje grunnlag for å tru at utforminga av spørjeskjemaet har leidd informantane til å svare at eit uttrykk er i bruk sjølv om det ikkje er det (men sjå drøftinga i Seksjon 3.5).

Med korpuserundersøkingar vil eventuelle normative haldningar og manglande metakunnskap om eigen og andres språkbruk i liten grad påverke dataa (jf. m.a. Johannessen 2003), men på den andre sida er det nokså tilfeldig kva som kjem med av språklege fenomen i eit lydopptak på rundt ein time. Pragmatiske partiklar blir gjerne påverka av sjanger og formalitetsnivå (sjå spesielt Aijmer 2013), og ein intervju-situasjon eller samtale arrangert av språkvitarar er relativt formell. Mange pragmatiske partiklar er dessutan spesielt nyttige i argumentasjon (sjå t.d. Berthelin og Borthen 2019), medan samtalene i NDK er avgrensa til ukontroversielle tema. Mangel på førekomstar av finalpartiklar i NDK (og eventuelt LIA norsk) kan difor ikkje takast som prov på at uttrykket ikkje er i bruk hos dei aktuelle informantane eller informantkategoriane. Positive treff, derimot, kan det leggjast større vekt på, for det er liten grunn til å tru at folk vil nytte finalpartiklar i slike opptak om dei ikkje

øg er del av det aktive vokabularet deira. Eit spesielt tilfelle er dialektparodiar (sjå døme i Unger 2018), men slike vil truleg omfatte fleire dialekttrekk enn berre finalpartiklar.

Dersom det er samsvar mellom resultatata i dei to kjeldene våre, blir validiteten til konklusjonen styrkt. Men kva om det skulle vise seg å vere diskrepans mellom resultatata i dei to kjeldene? Når det gjeld geografi, følger det frå det vi har sagt ovanfor, at dersom negativ respons i spørjeskjemaet ('Blir ikkje nytta i dialekta') blir motsagt av positive funn i korpuset, tyder det på at den rapporterte språkbruken ikkje svarar til faktisk språkbruk, og ein må sjå etter moglege årsaker. Dersom det derimot er positiv respons i spørjeskjemaet ('Blir nytta i dialekta') medan det er mangel på, eller meir avgrensa, funn i korpuset, kan dette vere kompatibelt med at rapportert språkbruk i spørjeskjemaet svarar til faktisk språkbruk.

Det stiller seg annleis med forskingsspørsmåla som omhandlar demografiske trekk. Når det gjeld kjønn, har vi lite grunnlag for å vente at spørjeskjemaet vil avdekke store skilnader mellom dei to kategoriane. Dei skilnadene mellom kvinner og menn som tidlegare har komme fram, handlar om at uttrykk opptrer med ulik *frekvens* hos dei to kjønna, ikkje at dei berre er i bruk hos den eine eller andre gruppa (jf. t.d. Opsahl 2002 og Hasund 2006). Dersom det skulle vise seg at kjønn har ein signifikant effekt på rapporteringa av finalpartiklar i spørjeundersøkinga vår, vil det med andre ord vere nokså overraskande. Eit slikt resultat kan ha ulike årsaker. Det kan skuldast ulik bruk av ein finalpartikkel blant kvinner og menn som i sin tur påverkar vurderinga av om uttrykket blir nytta i dialekta, det kan skuldast ulike normative syn på om finalpartikkelen *bør* bli rekna som ein del av dialekta, eller det kan skuldast at spørjeskjemaet (og særleg eksempelsetninga) er utforma på ein måte som gjer den eine eller andre gruppa meir tilbøyeleg til å akseptere ytringa og finalpartikkelen. Eventuelle mønster i spørjeskjemadataa som har med kjønn å gjere, må supplerast med korpusdata før ein kan konkludere noko om faktisk språkbruk.

Vi forventar i større grad at alderen til informantane vil vere ein relevant variabel (jf. tidlegare undersøkingar av pragmatiske partiklar som blir nytta mest av ungdom; Hasund 2006; Opsahl og Svennevig 2012; Svennevig og Hasund 2018). Men ein skilnad mellom yngre og eldre språkbrukarar i vurderinga av om ein finalpartikkel blir nytta i dialekta, treng ikkje nødvendigvis reflektere ulik bruk av uttrykket. Det er òg

mogleg at yngre og eldre språkbrukarar har ulike normative syn på kva for uttrykk som bør reknast som del av dialekta, eller har ulik merksemd for fenomenet. Korpusdata blir difor viktig for å finne ut om tendensar i spørjeundersøkinga med omsyn til alder skuldast skilnader i faktisk språkbruk eller noko anna.

I neste seksjon presenterer vi resultatata frå spørjeundersøkinga og jamfører dei mest interessante (og signifikante) resultatata med korpusøk.

3 Resultat

I denne seksjonen skal vi presentere resultat som syner i kor stor grad finalpartiklane er knytte til ein eller fleire av dei geografiske regionane vi presenterte i Seksjon 2.2. Men før vi ser på desse resultatata, skal vi sjå på skåren til dei 46 uttrykka i Noreg under eitt.

3.1 Vanlege og sjeldsynte uttrykk

Tabell 6 er ei rangering av dei 46 etterstilte uttrykka, ordna frå dei som får høgast gjennomsnittleg skår i spørjeundersøkinga (øvt), til dei som får lågast (nedst). Det er berre tre moglege medianverdiar ut frå svaralternativa i spørjeskjemaet (sjå Tabell 4), nemleg ‘Blir nytta’, ‘Blir nytta av einkilde’ eller ‘Blir ikkje nytta’. Dersom eit uttrykk får medianverdien ‘Blir ikkje nytta’, tyder ikkje det at uttrykket ikkje blir nytta, berre at dette svaret er det dei fleste informantane har valt for dialekta si.

Akkurat er det etterstilte uttrykket som får den høgaste gjennomsnittlege vurderinga av informantane i landet under eitt; uttrykket får gjennomsnittsskåren 1,902 av maksimalt 2 poeng. Det uttrykket som får den lågaste gjennomsnittlege skåren, er *nett* med verdien 0,101. Eit etterstilt uttrykk som ligg ein stad midt i mellom, er *visst*, med gjennomsnittsskåren 1,040 og vekslende respons frå informantane.

Søk etter *akkurat* i dei norske kjeldene i NDK og avgrensing til segmentfinal posisjon (for å unngå dei fleste døma på *akkurat* i midtstilt posisjon), gjev 299 treff. Ein manuell gjennomgang av desse treffa viser at det er 14 døme på *akkurat* som finalpartikkel, mellom anna dømet i (1).⁷

7. Informasjonen i klammar i (1), [vegårshei_03gm], syner at informanten høyrer til alderskategorien ‘gamal’ (g), kjønnskategorien ‘mann’ (m) og er informant nr. 3 frå Vegårshei.

Tabell 6 Etterstilte uttrykk ordna frå høgast til lågast gjennomsnittleg skår i Noreg

Uttrykk (nynorsk)	Gjennomsnitt Noreg	Medianverdi Noreg	
1	akkurat	1,902	Blir nytta
2	trur du	1,822	Blir nytta
3	altså	1,811	Blir nytta
4	eller	1,808	Blir nytta
5	men	1,801	Blir nytta
6	så	1,801	Blir nytta
7	at (det)	1,780	Blir nytta
8	trur eg	1,762	Blir nytta
9	da	1,762	Blir nytta
10	liksom	1,759	Blir nytta
11	ikkje sant	1,738	Blir nytta
12	ser det ut til	1,713	Blir nytta
13	rett og slett	1,706	Blir nytta
14	skjønnar du	1,678	Blir nytta
15	veit du	1,664	Blir nytta
16	ser du	1,542	Blir nytta
17	kan du skjønne	1,413	Blir nytta
18	vel	1,388	Blir nytta
19	som sagt	1,322	Blir nytta
20	visstnok	1,294	Blir nytta
21	gitt	1,276	Blir nytta
22	nemleg	1,248	Blir nytta
23	mann	1,147	Blir nytta av einskilde
24	sant å seie	1,098	Blir nytta av einskilde
25	visst	1,049	Blir nytta av einskilde
26	jo	1,049	Blir nytta av einskilde
27	veit eg	0,965	Blir nytta av einskilde
28	mun tru	0,951	Blir nytta av einskilde
29	du	0,941	Blir nytta av einskilde
30	skal tru	0,906	Blir nytta av einskilde
31	sant	0,836	Blir ikkje nytta
32	lell	0,790	Blir ikkje nytta
33	san	0,696	Blir ikkje nytta
34	kan du vite	0,563	Blir ikkje nytta
35	radt	0,517	Blir ikkje nytta
36	må vite	0,483	Blir ikkje nytta
37	dei kallar	0,434	Blir ikkje nytta
38	da ma	0,290	Blir ikkje nytta
39	venteleg	0,290	Blir ikkje nytta
40	må tru	0,266	Blir ikkje nytta
41	kar	0,238	Blir ikkje nytta
42	var sant	0,224	Blir ikkje nytta
43	sant vel	0,220	Blir ikkje nytta
44	skal vite	0,206	Blir ikkje nytta
45	er von	0,182	Blir ikkje nytta
46	nett	0,101	Blir ikkje nytta

(1) [vegårshei_03gm]

jo de kann mi vell (.) menn mi ska kje kåmm inn på (.) politikk **akkorat**
 'jo det kan vi vel, men vi skal ikkje komme inn på politikk, akkurat'

Som vi skal sjå seinare, er det andre uttrykk som er langt meir frekvente i NDK, trass i at dei er meir avgrensa geografisk og får lågare gjennomsnittsskår i spørjeskjemaet. Høg gjennomsnittsskår for landet under eitt viser altså at dei fleste av informantane meiner at uttrykket *kan* bli nytta av dei sjølve og i dialekta deira i denne posisjonen, ikkje at finalpartikkelen er *frekvent*. Søk etter forma *nett* i NDK gjev 5 treff, men ingen av dei (eller i beste fall berre eitt) er etterstilt, og det er berre 3 døme på trykklett etterstilt *visst*. Desse tala illustrerer at spørjeskjema iblant kan vere meir informative enn korpusundersøkingar, særleg når fenomenet ein vil sjå på, er sjeldsynt, som i dette høvet.

3.2 Geografisk utbreiing

3.2.1 Austlandet

Tabell 7 inneheld dei 27 uttrykka som fekk høgast gjennomsnittsskår blant informantane på Austlandet. Dei 15 uttrykka som er i feit skrift øvst i tabellen, er dei som gjev opphav til statistisk signifikante skilnader mellom regionane. I desse radene inkluderer kolonnane 'Mest rapportert' og 'Minst rapportert' berre regionar som syner signifikant skilnad frå alle regionane i motsett kolonne. Verdien i kolonnen 'Signifikans' syner den høgaste p-verdien mellom kvart av para i kolonnane 'Mest rapportert' og 'Minst rapportert'. Dei andre verdiane er lågare og difor endå meir tydelege (derav bruken av ' \leq ' i staden for '=' i tilfelle med signifikans). Så lenge p-verdien er lågare enn 0.05, er resultatet signifikant. Kolonnen til høgre gjeld korpusdata frå NDK eller LIA norsk, og viser om tendensane frå spørjeundersøkinga er dei same i korpusa. Vi har ikkje rekna ut statistisk signifikans for korpusdataa fordi det i nesten alle høva er for lite data.

Tabell 7 viser mellom anna ein statistisk signifikant skilnad mellom den rapporterte bruken av etterstilt *radt* på Austlandet og dei fire andre regionane. Det same gjeld for *da ma*. *Radt* og *da ma* er dei to uttrykka som er mest tydeleg knytte til Austlandet. Eit anna uttrykk med ein markant geografisk profil er *gitt*, som får signifikant høgare skår på Austlandet og i Trøndelag enn i dei tre andre regionane.

Tabell 7 Finalpartiklar med høgast gjennomsnittleg skår på Austlandet

	Uttrykk	Mest rapportert	Minst rapportert	Signifikans	Samsvar korpusdata
1	radt	Austlandet	Trøndelag, Vestlandet, Nord-Noreg, Sørlandet	$p < 0,001$	Ja
2	da ma	Austlandet	Trøndelag, Vestlandet, Sørlandet, Nord-Noreg	$p \leq 0,02$	Ja
3	gitt	Austlandet, Trøndelag	Vestlandet, Sørlandet, Nord-Noreg	$p \leq 0,02$	Ja
4	er von	Austlandet, Trøndelag	Nord-Noreg, (Sørlandet) ⁹	$p \leq 0,009$	Ja
5	veit eg	Austlandet, Vestlandet	Nord-Noreg, Sørlandet	$p \leq 0,02$	Ja
6	må vite	Austlandet, Vestlandet	Trøndelag, Nord-Noreg	$p \leq 0,04$	Ja / få døme
7	sann	Austlandet	Sørlandet, Vestlandet, Nord-Noreg	$p \leq 0,04$	Ja / få døme
8	kar	Austlandet, Vestlandet, Trøndelag	Nord-Noreg, (Sørlandet) ¹⁰	$p \leq 0,04$	Ja / få døme
9	kan du vite	Austlandet, Sørlandet, Vestlandet, Trøndelag	Nord-Noreg	$p \leq 0,004$	Ja
10	ser du	Austlandet, Trøndelag, Vestlandet	Nord-Noreg	$p \leq 0,002$	Ja
11	visst	Austlandet, Vestlandet	Nord-Noreg	$p < 0,001$	Ja / få døme
12	vel	Austlandet, Vestlandet	Nord-Noreg	$p \leq 0,003$	Ikkje testa
13	veit du	Austlandet, Vestlandet	Nord-Noreg	$p \leq 0,004$	Ikkje testa
14	da	Austlandet	Nord-Noreg	$p < 0,001$	Ikkje testa
15	men	Austlandet	Vestlandet, Nord-Noreg	$p \leq 0,004$	Ikkje testa
16	ser det ut til	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,06$	-
17	var sant	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,21$	-
18	dei kallar	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,27$	-
19	eller	Austlandet	Trøndelag	$p = 0,32$	-
20	liksom	Austlandet	Nord-Noreg	$p = 0,35$	-
21	rett og slett	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,45$	-
22	mun tru	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,53$	-
23	altså	Austlandet	Trøndelag	$p = 0,76$	-
24	skal vite	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,80$	-
25	visstnok	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,83$	-
26	nemleg	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,94$	-
27	akkurat	Austlandet	Sørlandet	$p = 0,84$	-

Diagram 1–3 nedanfor viser den prosentvise fordelinga av svara som gjeld *radt*, *da ma* og *gitt* i dei fem regionane, og Kart 1–3 den meir detaljerte geografiske utbreiinga. Kvite pilar på karta tyder at uttrykket i hovudsak blir rapportert som nytta på den staden pilen er plassert, svarte pilar tyder på at uttrykket i hovudsak ikkje blir rapportert som nytta,

- Skilnaden mellom Sørlandet på den eine sida og Austlandet og Trøndelag på den andre for *er von* er ikkje statistisk signifikant ($p = 0,11/0,05$), men vi tillét oss å ha med Sørlandet i parentes i kolonnen 'Minst rapportert' ettersom ingen informantar frå Sørlandet rapporterer at dei nyttar uttrykket.
- Skilnaden mellom Trøndelag og Sørlandet for *kar* er ikkje statistisk signifikant ($p = 0,09$), men vi har likevel Sørlandet med i parentes i kolonnen 'Minst rapportert' ettersom ingen informantar frå Sørlandet rapporterer at dei nyttar uttrykket.

medan grå pilar tyder at uttrykket i nokon grad blir rapportert som nytta. Fargene på karta og i tabellane heng saman: Dess ljøsare, dess meir rapportert som nytta, dess mørkare, dess mindre rapportert som nytta.

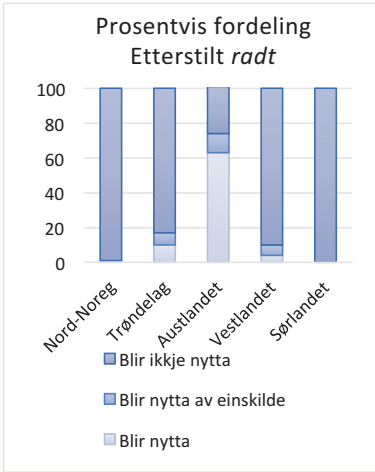

Diagram 1 Etterstilt radt

Kart 1 Etterstilt radt

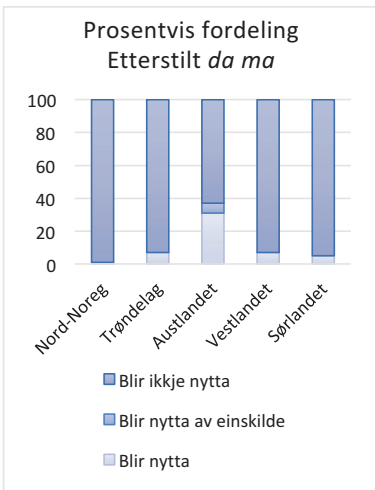
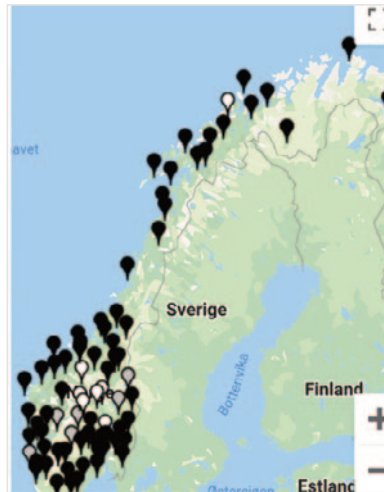

Diagram 2 Etterstilt da ma

Kart 2 Etterstilt da ma

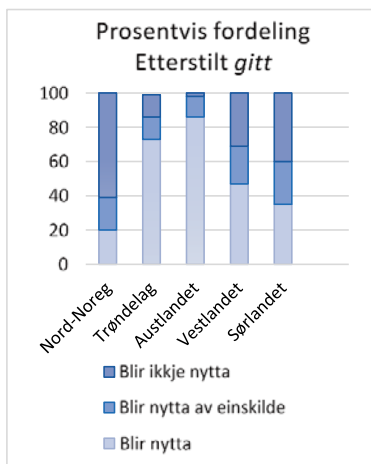
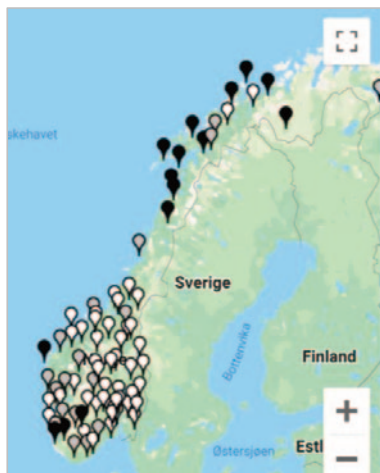

Diagram 3 Etterstilt gitt

Kart 3 Etterstilt gitt

Til saman er det 4 døme på etterstilt *radt* (søkeord *ratt* og *radt*) i NDK. Døma er ytra av informantar frå regionen Austlandet (Lom, Rollag og Skreia), noko som stemmer med funna frå spørjeundersøkinga. To av døma frå korpuset er vist i (2).

- (2) a. [lom_02uk]
 mánnge gonng e ha hørt at (.) káenn du kje si detta dær æin gonng te si demm (.) **ratt** demm såmm kjem frå uttate
 ‘mange gonger eg har høyrte at “kan du ikkje seie dette der ein gong til” seier dei, **radt**, dei som kjem frå utantil’
- b. [skreia_04gk]
 de bi vell mer snø te natt’n **ratt** (.) å da lyt n kjøre snøfræsærn imárå å
 ‘det blir vel meir snø til natta, **radt**, og då lyt ein køyre snøfresaren i morgon òg’

Søk på *ma* og ulike uttalevariantar av *da ma* gjev 21 relevante treff i NDK. Treffa er fordelte på stadene Brekkom (i Ringebu kommune), Gausdal, Jevnaker, Kirkenær og Skreia, som alle ligg på Austlandet. Dette er omtrent som forventa ut frå spørjeundersøkinga, men med noko snevrare geografisk utbreiing i korpuset. To av døma er presenterte i (3).

- (3) a. [brekkom_02uk]
 næi (.) menn de har messomm vori varnt læll **da ma** omm de ha vorri dåle vær

‘nei, men det har liksom vore varmt lell, da ma, om det har vore dårleg vêt’

- b. [gausdal_01um]
 ja (.) de æ du l- du lyt åt Lillehammer **da ma**
 ‘ja, det er ... du lyt til Lillehammer, da ma’

Søk etter forma *gitt* og relevante uttalevariantar i NDK gjev 79 treff, fordelte på følgjande stader:

- AUSTLANDET (73): Alvdal, Aremark, Brekkom, Brunlanes, Dalsbygda, Darbu, Enebakk, Flå, Hof, Jevnaker, Kirkenær, Rena, Rollag, Rømskog, Skreia, Stange og Sylling
- TRØNDELAG (4): Bjugn, Gauldal og Meråker
- VESTLANDET (2): Bud og Todalen¹⁰

Desse resultatata seier ikkje imot resultatata frå spørjeundersøkinga, for både i NDK og i spørjeundersøkinga står *gitt* sterkast på Austlandet, følgt av Trøndelag og Vestlandet. Men det er ein tydelegare skilnad mellom Austlandet og Trøndelag i korpusmaterialet; heile 73 av 79 treff med *gitt* i NDK er ytra av informantar frå Austlandet. Blant desse er det tre “superbrukarar” med meir enn 5 førekomstar av uttrykket kvar, men dette kan ikkje forklare skeivfordelinga åleine. Desse tala stadfestar at kjerneområdet til *gitt* er Austlandet. Eksempla i (4) illustrerer korleis *gitt* blir nytta.

- (4) a. [enebakk_04gk]
 ja de vêt je ness’n itte å jæ ska svara på **gitt**
 ‘ja det veit eg nesten ikkje kva eg skal svare på, gitt’
- b. [bud_01um]
 næi (.) Pærradæis de ser i kje på **gett**
 ‘nei, Paradise, det ser eg ikkje på, gitt’

Som det kjem fram av Tabell 7, er det ikkje berre *radt*, *da ma* og *gitt* i spørjeundersøkinga som skil seg ut ved å få den høgaste gjennomsnittsskåren på Austlandet. Diagram 4 og 5 og Kart 4 og 5 framstiller resultatata for *er von* og *sann* grafisk.

10. Todalen ligg i det trønderske målområdet, og Bud ligg nære grensa for det trønderske målområdet.

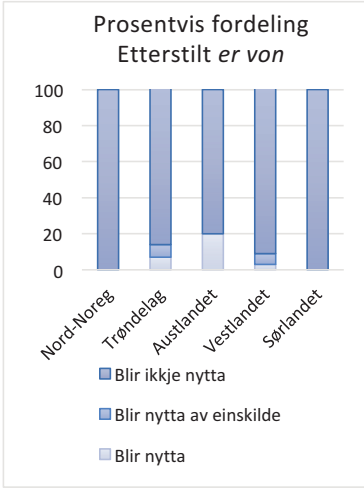

Diagram 4 Etterstilt er von

Kart 4 Etterstilt er von

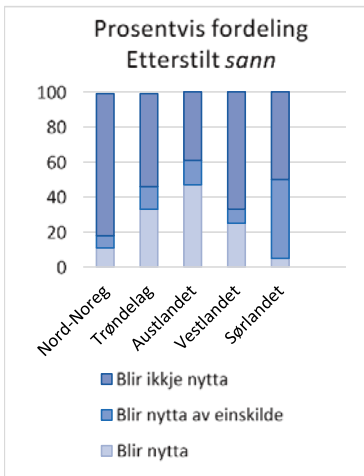

Diagram 5 Etterstilt sann

Kart 5 Etterstilt sann

I den grad det er døme på *sann* og *er von* i korpusa, stør dataa opp om tendensane frå spørjeundersøkinga. Belegga på etterstilt *sann* er få. Der- som ein ser bort frå faste uttrykk som *hei sann* og *ohoi sann*, er det berre

tre døme, men alle er frå Austlandet og Trøndelag, omtrent som venta.¹¹ Det er 20 treff på *er von* (ortografisk søkeord *avon*), alle frå Lom på Austlandet.¹² I (5) ser vi *er von* og *sann* i bruk.

- (5) a. [lom_02uk]
 ja (.) de bLi ve fæLLåg te påska **aon**
 ‘ja, det blir vel ferdig til påska, er von’¹³
- b. [hemsedal] (LIA)
 då (.) va nå denn såga slutt **sann**
 ‘då var no den soga slutt, sann’

Blant uttrykka som får signifikant høgare gjennomsnittsskår på Austlandet enn i einskilde andre regionar, finn vi òg *kar*, *veit eg*, *kan du vite*, *ser du*, *må vite* og *visst* (jf. Tabell 7). Desse uttrykka får stort sett lågare skår i Nord-Noreg (og dels på Sørlandet) enn på Austlandet. Resultata frå spørjeundersøkinga blir stadfesta av *søk* i NDK. Vi har funne 18 døme på etterstilt trykklett *veit eg* i NDK, 11 frå Austlandet, 4 frå Vestlandet og 3 frå Trøndelag, nett som ein kunne vente seg ut frå spørjeskjemaresultata. Vi har funne to døme på etterstilt *kan du vite*, eitt frå Kalvåg (i Bremanger kommune, Vestlandet) og eitt frå Vang (i Valdres, Austlandet), og som forventta ingen frå Nord-Noreg. Det same mønsteret finn vi i *LIA norsk*-korpuset, der det er 17 treff på etterstilt *kan du vite*, men ingen frå dei nordlegaste fylka. Etterstilt *ser du* har til saman 66 treff i NDK, og av desse er 48 ytra av informantar frå Austlandet, medan berre 3 er frå Nord-Noreg.¹⁴ Sjølv med atterhald om at det er fleire informantar frå Austlandet enn frå Nord-Noreg (jf. Tabell 5), er korpusresultata slåande like resultata frå spørjeundersøkinga. Det same gjeld for trykklett etterstilt *visst*, som vi finn tre døme på i NDK, to frå Austlandet og eitt frå Vestlandet. *Må vite* må ein leite godt for å finne døme

11. Norsk Ordbok skriv at etterstilt *sann* er ei samantrekt form av *sa han*, og ordet er normert til *san*. Døma i Norsk Ordbok er frå litterære kjelder og uttrykket blir ikkje heimfesta.
12. I Norsk Ordbok står det om substantivet *von* at den eine tydinga er ‘det at ein meiner å vita, venta el kjenna på seg noko; aning’. Dette er truleg den tydinga som er opphavet til finalpartikkelen, men ordboka nemner ikkje etterstilt posisjon eller andre uttalevariantar, som til dømes *e’von*.
13. I NDK er *er von* normert til *avon* i den ortografiske transkripsjonen.
14. Etterstilt *ser du* blir handsama i meir detalj i Askeland (2020) og Søfteland og Borthen (2018) ser spesielt på den midt-norske varianten *sjø*.

på, men søk på fonetisk form *måta* gjev 7 treff i NDK, alle frå Lom (Austlandet), og eitt treff i LIA norsk, frå Flå (Austlandet). Med andre ord, dei få døma vi finn, stør opp om resultatet frå spørjeundersøkinga som knyter etterstilt *må vite* spesielt til Austlandet. Vi har ikkje funne døme på *kar* som finalpartikkel i NDK, og berre eitt døme i LIA norsk. Dette dømet er ytra av ein informant frå Hyllestad (Vestlandet), men det er ikkje så overraskande ettersom Vestlandet grupperer seg saman med Austlandet når det gjeld rapportert bruk av *kar*. I (6) ser vi døme på bruken av dei seks finalpartiklane *kar*, *veit eg*, *kan du vite*, *ser du*, *visst* og *må vite*.

- (6) a. [hyllestad] (LIA)
ja va ett å ett styggarrbei **kar**
'ja, (det) var eit styggarbeid, kar'
- b. [selbu_03gm]
du te væL me dæ spælle **vet e**
'du tek vel med deg spelet, veit eg?'
- c. [kalvaag_03gm]
å honn hadde store problema **kann du vete**
'og ho hadde store problem, kan du vite'
- d. [brekkom_04gk]
ja hann ska nåkk væra mæ **se ru**
'ja, han skal nok vere med, ser du'
- e. [fusa_03gm]
da va hæilt fåfærdli **visst**
'det var heilt forferdeleg, visst'
- f. [flaa] (LIA)
støkkkan va tonnge såmm stein (.)
så te sjlutt gredd ikkje hesst'n å dra lasse **måtta**
'stokkane var tunge som stein, så til slutt greidde ikkje hesten å dra lasset, må vite'

Dei siste finalpartiklane i Tabell 7 som får høgast skår på Austlandet, er *vel*, *veit du*, *da* og *men*. Desse uttrykka får signifikant høgare vurdering på Austlandet enn i Nord-Noreg, men desse frekvente uttrykka har vi ikkje testa gjennom korpusøk. Det at *da* får signifikant lågare skår på spørjeundersøkinga i Nord-Noreg enn på Austlandet, er særleg interessant, for det finst mykje litteratur om denne finalpartikkelen (t.d. Fretheim 1989, 2015; Borthen 2014; Urbanik 2018), men dialektvariasjon har så langt aldri vore eit tema.

I sum har vi vist at 15 finalpartiklar får høgare gjennomsnittsskår i spørjeundersøkinga blant informantar frå Austlandet enn blant informantar frå andre regionar, og søk i korpusa NDK og LIA norsk har styrkt desse resultatane. Dette gjeld *radt, da ma, gitt, er von, veit eg, må vite, sann, kar, kan du vite, ser du, visst, vel, veit du, da og men*. *Radt og da ma* skil seg ut som dei to klart mest framståande austlandske partiklane, saman med *gitt* og *er von*, som er tydeleg nærare knytte til Austlandet og Trøndelag enn til andre regionar.

3.2.2 Trøndelag

Tabell 8 inneheld dei 5 uttrykka som fekk den høgaste gjennomsnittlege skåren blant informantane i Trøndelag jamført med andre regionar. Som vi ser, er det berre *lell* og *venteleg* som gjev statistisk signifikante resultat. Trøndelag er òg kjent for finalpartikkelen *sjø*. Borthen og Søfteland (2018) fann omkring 400 døme i NDK på *sjø/sju/sje*, stort sett ytra av informantar frå Trøndelag eller Nordmøre. Men i og med at *sjø* er ei samantrekt form av *ser du* (uttrykket blir òg uttala *sjer du / sjeru / sjuddu* i Trøndelag), er denne forma ein del av resultatane for *ser du* i denne undersøkinga, og *ser du* fekk høgast gjennomsnittsskår på Austlandet.

Uttrykk	Mest rapportert	Minst rapportert	Signifikans	Samsvar korpusdata
1 <i>lell</i>	Trøndelag	Austlandet, Vestlandet, Nord-Noreg, Sørlandet	$p \leq 0,007$	For ordforma: ja, men ikkje i etterstilt posisjon
2 <i>venteleg</i>	Trøndelag	Austlandet, Vestlandet, Nord-Noreg, Sørlandet	$p \leq 0,001$	Ja
3 <i>som sagt</i>	Trøndelag	Sørlandet	$p = 0,57$	-
4 <i>må tru</i>	Trøndelag	Sørlandet	$p = 0,52$	-
5 <i>trur du</i>	Trøndelag	Sørlandet	$p = 0,93$	-

Tabell 8 Uttrykk med høgast gjennomsnittleg skår i Trøndelag

Diagram 6 og Kart 6 viser at *lell* stort sett ikkje blir rapportert som nytta i Nord-Noreg og på Sørlandet. Derimot blir uttrykket rapportert som nytta gjennomgåande av informantane i Trøndelag, ein god del av informantane på Austlandet og av einskilde informantar på Nordvestlandet. I NDK er det 69 treff på forma *lell/løll*, dei fleste ytra av informantar frå Trøndelag, ein god del frå Austlandet og nokre frå Vestlandet. Desse tala er som venta ut frå spørjeundersøkinga og Kart 6, men berre tre av døma er den etterstilte, trykklette varianten som vi er ute etter. Dei tre døma på finalpartikkelen er frå Rena og Trysil, altså frå Austlandet. Søk

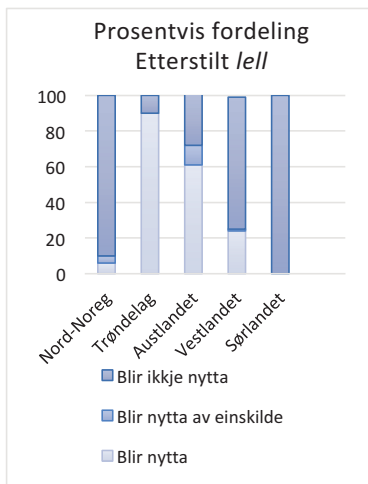

Diagram 6 Etterstilt lell

Kart 6 Etterstilt lell

etter *lell* i LIA norsk gjev 70 treff, ytra av informantar frå Trøndelag, Austlandet og Nordmøre. Blant desse er fire av den etterstilte trykklette varianten, frå Rendal, Lesja og Engerdal, altså Austlandet. Vi har med andre ord ikkje funne trykklett etterstilt *lell* andre plassar enn på Austlandet. Korpusdøma i (7) viser to av desse.

- (7) a. [rena_04gk]
 næi a e va ee bare ee ællminnli ee hemm me ee en lit'n pottetåker å (.)
 litt sånn (.) lit'n kjøkkenhage da kann du seia (.) så de var ingen gaL læll
 'nei då, det var berre alminneleg heim med ein liten potetåker og litt
 sånn liten kjøkkenhage, då, kan du seie, så det var ingen gard, lell'
- b. [trysil_04gk]
 næi de vi fekk da no- s- no menn de va itt no sjlekkt vållsomt bet læll
 'nei det, vi fekk då noko, men det var ikkje noko slikt valdsamt bit, lell'

I desse døma er *lell* trykklett (utan ordaksent) og tydinga ser ut til å vere noko annleis enn for *likevel*. Tydinga til trykksterkt og trykklett *lell* er skildra i Aarmo (2020: 34–35).

Ut frå spørjeundersøkinga og korpusdataa meiner vi det er trygt å konkludere med at uttalevarianten *lell/læll* av adverbet 'likevel' blir nytta mest i Trøndelag og på Austlandet, men når det gjeld den trykklette, et-

terstilte varianten, er resultatene usikre. Vi kan ikkje vite om informantane som har kryssa av for at etterstilt *lell* kan bli nytta i dialekta, har hatt den trykksterke eller trykklette varianten i tankane, og eit korpusmateriale med til saman 7 døme frå Austlandet og ingen i Trøndelag er for lite å konkludere over. Men ut frå tala i NDK kan det sjå ut til at folk på Austlandet er meir tilbøyelege enn andre til å plassere *lell* i etterstilt posisjon med trykklett realisering.

Etterstilt *venteleg* er det andre uttrykket som får høgast skår blant informantane frå Trøndelag i spørjeundersøkinga vår. Uttrykket er mindre vanleg enn *lell*, men rapportert mest i Trøndelag og svært sjeldan i Nord-Noreg og på Sørlandet.

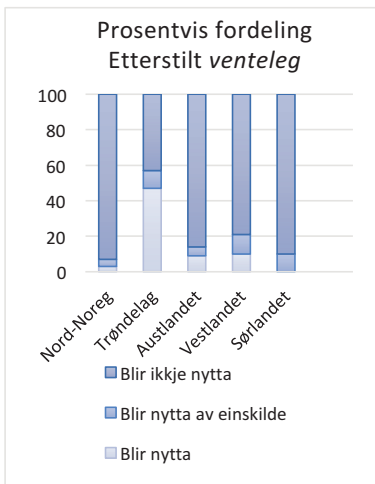

Diagram 7 Etterstilt *venteleg*

Kart 7 Etterstilt *venteleg*

Vi finn eitt døme på *venteleg* i NDK (sjå (8a)) og 7 døme på etterstilt *venteleg* i LIA norsk (sjå (8b)); 6 frå Trøndelag og eitt frå Nordmøre. Igjen er korpusmaterialet lite, men det vi finn, er i tråd med resultatene frå spørjeundersøkinga.

- (8) a. [inderøy_o4gk]
 hann ska vårrå innstruktør hann da **venntle**
 'han skal vere instruktør han då, *venteleg*'

- b. [høylandet] (LIA)
 menn så ha no (.) tjuven jøymt se da hannj ha no fått onn samvitttheit
venntjeli
 ‘men så hadde no tjuven gøymt seg då, han hadde no fått vondt samvit,
 venteleg’

For å summere opp, så er det frå før kjent at uttalevariantane *sjø/sju* og liknande av etterstilt *ser du* er typisk for det trønderske målområdet. I tillegg har spørjeundersøkinga vår vist at *venteleg* og *lell* i særleg grad er knytte til Trøndelag. For etterstilt *venteleg* er dette resultatet stadfesta av data frå korpus, men det same gjeld ikkje for etterstilt *lell*. Ut frå data i NDk kan det sjå ut til at det berre er på Austlandet ein nyttar den trykklutte etterstilte varianten av *lell*, men her treng vi meir forskning.

3.2.3 Vestlandet

Tabell 9 inneheld dei uttrykka som fekk høgast gjennomsnittsskår på Vestlandet. Det er signifikante skilnader for 7 av uttrykka.

Tabell 9 Uttrykk med høgast gjennomsnittleg skår på Vestlandet

Uttrykk	Mest rapportert	Minst rapportert	Signifikans	Samsvar korpusdata
1 nett	Vestlandet	Austlandet, Nord-Noreg, (Sørlandet)	$p \leq 0,005$	Få døme
2 så	Vestlandet	Austlandet, Nord-Noreg, Sørlandet	$p \leq 0,03$	Ikkje testa
3 sant vel	Vestlandet, Sørlandet	Nord-Noreg, Austlandet	$p \leq 0,009$	Ja
4 sant	Vestlandet, Nord-Noreg, Trøndelag	Austlandet	$p \leq 0,002$	Ja
5 ikkje sant	Vestlandet	Sørlandet, Trøndelag	$p \leq 0,04$	Delvis; Nord-Noreg og Vestlandet dominerer
6 at (det)	Vestlandet	Nord-Noreg	$p \leq 0,006$	Ikkje testa
7 trur eg	Vestlandet	Nord-Noreg	$p \leq 0,04$	Ikkje testa
8 mann	Vestlandet	Sørlandet	$p = 0,06$ ¹⁵	Ja, same tendens
9 du	Vestlandet	Nord-Noreg, Sørlandet	$p = 0,25$	Ikkje testa

Både etterstilt *nett* og *så* blir rapportert som nytta av signifikant fleire informantar på Vestlandet enn på Austlandet, Nord-Noreg og Sørlandet,

15. Resultatet for etterstilt *mann* er nær signifikant. I LIA norsk-korpuset er det 6 døme på etterstilt *mann*, og 5 av desse er frå Vestlandet (Bergen, Høyanger, Laksevåg). Det kan hende at etterstilt *mann* i spørjeskjemaet er blitt forstått som vokativ *mann* av mange informantar, og at uttrykket difor har fått ein vidare geografisk distribusjon enn det som er reelt for finalpartikkelfunksjonen. Sjå drøftinga i Seksjon 3.5.

og for *at (det)* og *trur eg* er det ein signifikant skilnad mellom svara til informantane på Vestlandet og i Nord-Noreg. *Nett* er det så å seie ingen døme på i korpusa, medan *så, at (det)* og *trur eg* er så frekvente at vi overlèt til vidare forskning å gjere korpusundersøkingar av dei. I (9) ser vi eit døme på bruk av *at (det)*.

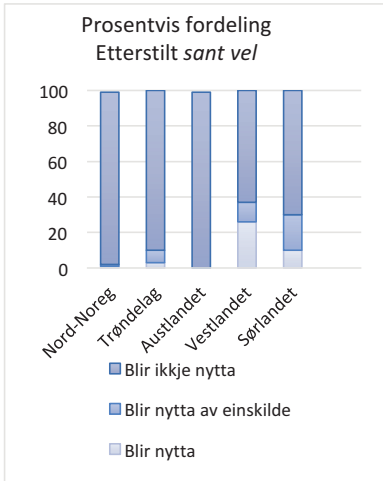

Diagram 8 Etterstilt *sant vel*

Kart 8 Etterstilt *sant vel*

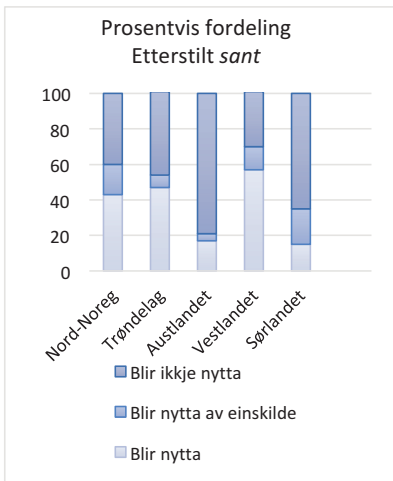

Diagram 9 Etterstilt *sant*

Kart 9 Etterstilt *sant*

- (9) [fusa_01um]
 ja å dæi finne på så mysje (.) ækkelt **atte**
 'ja, og dei finn på så mykje ekkelt, at det'

Vi skal sjå nærare på tre av uttrykka i Tabell 9, nemleg *sant vel*, *sant* og *ikkje sant*. Resultata for desse uttrykka er samanlikna i Diagram 8–10 og Kart 8–10.

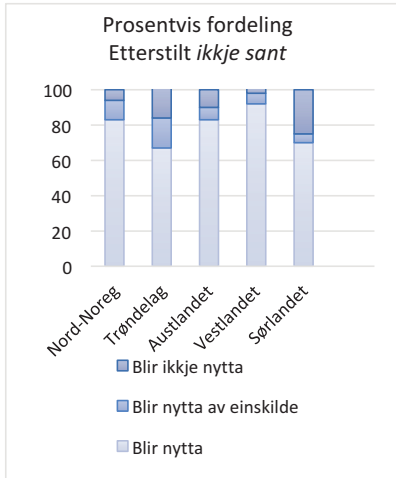
Sant vel er det av desse uttrykka som er minst utbreidd ifølgje spørjeundersøkinga, og dette blir stadfesta av korpussøk. Det er to treff på samanstillinga *sant vel* i NDK, frå Karmøy og Stavanger (Vestlandet), og eitt av dei er etterstilt. I LIA norsk er det 11 treff på etterstilt *sant vel*, 10 frå Stavanger (Vestlandet) og eitt frå Søgne (Sørlandet). I sum samsvarar korpusdataa for *sant vel* med resultata frå spørjeundersøkinga, berre med litt snevrare dokumentert geografisk utbreiing i korpusa.

Når det gjeld etterstilt *sant* åleine, får òg dette uttrykket høgast gjennomsnittsskår på Vestlandet, men det blir rapportert som nytta i fleire regionar enn *sant vel*, særleg langs kysten av Trøndelag og Nord-Noreg. Austlandet skil seg ut som den regionen der uttrykket får lågast gjennomsnittsskår. I NDK er det 423 treff på *sant* i segmentfinal posisjon. Dei fleste er del av uttrykket *ikkje sant* eller *det er sant*, men 116 treff er finalpartikkelen *sant*. Blant dei 116 treffa er det to døme frå Vegårshei i Aust-Agder, elles er alle treffa langs kysten av Vestlandet, Trøndelag og Nord-Noreg, noko som støttar opp om resultata frå spørjeundersøkinga. (10) viser to av korpustreffa med *sant vel* og *sant*.

- (10) a. [stavanger] (LIA)
 så får vi jo sjåkk **sannt vell**
 'så får vi jo sjokk, sant vel'
 b. [kirkenes_02uk]
 å så e hann kjækk **sannt**
 'og så er han kjekkt, sant'

Som vi kan sjå ved å samanlikne Diagram/Kart 9 med Diagram/Kart 10 nedanfor, er etterstilt *ikkje sant* klart meir utbreidd enn etterstilt *sant*.¹⁶

16. Kan hende ser det underleg ut at *ikkje sant* får lågast skår i Trøndelag av alle regionane, medan *sant* blir nytta i relativt stor grad i Trøndelag. Ei mogleg årsak er det etterstilte uttrykket *sant ja*, som blir nytta mellom anna i Trøndelag. Dersom *sant ja* har om lag same funksjon som *ikkje sant*, kan det forklare at *ikkje sant* får nokså låg skår. *Sant ja* var ikkje med i undersøkinga vår.

Diagram 10 Etterstilt *ikkje sant*Kart 10 Etterstilt *ikkje sant*

Tendensane for *ikkje sant* blir òg delvis stadfesta gjennom søk i NDK, der det er 207 treff i segmentfinal posisjon, fordelte over heile Noreg. I NDK er det færrest døme på *ikkje sant* blant informantane frå Trøndelag, noko som stemmer med at Trøndelag har lågaste gjennomsnittsskår i spørjeundersøkinga (jf. Diagram 10). I motsetnad til det ein kanskje kunne vente seg ut frå Diagram 10, står ikkje informantar frå Vestlandet for dei fleste døma på *ikkje sant* i NDK; der er det informantane frå Nord-Noreg som dominerer. Det er 85 døme på *ikkje sant* frå Nord-Noreg (med 109 informantar i regionen) medan det er 30 døme frå Vestlandet (med 52 informantar i regionen), og same tendens gjeld om ein reknar på frekvens per ord. Desse tala understrekar det vi framheva tidlegare om at spørjeundersøkinga ikkje får fram om uttrykket det blir spurt om, er frekvent i bruk eller ikkje.

Det er altså 7 etterstilte uttrykk som får høgast gjennomsnittsskår på Vestlandet og som skil seg signifikant frå andre regionar, nemleg *nett*, *så*, *sant vel*, *sant*, *ikkje sant*, *at (det)* og *trur eg*. Men desse uttrykka er ikkje like stadbundne som *radt* og *da ma* for Austlandet og *venteleg* for Trøndelag. For *sant vel* og *sant* blir tendensane i spørjeundersøkinga stadfesta av førekomstar i NDK og LIA norsk, medan det har vist seg at *ikkje sant* blir nytta hyppigare av informantar frå Nord-Noreg enn av informantar frå Vestlandet i NDK. Etterstilt *nett*, *at (det)*, *så* og *trur eg* har vi ikkje funne prov for gjennom korpussøk.

3.2.4 Nord-Noreg

Skal tru er det av dei 46 etterstilte uttrykka som ifølgje spørjeundersøkinga er mest tydeleg knytt til Nord-Noreg, jf. Tabell 10 nedanfor.

Tabell 10 Uttrykk med høgast gjennomsnittleg skår i Nord-Noreg

Uttrykk	Mest rapportert	Minst rapportert	Signifikans	Samsvar korpusdata
1 <i>skal tru</i>	Nord-Noreg, Vestlandet	Austlandet, Sørlandet	$p < 0,001$	Ja/ få døme
2 <i>skjønner du</i>	Nord-Noreg	Vestlandet, Sørlandet	$p = 0,74$	-
3 <i>kan du skjønne</i>	Nord-Noreg	Austlandet, Vestlandet, Sørlandet	$p = 0,93$	-

I tillegg får etterstilt *skjønner du* og *kan du skjønne* høgast gjennomsnittleg skår i Nord-Noreg, men desse tala er ikkje statistisk signifikante. Ingen av dei 46 uttrykka får signifikant høgare skår i Nord-Noreg enn i heile resten av landet. Diagram 11 og Kart 11 framstiller resultatata for *skal tru* grafisk.

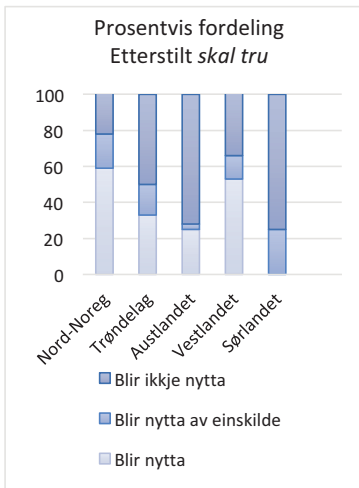

Diagram 11 Etterstilt *skal tru*

Kart 11 Etterstilt *skal tru*

I NDK er det ingen treff på etterstilt *skal tru*, men det er 7 tilfelle med kombinasjonen *skal tru* i setningsintern posisjon, alle ytra av informantar frå kysten av Nord-Noreg. LIA norsk har 41 døme med *skal tru*, alle frå vestkysten av Noreg, med tre fjerdedelar frå Nordland, Troms og Finnmark. I tre av døma står uttrykket i etterstilt posisjon, og i (11) ser vi to av desse.

- (11) a. [bømlø] (LIA)
 tjem ittje havguola svala **skall tru**
 ‘kjem ikkje havgula svalar, skal tru’
- b. [hadsel] (LIA)
 e e de stænngt ee dær på Mællbokontore nu (.) **ska tru**
 ‘er det stengt der på Melbu-kontoret no, skal tru’

Samla viser korpusdataa den same tendensen som spørjeundersøkinga, nemleg at etterstilt *skal tru* har ein spesielt sterk posisjon i Nord-Noreg og dels på Vestlandet. I tillegg har vi tidlegare merka oss at *ikkje sant* står sterkt i Nord-Noreg i tillegg til på Vestlandet, jf. Seksjon 3.2.3.

3.2.5 Sørlandet

Berre to etterstilte uttrykk får den høgaste gjennomsnittsskåren av informantane frå Sørlandet, *jo* og *sant å seie*, men ingen av desse resultatane er statistisk signifikante, jf. Tabell 11.

Tabell 11 Uttrykk med høgast gjennomsnittleg skår på Sørlandet

	Uttrykk	Mest rapportert	Minst rapportert	Signifikans	Samsvar korpusdata
1	jo	Sørlandet	Nord-Noreg	p = 0,74	Nei / få døme
2	sant å seie	Sørlandet	Nord-Noreg	p = 0,47	-

I NDK er det berre 4 eksempel med etterstilt *jo*, frå Drevsjø, Lommedalen og Karmøy, altså ingen døme frå Sørlandet. Dermed kan vi ikkje knyte etterstilt *jo* meir til Sørlandet enn dei fire andre regionane ut frå desse tala. I Seksjon 4 skal vi sjå at ein meir relevant parameter for *jo* er alder.

Vi konkluderer med at ingen av dei 46 etterstilte uttrykka vi har undersøkt, har Sørlandet som kjerneområde, men med eit lite atterhald om at talet på informantar frå Sørlandet var det lågaste i undersøkinga vår, noko som gjer at det skal mykje til for å få signifikante resultat for denne regionen.

3.2.6 Oppsummering geografi

Geografi er som venta ein viktig parameter for ein god del av dei 46 etterstilte uttrykka vi har undersøkt (jf. Tabell 7–11). I alt har 25 av uttrykka geografisk region som ein signifikant parameter. Det finst òg uttrykk som får liknande skår over heile landet, og det finst uttrykk som får sig-

nifikant lågare vurderingar i éin region samanlikna med dei resterande. Sambandet mellom etterstilte uttrykk og regionar er sjeldan ein-til-ein, men litt forenkla kan vi summere opp med følgjande oversyn over finalpartiklar og kjerneområde:

- AUSTLANDET: *radt, da ma, gitt, er von, veit eg, kan du vite, ser du, visst, (må vite), (sann), (kar), (vel), (veit du), (da), (men), (lell)*
- TRØNDELAG: *venteleg, sjø, (lell)*
- VESTLANDET: *sant vel, sant, (ikkje sant), (nett), (så), (at (det))*
- NORD-NOREG: *skal tru, (ikkje sant)*
- SØRLANDET: —

Uttrykka i parentes har vi berre éi empirisk kjelde for, anten spørjeundersøkinga eller korpusøk, medan dei andre uttrykka kan koplast til den geografiske regionen både ifølgje spørjeundersøkinga og ifølgje korpusøk.

Det er påfallande mange fleire uttrykk som er typiske for Austlandet enn for dei andre regionane, og Nord-Noreg og Sørlandet stikk seg fram som regionar der dei etterstilte uttrykka får gjennomgåande lågare skår enn elles i landet. Kva årsakene kan vere til denne skeivfordelinga, er uvisst. Når det gjeld Sørlandet, skal ein hugse på at datamengda frå denne regionen er spesielt lita. Skeivfordelinga kan òg skuldast utvalet av uttrykk, eller det kan skuldast at den etterstilte posisjonen i større grad er føretrekt på Austlandet (og eventuelt Vestlandet og i Trøndelag) enn i Nord-Noreg og på Sørlandet. Her trengst det meir forskning.

3.3 Alder

I Tabell 12 er dei 46 uttrykka rangerte etter i kva grad dei har fått signifikant høgare skår hos ein av alderskategoriane. Dei uttrykka som i større grad er rapporterte i bruk av dei unge informantane, står øvst i tabellen, medan dei som i større grad er rapporterte av dei eldre, står nedst. Vi har utelate dei fleste av uttrykka som ikkje gav signifikante resultat for denne parameteren.

Tabell 12 Oversyn over etterstilte uttrykk som får signifikant høgare skår hos éin alderskategori

Uttrykk	Gj.snitt Ung (15–30)	Gj.snitt Gamal (50+)	Tendens alder	Signifikans	Samsvar korpustata
1 jo	1,631	0,600	i favor ung	p < 0,001	Ja / få døme
2 sant	1,246	0,510	i favor ung	p < 0,001	Ja
3 eller	1,959	1,703	i favor ung	p < 0,001	Ja
4 akkurat	1,984	1,845	i favor ung	p = 0,001	Ja
5 liksom	1,877	1,671	i favor ung	p = 0,001	Ja
6 veit du	1,803	1,561	i favor ung	p = 0,003	nei
7 vel	1,500	1,265	i favor ung	p = 0,03	Ikkje testa
8 ikkje sant	1,811	1,684	i favor ung	p = 0,03	Ja
9 men	1,869	1,748	i favor ung	p = 0,07	Ikkje testa
[...]	[...]	[...]	[...]	[...]	[...]
34 giitt	1,197	1,368	i favor gml	p = 0,07	Ja, same tend.
35 må tru	0,164	0,355	i favor gml	p = 0,05	Ja / få døme
36 kan du vite	0,443	0,690	i favor gml	p = 0,04	Ja
37 må vite	0,369	0,587	i favor gml	p = 0,02	Ikkje testa
38 så	1,713	1,858	i favor gml	p = 0,008	Ikkje testa
39 var sant	0,115	0,323	i favor gml	p = 0,007	Ja / få døme
40 venteleg	0,148	0,394	i favor gml	p = 0,003	Ja
41 mann	0,943	1,277	i favor gml	p = 0,002	Ja / få døme
42 skal tru	0,713	1,058	i favor gml	p = 0,002	Ja / få døme
43 dei kallar	0,213	0,600	i favor gml	p < 0,001	Ja
44 sant å seie	0,762	1,342	i favor gml	p < 0,001	Få døme
45 kan du skjønne	1,131	1,626	i favor gml	p < 0,001	Ja
46 sann	0,279	1,013	i favor gml	p < 0,001	Få døme

Det er påfallande at mange av dei mest bokmålsnære og allment kjende uttrykka blir rapporterte å bli nytta mest av dei unge informantane, medan mange av dei mindre allment kjente uttrykka (jf. Tabell 6) blir rapporterte å bli nytta i større grad av dei eldre.

3.3.1 Uttrykk som får høgast skår blant dei eldre

I Tabell 12 får *sann* signifikant høgare skår blant dei eldre informantane enn blant dei unge. I tillegg er det ein signifikant skilnad i favør dei eldre for etterstilt *kan du skjønne*, *sant å seie*, *dei kallar*, *skal tru*, *mann*, *venteleg*, *var sant*, *så*, *må vite*, *kan du vite* og *må tru*. Dei detaljerte resultatata for *sann* og *kan du skjønne* er presenterte i Diagram 12 og 13.

I NDK får vi 13 treff på forma *sann* i segmentfinal posisjon, men dei fleste er adjektivet *sann*, i tillegg til det faste uttrykket *oi, sann*, som vi ikkje inkluderer her. Ut over desse treffa er det berre eitt døme på etterstilt *sann*.¹⁷ For nesten alle uttrykka som får signifikant høgare skår hos

17. Informanten er underleg nok ung. Ut frå samtala ser det ut til at informanten produserer ei form for parodi på tørrpratning.

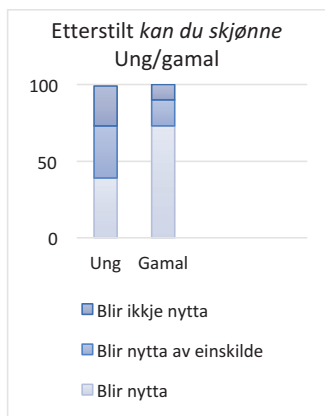
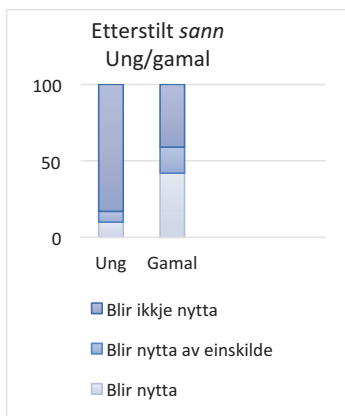

Diagram 12 Etterstilt *sann* **Diagram 13** Etterstilt *kan du skjønne*

dei eldre informantane i spørjeundersøkinga, finn vi at det er få døme i NDK, men fleire i LIA norsk, og at det er fleire gamle informantar enn unge informantar i NDK som nyttar uttrykket. Tabell 13 gjev eit oversyn over resultatane i desse korpusa. Ettersom tala er så låge, opererer vi berre med absolutte tal, ikkje treff per ord.

Tabell 13 Treff på finalpartiklar i LIA norsk og NDK

	LIA norsk	Nordisk dialektkorpus (NDK)	
		Gamal	Ung
<i>sann</i>	1	0	1
<i>kan du skjønne</i>	5	8	0
<i>sant å seie</i>	0	0	0
<i>dei kallar</i>	14	0	0
<i>skal tru</i>	3	0	0
<i>mann</i>	6	1	1
<i>venteleg</i>	7	1	0
<i>var sant</i>	0	1	0
<i>så</i>	(ikkje talt)	(ikkje talt)	(ikkje talt)
<i>må vite (måta)</i>	1	1	7
<i>kan du vite</i>	14	1	0
<i>må tru</i>	2	0	0

Eitt uttrykk skil seg ut i Tabell 13, nemleg *må vite*. Det er 7 døme på dette uttrykket i NDK, alle i kombinasjon med *da* og uttala *måta*, som i *da måta*. Eitt av døma er ytra av ei eldre kvinne, fem av ei ung kvinne og

eitt av ein ung mann, alle frå Lom. I LIA norsk finn vi derimot berre éin førekomst av etterstilt *måta* (sjå (6f)), og han er utan *da*. Ei mogleg forklaring på kvifor etterstilt *må vite* får så låg vurdering av dei unge informantane i spørreskjemaet, trass i døma i NDK, er at det er i ferd med å utvikle seg ein konvensjon om å nytte *måta* saman med *da*. Kombinasjonen *da måta* er truleg opphavet til variantar som *da ma* og *ma*, som ikkje har nokon spesiell aldersprofil ifølgje spørjeundersøkinga vår (sjå Tabell 12). Med andre ord kan det vere ei naturleg årsak til diskrepansen mellom resultatata i spørjeundersøkinga og korpusundersøkinga i dette høvet.

I (12) har vi samla døme på dei av uttrykka i Tabell 13 som vi ikkje har presentert elles i artikkelen, men som blir rapporterte som nytta av ganske mange av dei eldre informantane.

- (12) a. [vang_04gk]
ja (.) de varrt væL de (.) **kann du væta**
'ja, det vart vel det, kan du vite'
- b. [aremark] (LIA)
jo da hann budde her i ni år hann (.) **må tru**
'jau då, han budde her i ni år han, må tru'
- c. [aremark] (LIA)
da må di bakes ut (.) no färfærrdli lennge i værrnt vann å enerlæuv **di kæller**
'då må dei bakast ut noko forferdeleg lenge i varmt vatn og einerlog, dei kallar'
- d. [skaugdalen-gm]
va tabu derre **va sannt**
'(det) var tabu det der, var sant'

3.3.2 Uttrykk som får høgast skår blant dei yngre

Etterstilt *jo*, *sant*, *eller*, *akkurat*, *liksom*, *veit du*, *vel* og *ikkje sant* får signifikant høgare skår av dei unge informantane enn dei eldre i spørjeundersøkinga (jf. Tabell 12). Dei to etterstilte uttrykka som mest tydeleg får høgare skår blant dei unge, er *jo* (som er i bruk over heile landet) og *sant* (som er i bruk særleg på Vestlandet og langs kysten opp til Nord-Noreg). Diagram 14 og 15 samanliknar den prosentvise fordelinga av dei tre svaralternativa for yngre og eldre informantar.

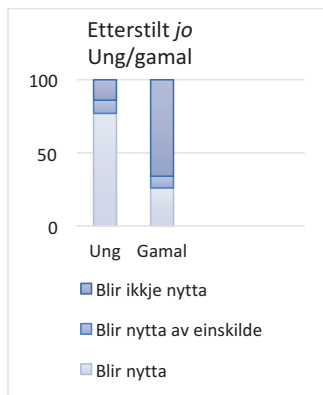

Diagram 14 Etterstilt jo

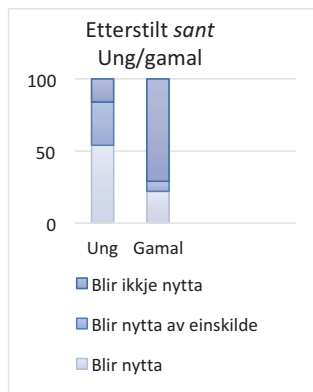

Diagram 15 Etterstilt sant

Spesielt resultatata for etterstilt *jo* er slående. Dei unge har heilt klart ei anna oppfatning enn dei eldre når det gjeld i kva grad dei nyttar etterstilt *jo* og i kva grad dei meiner at uttrykket høyrer med til vokabularet i deira dialekt.

I NDK er det 968 treff på forma *jo* i segmentfinal posisjon; 464 for dei yngre informantane og 504 for dei eldre, jf. Tabell 14.

Tabell 14 Ordforma *jo* i Nordisk dialektkorpus

	Segmentfinal	Einingar	Segmentfinal per 100.000	Etterstilt pos.	Etterstilt per 100.000
Ung (A)	464 (48 %)	895352	52 (53 %)	3 (75 %)	0,34 (79 %)
Gamal (B)	504 (52 %)	1102568	46 (47 %)	1 (25 %)	0,09 (21 %)
Sum	968 (100 %)	1997920		4 (100 %)	

Jo i segmentfinal posisjon er for det meste setningsadverbialt *jo*, som i *Hansøvjo*, typisk med intonasjonsfraseringa $[[\text{han}^{\text{AE}}\text{SØV-jo}]_{\text{AE}}]_{\text{FF}}]_{\text{IV}}$.¹⁸ Det er ikkje store skilnaden mellom unge og eldre språkbrukarar i NDK når det gjeld bruken av *jo* i denne posisjonen, men dei unge informantane, som har produsert færre ord enn dei eldre, har ein litt høgare frekvens per 100 000 ord (52 mot 46).¹⁹ Desse tala kan samanliknast med tala for

18. Intonasjonsnotasjonen er basert på Fretheim (2014) (sjå òg Nilsen 1992 og Fretheim 1992). AE = Aksentenheter, FF = Fokal frase, IY = Intonasjonsytring.

19. I Tabell 14 står 'Einingar' for det som i søkegrensenittet blir kalla for 'Tokens'. Dette er den samla mengda med ord og andre samtalerelaterte signal, som lattareteikn og spørsmålsteikn.

jo som trykklett, etterstilt pragmatisk partikkel, til dømes realisert med intonasjonsfraseringa [[han[⁺SØV]_{AE}]_{FF} jo]_{IY}. Det er fire slike døme i korpuset, mellom anna (13a) og (13b) nedanfor. Tre av desse er ytra av unge informantar mot berre eitt av ein eldre informant.

- (13) a. [drevsjø_02uk]
fa'n jæ ha jo sjokolade på hele mæi jo
'faen eg har jo sjokolade på heile meg, jo'
- b. [karmøy_03gm]
har du værre oppe å sitt dærr e jo heilt grønnt jo
'har du vore oppe og sett, der er jo heilt grønnt, jo'

Eit interessant aspekt ved tala i Tabell 14 er at skilnaden mellom dei unge og dei eldre informantane er større for *jo* i etterstilt posisjon enn for andre posisjonar. Dei unge står for 75 % av døma på finalpartikkelen *jo*, og talet blir endå høgare om ein tek omsyn til at dei unge har ytra færre ord enn dei eldre. Det er for få døme på *jo* i etterstilt posisjon til å trekke sikre konklusjonar ut frå desse tala, men som vi skal sjå nedanfor, gjentek mønsteret seg for andre uttrykk.

Eit søk på ordforma *sant* i NDK gjev 1613 treff, 863 blant dei eldre informantane, 750 blant dei yngre. Ein manuell gjennomgang av 423 døme i segmentfinal posisjon viser at dei fleste er *ikkje sant* eller *det er sant*, men det er òg 78 døme på den etterstilte pragmatiske partikkelen *sant* blant dei yngre informantane, 51 blant dei eldre, jf. Tabell 15.

Tabell 15 Ordforma *sant* i Nordisk dialektkorpus

	Ordform	Einingar	Ordform per 100.000	Etterstilt posisjon	Etterstilt per 100.000
Ung (A)	863 (54 %)	895352	96 (59 %)	78 (60 %)	8,7 (65 %)
Gamal (B)	750 (46 %)	1102568	68 (41 %)	51 (40 %)	4,6 (35 %)
Sum	1613 (100 %)			129 (100 %)	

I tillegg har vi søkt etter *sant* følgd av spørsmålsteikn, og blant desse finn vi 8 døme hos dei yngre informantane og 5 hos dei eldre. I sum står korpusundersøkinga opp om resultatata frå spørjeundersøkinga ved at dei yngre nyttar etterstilt *sant* litt oftare enn dei eldre, både i absolutte tal og relativt til kor mange ord dei ytrar. Som for *jo* er skilnaden større i etterstilt posisjon enn for ordforma generelt.

Ordforma *eller* (med tilhøyrande uttaleformer, t.d. *hell* og *hæll*) er òg svært frekvent i NDK. Søk på forma åleine gjev 3848 treff blant dei yngre informantane og 2613 blant dei eldre. For å avgrense mengda med data har vi søkt etter *eller* følgt av spørsmålsteikn i segmentfinal posisjon. Dette er det rimeleg å gjere sidan vi er ute etter spørsmålsfunksjonen til *eller*; eksempelsetninga i spørjeskjemaet var *Blir det snø i kveld, eller?* Det er 440 slike døme i NDK. Av desse er heile 281 ytra av unge informantar, 159 av eldre. Når ein i tillegg tek omsyn til at dei unge informantane har ytra færre ord enn dei eldre, blir tala endå tydelegare, jf. Tabell 16.

Tabell 16 Ordforma *eller* i Nordisk dialektkorpus

	Ordform	Einingar	Ordform per 100.000	Segmentfinal + spørsmålsteikn	Segmentfinal + spm.teikn per 100.000
Ung (A)	3848 (60 %)	895352	430 (64 %)	281 (64 %)	31 (69 %)
Gamal (B)	2613 (40 %)	1102568	237 (36 %)	159 (36 %)	14 (31 %)
Sum	6461 (100 %)			440 (100 %)	

Som vi ser i den siste kolonnen, er ytringsfinalt *eller* med spørjande funksjon langt meir frekvent blant dei unge informantane enn blant dei eldre. Med andre ord tyder korpusøket på at resultatet for rapportert språkbruk reflekterer ein skilnad i faktisk språkbruk. Legg òg merke til at skilnaden mellom dei yngre og dei eldre informantane er større i etterstilt posisjon enn for ordforma generelt, nett som for *jo* og *sant*.

I tillegg til *jo*, *sant* og *eller* fekk vi signifikant høgare vurderingar for etterstilt *liksom*, *akkurat*, *veit du* og *vel* blant dei unge informantane i spørjeundersøkinga enn blant dei eldre. Tabell 17 gjev eit oversyn over korpusresultata for desse fem uttrykka. Det er spesielt interessant å samanlikne tala som er i feitt skrift, som representerer den relative frekvensen for etterstilte uttrykk hos eldre og yngre informantar.

Tabell 17 Absolutte tal og relativ frekvens i etterstilt posisjon og andre posisjonar hos eldre og yngre informantar i Nordisk dialektkorpus

	Gamal (50 +)				Ung (15–30)			
	Alle posisjonar		Etterstilt		Alle posisjonar		Etterstilt	
	Treff	Treff per 100.000	Treff	Treff per 100.000	Treff	Treff per 100.000	Treff	Treff per 100.000
<i>liksom</i>	1680	152	116	14	1959	219	261	29
<i>ikkje sant</i>	377	34	86	7,8	358	40	121	14
<i>akkurat</i>	1070	97	5	0,45	579	65	11	1,2
<i>vel</i>	3051	277	124	11	2200	246	88	10
<i>veit du</i>	2896	262	765	69	889	99	277	31

For tre av desse uttrykka ser vi same tendens som i spørjeundersøkinga. Etterstilt *liksom, ikkje sant og akkurat* har ein frekvens per 100.000 ord som er langt høgare blant dei yngre informantane enn blant dei eldre.

For to av uttrykka er resultatet annleis, nemleg for etterstilt *vel og veit du* (med uttalevariantar som t.d. *vet du og vettu*).²⁰ Etterstilt *vel* har omtrent same frekvens blant yngre og eldre i korpuset, så dette resultatet kan vi ikkje seie så mykje om. Men tala for *veit du* er tydelege. I NDK har *veit du* meir enn dobbelt så høg frekvens blant dei eldre informantane, trass i at uttrykket fekk signifikant høgare skår blant dei yngre informantane i spørjeundersøkinga. Korleis kan dette henge saman?

Ein del av forklaringa ligg i korpusdataa. Blant dei som nyttar *veit du* i etterstilt posisjon, er det fleire “superbrukarar” med meir enn 5 døme kvar blant dei eldre informantane enn blant dei unge. Men sjølv om dette er ei årsak til at resultatet i korpusundersøkinga er ulikt resultatet frå spørjeundersøkinga, er det ikkje heile forklaringa. I NDK nyttar 61 av til saman 216 unge informantar *veit du* (28 %), medan 96 av dei 222 eldre nyttar uttrykket (43 %). Tilsvarende får ein treff på *veit du* på langt fleire målepunkt for dei eldre informantane enn for dei yngre. Altså nyttar fleire eldre enn unge informantar i NDK etterstilt *veit du*, sjølv om ein kunne vente det motsette ut frå resultatata i spørjeskjemaet (jf. Tabell 12).

Som nemnt i Seksjon 2 er det mogleg at resultatata for spørjeskjemaet kan reflektere normative haldningar heller enn faktisk språkbruk. Særleg når det gjeld kategorien ung/gamal, kan ein tenkje seg at normene er ulike for dei to gruppene. Det kan vere at eldre informantar i større grad meiner at ein ikkje *bør* nytte etterstilt *veit du*, eller at dei ikkje vil rekne uttrykket som typisk for dialekta si. Det kan òg vere at andre meir tradisjonelle og meir stadbundne uttrykk blir nytta med ein liknande funksjon i dialekta, særleg av dei eldre språkbrukarane (t.d. *skjønmar du, må vita, kan du skjønne*). Vi ser det som sannsynleg at normative språksyn er ein del av forklaringa på kvifor etterstilt *veit du* får lågare gjennomsnittsskår av dei eldre i spørjeundersøkinga samstundes som det er langt fleire døme på *veit du* blant dei eldre i NDK. Kvifor dette får så tydeleg utslag for nettopp *veit du*, *veit vi* ikkje.

Sjølv om etterstilt *veit du* er meir frekvent i faktisk bruk blant dei eldre informantane enn dei yngre, er skilnaden mindre tydeleg i etterstilt po-

20. Resultata i Tabell 17 for *veit du* er summen av to søk i bokmålstranskripsjonen i NDK: *vet du* og *veit du*.

sisjon enn for uttrykket generelt (sjå Tabell 17). Igjen ser vi altså at det er noko med den etterstilte posisjonen som gjer det meir sannsynleg at uttrykket er ytra av ein ung språkbrukar. For *akkurat* er dette endå tydelegare. Ordforma *akkurat* blir ytra oftare av dei eldre informantane enn av dei yngre (97 mot 65 per 100.000), men når ein avgrensar døma til etterstilt posisjon, er tendensen motsett (5 mot 11 per 100.000 i favør av dei unge). Det same ser vi for *alle* dei 8 uttrykka som får signifikant høgare skår av dei unge informantane enn av dei eldre i spørjeundersøkinga (sjå Tabell 14–17): Same kva korpusdataa viser for ordforma generelt, er resultatet skuva i favør av dei unge om ein ser på tala for etterstilt posisjon. Den etterstilte, trykklette posisjonen blir altså nytta oftare, relativt sett, av dei unge språkbrukarane enn dei eldre for dei ordformene dei har i vokabularet.

3.3.3 Oppsummering alder

Ser vi på spørjeundersøkinga og korpusdataa under eitt, er det 6 uttrykk blant dei 46 vi har undersøkt, som er meir vanlege blant dei unge informantane enn dei eldre, og 10 som er meir vanlege blant dei eldre:

UNGE (15–30): *jo, sant, eller, liksom, akkurat, ikkje sant*

GAMLE (50+): *sann, kan du skjønne, sant å seie, dei kallar, skal tru, venteleg, var sant, må vite, kan du vite, må tru*

I tillegg til desse mønstera har korpusundersøkinga vår ført til eit nokså overraskande funn: For alle dei 20 ordformene som vi har sett nærare på i denne seksjonen, har det vist seg at fordelinga mellom unge og gamle informantar endrar seg i favør av dei unge når ein ser på uttrykket i etterstilt posisjon samanlikna med andre posisjonar i setninga. Denne tendensen har så vidt vi veit aldri vore påvist før for norsk. Om dette er eit døme på ‘livsfaseendring’, altså at individ brukar visse språklege drag eller uttrykk berre i ein bestemd aldersperiode (jf. Hockett 1950; Labov 1978; Wagner 2012), eller om skilnaden mellom unge og gamle språkbrukarar er eit teikn på ei språkhistorisk endring, kan vi ikkje vite sikkert ut frå datamaterialet her åleine. Men i og med at den etterstilte posisjonen blir hevda å vere på frammarsj i europeiske språk (jf. Hancil, Post og Heselov 2015 som viser til Lenker 2010 og Traugott 2016), er det ikkje utenkjeleg at det er det siste som er tilfellet.

3.4 Kjønn

Den siste parameteren vi skal sjå på, er kjønn. I utgangspunktet er dette den variabelen som vi i minst grad rekna med ville føre til signifikante resultat i spørjeundersøkinga (jf. Seksjon 1 og 2). Dersom det likevel skulle vere skilnader mellom kvinner og menn i bruken av nokre finalpartiklar, er arbeidshypotesen ifølgje tidlegare forskning at vi vil finne uttrykk som er meir frekvent i bruk hos kvinner enn hos menn, og ikkje motsett (jf. Lakoff 1975; Fjeld 2001; Lind 2005 og Talbot 2010).

Tabell 18 presenterer eit utdrag av resultatata. Det er få tydelege mønster, men både etterstilt *mann* og *rett og slett* gjev opphav til signifikante resultat.

Tabell 18 Uttrykk med høgare gjennomsnittleg skår hos menn eller kvinner (utdrag)

Uttrykk	Gjennom-snitt kvinner	Gjennom-snitt menn	Tendens kjønn	Signifikans	Samsvar korpusdata
mann	1,014	1,264	i favør menn	p = 0,02	Nei / få døme
ser du	1,466	1,620	i favør menn	p = 0,06	Ja, same tendens
gitt	1,223	1,372	i favør menn	p = 0,15	Ja, same tendens
[...]	[...]	[...]	[...]	[...]	
altså	1,845	1,775	i favør kvinner	p = 0,25	Nei
[...]	[...]	[...]	[...]	[...]	
liksom	1,818	1,698	i favør kvinner	p = 0,12	Ja, same tendens
akkurat	1,946	1,860	i favør kvinner	p = 0,12	Nei / få døme
rett og slett	1,764	1,628	i favør kvinner	p = 0,045	Få døme

Dei mannlege informantane rapporterer i større grad om bruk av finalpartikkelen *mann*, og dei kvinnelege i større grad om bruk av *rett og slett*. I tillegg er det ein tendens til at *ser du* og *gitt* får høgare gjennomsnittsskår blant menn og *liksom* og *akkurat* blant kvinner, men desse resultatata er ikkje signifikante. Heller ikkje resultatet for *altså* er signifikant, sjølv om det har stått i Norsk Ordbok at *altså* i etterstilt posisjon førekjem særleg i “kvinnemål” (jf. Opsahl 2014: 59).

3.4.1 Potensielt “mannslege” uttrykk

Diagram 16–18 syner resultatata for *mann*, *ser du* og *gitt*, som er tre av uttrykk som får høgare gjennomsnittsskår blant mannlege informantar. Som nemnt er berre resultatata for *mann* statistisk signifikante.

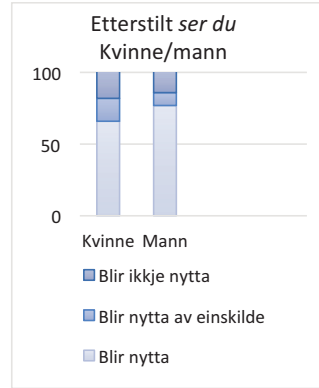
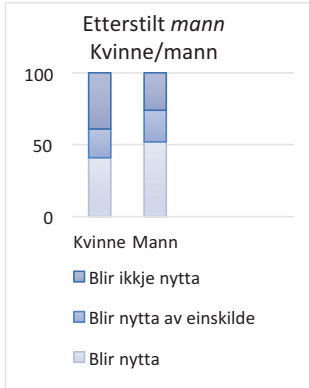

Diagram 16 Etterstilt *mann* Diagram 17 Etterstilt *ser du*

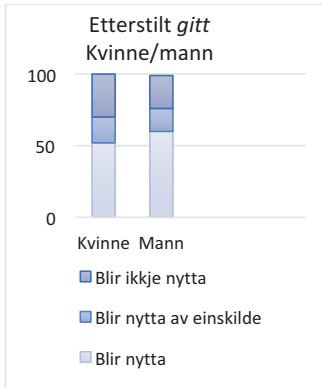

Diagram 18 Etterstilt *gitt*

For den ortografiske forma *mann* er det 141 treff i NDK, men berre to av desse er i etterstilt posisjon. Eitt er ytra av ei kvinne (sjå (14a)), og eitt av ein mann (sjå (14b)).

- (14) a. [stranda_o4gk]
ja de e no flått tur de **mann**
'ja, det er no flott tur det, mann'

- b. [brekkom_01um]
 a (.) ja (.) næi re æ (.) de e synn de att de itte bLi brukkt mæir (.) menn
 dæ att åss ska bLi fLøtt åt senntrum da **mann** (.) de æ dær de ska sje
 allt
 'ja nei, det er synd det at det ikkje blir brukkt meir, men det at vi skal bli
 flytt til sentrum, då mann, det er der det skal skje alt'

For etterstilt *mann* er det for lite data til at vi kan konkludere noko om kjønnsfordelinga, men *ser du* og *gitt* er meir frekvente. Søk etter *ser du* i NDK gjev 66 treff i etterstilt posisjon etter sortering. To av døma er vist i (15).

- (15)a. [hjartdal_03gm]
 næi fysste dag juL (.) å då va re selskap å da (.) fekk ikkje me gu-
 tonngæn lissåm vørå så velldi mykkjy me me **ser ru**
 'nei fyrste dag jul ... og då var det selskap og då fekk ikkje vi gutungane
 liksom vere så veldig mykje med, me, ser du'
- b. [stonglandseidet_47-gm]
 å så fekk ho kje plass på skol'n i fjor å så (.) kå- så kåmm ho hit å så ha
 ho vorre barnepia te denn gutt'n (.) ho kunn kje nåssjyk **ser du**
 'og så fekk ho ikkje plass på skulen i fjor, og så kom ho hit og så har ho
 vore barnepike til den guten ... ho kunne ikkje norsk, ser du'

Resultata er fordelte på følgjande vis mellom unge (U) og gamle (G), kvinner (K) og menn (M):

Tabell 19 Etterstilt *ser du* i Nordisk dialektkorpus etter sortering

	Etterstilt posisjon	Einingar	Etterstilt, per 100.000 einingar
UM	8 (12 %)	434458	1,8 (15 %)
GM	38 (58 %)	566303	6,7 (54 %)
UK	2 (3 %)	460894	0,43 (3 %)
GK	18 (27 %)	536265	3,4 (28 %)
Sum	66 (100 %)		

Det er langt fleire døme på *ser du* blant mennene enn blant kvinnene i NDK; mennene står for 70 % av døma til saman, og tendensen er den same om ein tek omsyn til kor mange ord dei har ytra. Men vi ser òg at alder er ein viktigare skilnad her, og at den kategorien som verkeleg skil seg ut, er dei eldre mannfolka, som står for 58 % av døma åleine, litt lågare

om ein tek omsyn til frekvensen per ord. Det høge frekvenstalet blant mennene kjem av at det er fleire mannlege informantar frå fleire målepunkt som nyttar uttrykket; skilnaden skuldast ikkje berre fleire “superbrukarar”.

Same tendens finn vi for *gitt*. Det er 79 treff på ortografisk form *gitt* med spesifisert fonetisk form *gitt*, *gett*, *gutt* eller *gøtt* i NDK. Treffa fordeler seg som vist i Tabell 20.

Tabell 20 Etterstilt *gitt* i Nordisk dialektkorpus etter sortering

	Etterstilt posisjon	Einingar	Etterstilt, per 100.000 einingar
UM	13 (16 %)	434458	3,0 (20 %)
GM	48 (61 %)	566303	8,5 (56 %)
UK	10 (13 %)	460894	2,2 (14 %)
GK	8 (10 %)	536265	1,5 (10 %)
Sum	79 (100 %)		

Igjen ser vi at det er langt fleire treff blant dei mannlege informantane enn blant dei kvinnelege. Mennene står for 77 % av døma til saman, og det er same tendens om ein tek omsyn til kor mange ord dei har nytta. Også her skil dei eldre mennene seg ut. Dei åleine står for 61 % av døma med *gitt*, litt lågare om ein justerer for at dei har ytra fleire ord enn dei andre. Den høgare frekvensen hos mennene, og då særleg dei eldre, skuldast både at det er fleire mannlege informantar enn kvinnelege som nyttar *gitt*, og at det er fleire “superbrukarar” med meir enn 5 døme kvar.

Sjølv om verken *ser du* eller *gitt* får signifikante resultat i spørjeundersøkinga, meiner vi at korpusmaterialet tyder på at desse uttrykka er meir frekvente hos menn enn hos kvinner, særleg eldre menn. Vi kan ikkje seie noko sikkert om årsaka til desse skilnadene, men om ein reknar uttrykka *ser du* og *gitt* som tradisjonsformer, føyer distribusjonen seg inn i eit mønster som elles er velkjent frå mange talemålsgranskingar, nemleg at menn i større grad held på tradisjonsvariantar enn kva kvinner gjer (jf. Hårstad 2010: 310–311 med referansar). Eit vidare resultat av denne tendensen kan vere at dei aktuelle formene blir assosierte med nettopp maskulinitet. Det at både *gitt* og *ser du* ser ut til å bli nytta forsterkande (jf. Fretheim 1981), kan òg tenkjast å verke inn på dette assosiasjonspotensialet, men på dette feltet treng vi meir forskning, både om funksjonen til uttrykka og om moglege relasjonar mellom funksjon og kjønn.

3.4.2 Potensielt “kvinnelege” uttrykk

Når det gjeld potensielt “kvinnelege” etterstilte uttrykk, er det *rett og slett* som mest gjennomgåande får høgare skår hos dei kvinnelege informantane enn dei manlege i spørjeundersøkinga, med *akkurat* og *liksom* rett etter med nær signifikante resultat (jf. Tabell 18). I NDK er det ingen treff på *rett og slett*, men i LIA norsk er det 11 døme i etterstilt posisjon. Dei fleste av desse er ytra av menn, men ettersom dette korpuset har mykje eldre språkbrukarar enn det vi har i vår spørjeundersøking, og har langt fleire manlege enn kvinnelege informantar, kan vi ikkje utan vidare samanlikne resultatane.

Resultatet for *liksom* er ikkje fullt ut statistisk signifikant, men tendensen i favør av kvinner er så tydeleg at det er interessant å undersøke kven som nyttar etterstilt *liksom* mest i NDK. NDK har 345 døme på *liksom* i segmentfinal posisjon, og som Tabell 21 viser, er det ei skeivfordeling mellom kvinner og menn.²¹

Tabell 21 Segmentfinalt *liksom* i Nordisk dialektkorpus (ikkje sortert)

	Segmentfinal posisjon	Einingar	Per 100.000 einingar
UM	104 (30 %)	434458	24 (33 %)
GM	40 (12 %)	566303	7,1 (10 %)
UK	148 (43 %)	460894	32 (44 %)
GK	53 (15 %)	536265	10 (14 %)
Sum	345 (100 %)		

Frekvensen til *liksom* er litt høgare for kvinnene enn for mennene, men den største skilnaden går mellom dei yngre informantane, som står for i alt 73 % av døma, og dei eldre informantane, som står for til saman 27 % av døma. Dessutan skil dei unge kvinnene seg ut med 43 % av døma åleine. Desse tala stør både den tidlegare forskinga på *liksom* (jf. Hasund 2006) og dei tendensane ein kan skimte i spørjeundersøkinga vår: *Liksom* er meir frekvent hos yngre språkbrukarar enn eldre, og meir frekvent hos kvinner enn menn. Av desse to faktorane er alder den viktigaste.

Etterstilt *akkurat* er det uttrykket som får den høgaste gjennomsnittsskåren på spørjeundersøkinga i Noreg under eitt (jf. Tabell 6), og uttryk-

21. Vi har ikkje finsortert treffa i Tabell 21, men det ser ut til å vere oppimot 100 % relevante døme. Altså gjeld tala i Tabell 21 ikkje berre for (korpusteknisk) segmentfinalt *liksom*, men for den faktisk etterstilte varianten (trykklett pragmatisk partikkel).

ket får signifikant høgare skår hos dei unge informantane enn hos dei eldre (jf. Tabell 12). Den ikkje-signifikante tendensen til at uttrykket får høgare skår i spørjeskjemaet av kvinnelege enn mannlege informantar (sjå Tabell 18), blir ikkje stadfesta av søk i NDK. Som vist i Tabell 22, finn vi 16 relevante døme på etterstilt *akkurat*, og eit fleirtal er ytra av menn.

Tabell 22 Etterstilt *akkurat* i Nordisk dialektkorpus etter sortering

UM	8 (50 %)	434458	1,84 (54 %)
GM	3 (19 %)	566303	0,53 (16 %)
UK	3 (19 %)	460894	0,65 (19 %)
GK	2 (12 %)	536265	0,37 (11 %)
Sum	16 (100 %)		

Mennene står for til saman 69 % av døma med etterstilt *akkurat*, kvinnene for berre 31 %. Dette resultatet er overraskande, gitt (den ikkje-signifikante) tendensen til høgare gjennomsnittsskår blant dei kvinnelege informantane i spørjeundersøkinga. Ut frå tala i Tabell 22 er alder ein like viktig faktor, med i alt 69 % yngre informantar mot 31 % eldre, og med endå tydelegare resultat om ein tek omsyn til kor mange ord som er ytra. Datamaterialet er lite, men resultatet stemmer overeins med at alder er ein signifikant variabel for etterstilt *akkurat* i spørjeundersøkinga vår, i favør av dei unge (jf. Tabell 12).

Det siste uttrykket vi skal sjå på, er etterstilt *altså*, som heller ikkje fekk signifikante resultat for kjønn i spørjeundersøkinga. Det er 587 treff på segmentfinalt *altså* i NDK (med rundt 4/5 relevante døme). Dei fordelar seg blant informantkategoriane som vist i Tabell 23 på neste side. Til saman står dei mannlege informantane for litt over halvparten av døma med etterstilt *altså*, og den same tendensen gjeld om ein tek omsyn til kor mange ord dei har ytra. Desse tala står tilsynelatande i kontrast til fråsegna i Norsk Ordbok om at etterstilt *altså* (då ordboksartikkelen vart skriven) vart nytta "sær i kvinnemål". Det er likevel ikkje grunn til å seie at Norsk Ordbok tok feil. Tabell 24 viser at tala i LIA norsk, som inneheld eldre datamateriale, skil seg frå tala i NDK.

Tabell 23 Segmentfinalt *altså* i Nordisk dialektkorpus (ikkje sortert)

	Segmentfinal posisjon	Einingar	Per 100.000 einingar
UM	99 (17 %)	434458	23 (20 %)
GM	232 (40 %)	566303	41 (36 %)
UK	89 (15 %)	460894	19 (17 %)
GK	167 (28 %)	536265	31 (27 %)
Sum	587 (100 %)		

Tabell 24 Segmentfinalt *altså* i LIA norsk (ikkje sortert)

	Segmentfinal posisjon	Einingar	Per 100.000 einingar
Mann	1072 (59 %)	2280394	47 (43 %)
Kvinne	741 (42 %)	1196143	62 (57 %)
Sum	1813 (100 %)		

Her er tendensen nettopp den som Norsk Ordbok hevda då ordboksartikkelen vart skriven, nemleg at finalpartikkelen *altså* er relativt meir frekvent blant kvinner enn blant menn. Skilnaden er riktig nok ikkje så stor.

3.4.3 Oppsummering om kjønn

Etterstilt *mann* fekk signifikant høgare skår av menn enn av kvinner i spørjeundersøkinga vår, og motsett for etterstilt *rett og slett*. Men sidan det er svært få korpusdøme på desse uttrykka, kan vi likevel ikkje konkludere noko sikkert om kjønnsprofilen til desse etterstilte uttrykka.

Tre uttrykk som gjev opphav til nesten signifikante mønster i spørjeundersøkinga, har vist seg å ha ein tydelegare kjønnsprofil når det gjeld faktisk språkbruk. I NDK blir *ser du* og *gitt* nytta spesielt ofte av eldre menn, og generelt meir av menn enn av kvinner, medan *liksom* blir nytta spesielt ofte av yngre kvinner og generelt hyppigare av kvinner enn av menn. I sum kan ein med relativt stor sikkerheit seie at desse tre uttrykka har ein kjønnsprofil og er knytte til anten kvinner eller menn:

MENN: *ser du, gitt*

KVINNER: *liksom*

Det at det finst norske etterstilte pragmatiske partiklar som ser ut til å bli nytta særleg hyppig av eldre menn, er, så langt vi kjenner til, eit nytt funn.

3.5 *Sambandet mellom rapportert og faktisk språkbruk*

No som vi har samanlikna dei mest tydelege resultatata frå spørjeundersøkinga med korpusdata, kan vi vurdere i kor stor grad det er samsvar mellom rapportert språkbruk i spørjeundersøkinga og faktisk språkbruk i korpusa, og kva dei to undersøkingane seier om fordelar og ulemper ved dei to metodane.

Alt i alt er det overraskande stort samsvar mellom resultatata for rapportert språkbruk i spørjeundersøkinga og faktisk språkbruk i korpusa. Blant dei 46 uttrykka vi har undersøkt gjennom spørjeundersøkinga, er det 25 uttrykk som har signifikante mønster for parameteren geografisk region, 20 med signifikante mønster for alder, og 2 med signifikante mønster for kjønn. Generelt er graden av samsvar mellom desse resultatata og korpusdataa stor, men vi må ta nokre atterhald: 1) I eitt tilfelle fann vi beint ut motstridande mønster i spørjeundersøkinga og NDK (dette gjaldt *veit du* for parameteren ung/gamal); 2) i tre tilfelle viste det seg at ikkje-signifikante tendensar i spørjeundersøkinga svarte til tydelege mønster i korpusdataa (dette gjaldt *ser du*, *gitt* og *liksom* for parameteren kvinne/mann); 3) i mange høve var det ikkje nok korpusdata til å kunne konkludere over sambandet mellom rapportert og faktisk språkbruk (t.d. *mann* og *rett og slett*); 4) for nokre sær sær frekvente uttrykk har vi ikkje utført korpusundersøkingar; og 5) vi har stort sett ikkje samanlikna ikkje-signifikante mønster frå spørjeundersøkinga med korpusdata.

Det uttrykket som mest tydeleg gjev opphav til motstridande resultat mellom spørjeskjema og korpusdata, er etterstilt *veit du*. Dette uttrykket fekk signifikant høgare skår av dei unge i spørjeundersøkinga, men er likevel langt meir frekvent blant dei eldre i NDK. I korpuset er det både fleire eldre enn yngre som nyttar uttrykket, og det er fleire superbrukarar blant dei eldre. Vi har argumentert for at den mest sannsynlege årsaka til dei motstridande resultatata er at dei eldre og yngre språkbrukarane har ulike normative haldningar til uttrykket, og at dette er spegla i spørjeundersøkinga (trass i at vi spurde om faktisk språkbruk). Vi kan ikkje vite sikkert om det er dette som har skjedd, og vi veit ikkje kvifor dette rammar nettopp *veit du*. Uansett er misforholdet ei påminning om at spørs-

mål om språkbruk på eit spørjeskjema kan bli påverka av informantane sine språkhaldningar.

Vi har i liten grad samanlikna ikkje-signifikante resultat frå spørjeundersøkinga med korpusdata, men for nokre få uttrykk har vi gjort eit unntak. Mellom anna har vi søkt i NDK etter *ser du*, *gitt* og *liksom*, sjølv om spørjeundersøkinga berre gav nesten signifikante resultat for desse uttrykka. Korpusundersøkinga viser at etterstilt *liksom* er meir frekvent hos kvinner enn hos menn, særleg yngre kvinner, medan *gitt* og *ser du* er meir frekvente blant menn, særleg eldre menn. Det at desse mønstera for faktisk språkbruk ikkje resulterte i signifikante resultat i spørjeundersøkinga, viser at spørjeskjema av den typen vi har nytta, ikkje er ideelt for å undersøke kjønnsprofilen til språklege fenomen. Dette er ikkje overraskande. Ein viktig faktor når det gjeld skilnader i bruken av etterstilte uttrykk hos ulike kjønn, er frekvensen av uttrykket. Nokre uttrykk blir nytta meir hyppig av eitt av kjønna, og kanskje med fleire funksjonar. Medan korpusdata vil kunne avdekke slike skilnader, vil spørjeskjema skjule dei så lenge ein berre spør om uttrykket blir nytta eller ikkje. Når det gjeld *gitt*, *ser du* og *liksom*, er det til dømes som forventa at også personar som nyttar uttrykka svært sjeldan, vil rapportere at det blir nytta av dei sjølve og i dialekta, noko som jamnar ut moglege skilnader mellom informantkategoriane.

Trass i dette fekk vi signifikante resultat for kjønnsparameteren for to av dei 46 uttrykka. Etterstilt *mann* fekk signifikant høgare skår av dei mannlege informantane, medan etterstilt *rett* og *slett* fekk signifikant høgare skår av dei kvinnelege. Diverre er det for få døme i korpusa til at vi kan konkludere om desse resultatata reflekterer faktisk språkbruk eller ikkje. Dessutan er det grunn til å vere på vakt mot at innhaldet i eksempelsetninga kan ha påverka resultatata. Dei to aktuelle eksempelsetningane frå spørjeskjemaet er presenterte i (16a) og (16b).

- (16) a. Ta deg saman, – (mann)
 b. Du var fantastisk, – (rett og slett)

Det er påfallande at innhaldet i eksempelsetningane er så vidt forskjellige, irettesetting (av ein mann) mot rosande omtale, og potensielt nært knytte til stereotypiske syn på kvinner og menn som “mjuke” og “harde”. Eksempelsetninga kan med andre ord ha påverka resultatet. Uavhengig av

faktisk årsak illustrerer dette at eksempelsetningar i slike undersøkingar bør ha eit mest mogleg nøytralt innhald.

Eit anna problem med eksempelsetningar i denne typen spørjeundersøkingar gjeld intonasjon. Mangel på intonasjon er truleg årsaka til at vi fann ein viss diskrepans mellom resultatata for *lell* i spørjeskjemaet (som peiker ut Trøndelag som kjerneområde) og resultatata for *lell* i korpusundersøkinga (som peiker ut Austlandet som kjerneområde for trykklett etterstilt *lell*). Eksempelsetninga i spørjeskjemaet var (17a) saman med døme på uttale, deriblant *lell*. Men medan vi hadde intonasjonsfraseringa i (17b) i tankane, der *lell* er utan ordaksent og har ei anna tyding enn *likevel*, kan det godt hende at informantane førestilte seg intonasjonsfraseringa i (17c), der *lell* har ordaksent og omtrent same tyding som *likevel*.

- (17) a. Du vil ikkje dit, – (lell)
 b. [[du [ˈvil-ikkje] [ˈDIT]_{AE}]_{FF}lell]_{IY}
 c. [[du [ˈvil-ikkje]_{AE} [ˈdit]_{AE} [ˈLELL]_{AE}]_{FF}]_{IY}

Det at korpusundersøkinga gav eit litt anna resultat enn spørjeundersøkinga i dette høvet, illustrerer både at informantar kan sjå føre seg ulike intonasjonsfraseringar av eksempelsetningar og at det å kombinere fleire metodar kan vere særst nyttig.

I tillegg til dei tre konkrete døma som vi har nemnt ovanfor, er det to meir generelle aspekt ved undersøkinga ein bør vere merksam på. For det fyrste er det ein god del uttrykk som vi ikkje fann døme på i korpuset (eller korpusa), eller berre svært få døme. Dette gjeld mellom anna etterstilt *mun tru*, *nett*, *mann*, *visst*, *skal tru*, *må tru* og *rett og slett*. Det andre usikre aspektet ved undersøkinga vår er det at vi stort sett berre har samanlikna dei signifikante resultatata frå spørjeskjemaet med resultat i korpusa, så det kan eksistere mønster for faktisk språkbruk for nokre av uttrykka som ikkje har komme fram her. Eit døme er igjen etterstilt *mann*. Uttrykket fekk høgast gjennomsnittsverdi på Vestlandet i spørjeundersøkinga, men tala er ikkje signifikante. I NDK er det berre to døme på etterstilt *mann* medan det er ei handfull i LIA norsk. Det som er påfallande med dataa i LIA norsk, er at alle døma med unnatak av eitt er frå Vestlandet. Det, saman med dei nesten signifikante resultatata i spørjeundersøkinga, kan tyde på at Vestlandet er kjerneområde for etterstilt *mann*. Igjen kan det vere at eksempelsetninga har vore uheldig. Jamfør

eksempelsetninga frå spørjeundersøkinga, (18a) (tidlegare (16a)), med (18b), som er eitt av døma frå LIA norsk:

- (18) a. Ta deg saman, mann.
b. Det e no flott tur det, mann.

Opphavet til finalpartikkelen *mann* er etter alt å døme vokativen *mann*, men dei to fenomena er likevel ulike. Det er difor uheldig at eksempleringa i spørjeskjemaet er ei imperativsetning, som er særleg naturleg i lag med vokativar. Etterstilt *mann* i (18b) er intuitivt meir markert for dei austlandske forfattarane av denne artikkelen enn det (18a) er, truleg fordi (18a) er ei imperativsetning, medan (18b) er ei deklarativsetning. Dersom (18b) var blitt nytta som døme i spørjeundersøkinga, ville vi kanskje ha funne ein meir avgrensa geografisk distribusjon for etterstilt *mann* enn det vi gjorde. Dette viser igjen kor avgjerande eksempleringane kan vere i ei spørjeundersøking.

Dei samla resultatane våre viser at kva for metode ein bør nytte i liknande språkvitskapslege undersøkingar, er avhengig av kor frekvent fenomenet er, og kva for aspekt ved fenomenet ein er oppteken av. Sjølv NDK, som er ei omfattande kjelde for talemålsstudiar med nesten 2 millionar ord fordelte på 438 norske informantar, inneheld ikkje nok materiale til at det finst døme på alle uttrykka i vår undersøking. For sjeldsynte språklege fenomen er det difor hensiktsmessig å spørje språkbrukarar direkte om fenomenet framfor å vente på at uttrykka skal dukke opp tilfeldig i dokumenterte samtaler. 286 svar på eit spørjeskjema er til dømes langt å føretrekke framfor 2 døme i eit korpus dersom ein er ute etter å sjå på geografisk distribusjon. Vi konkluderer med at den typen spørjeskjema som vi har nytta, er ein god metode for å avdekke geografiske mønster for ikkje-frekvente språklege fenomen, så lenge ein utformar skjemaet med omhug.

Ulempene ved å nytte spørjeskjema for å undersøke geografiske og demografiske aspekt ved språklege fenomen, er at ein ikkje får innsikt i kor ofte eller korleis språkbrukaren nyttar uttrykket, og at normative haldningar til språk og tilfeldige aspekt ved spørjeskjemaet kan påverke resultatane. Ved å søke i korpus som til dømes NDK og LIA norsk unngår ein desse problema. Så lenge ein tek omsyn til kor mange ord kvar informantkategori har produsert, og er merksam på at automatiske søk ikkje alltid gjev dei treffa ein er ute etter, kan ein ved hjelp av korpus un-

dersøke skilnader mellom språkbrukarar og språkbrukarkategoriar knytte til frekvens og bruksmåtar, og få innsikt i korleis uttrykket faktisk blir nytta. For frekvente språklege fenomen er NDK og andre korpus difor særst verdfulle språkvitskaplege kjelder.

Det å nytte fleire metodar i kombinasjon er det optimale valet, så sant ein har ressursane.

4 Konklusjonar og vidare forskning

Bruken av finalpartiklar er eit fenomen der ein kan vente seg stor individuell variasjon. Likevel har vi gjennom ei undersøking av 46 slike uttrykk avdekt mønster for både geografisk utbreiing, alder og kjønn på dei som nyttar uttrykka.

Når det gjeld den geografiske utbreiinga, har vi mellom anna konkludert med at dei etterstilte uttrykka *radt*, *da ma*, *gitt* og *er von* er spesielt typiske for Austlandet, *venteleg* for Trøndelag, *sant vel* og *sant* for Vestlandet, og *skal tru* for Nord-Noreg. Med tanke på resultatene våre kan ein undre seg over at det ikkje tidlegare har vore tradisjon for å nemne pragmatiske partiklar eller finalpartiklar i faglitteraturen når ein skildrar ulike norske dialekter og gjev oversyn over målmerke og isoglossar. Uansett årsak er det i alle fall liten grunn til ikkje å nemne desse uttrykka når ein heretter gjev oversyn over språklege særtrekk ved norske talemål. Det er òg påfallande at den eksisterande faglitteraturen om pragmatiske partiklar stort sett ikkje har nemnt eller tatt omsyn til dialektskilnadar, noko denne undersøkinga tydeleg har vist at ein må gjere. I denne studien har vi berre sett på dei overordna geografiske regionane Austlandet, Trøndelag, Vestlandet, Nord-Noreg og Sørlandet. Ei naturleg utviding i den vidare forskinga vil vere meir fokuserte studiar av uttrykk, uttalevariantar og funksjonar sett opp mot meir avgrensa geografiske område.

Alder har vist seg å vere ein viktig parameter for bruken av etterstilte pragmatiske partiklar i norsk. Mellom anna har vi funne at etterstilt *jo*, *sant*, *eller*, *liksom*, *akkurat* og *ikkje sant* er meir typiske for dei unge språkbrukarane enn for dei eldre. På den andre sida er dei etterstilte uttrykka *sann*, *kan du skjønne*, *sant å seie*, *dei kallar*, *skal tru*, *venteleg*, *var sant*, *kan du vite* og *må tru* meir typiske for dei eldre språkbrukarane. Tidlegare studiar av samanhengen mellom alder og pragmatiske partiklar har stort sett handla om ungdomsspråk, medan denne studien har inkludert uttrykk

som er utprega tradisjonelle og som blir nytta meir av dei eldre språkbrukarane. Tydinga og funksjonen til desse uttrykka bør få eit spesielt fokus i den vidare forskinga, for dersom dei er på veg ut, er det særleg viktig å undersøke korleis dei blir nytta før det er for seint. Ein slik dokumentasjon vil krevje andre metodar enn dei som er nytta i studien vår, for det finst i liten grad døme på desse uttrykka i eksisterande talemålskorpus.

Det har tidlegare vore hevda at nokre pragmatiske partiklar er eit «bertefenomen», altså at dei er spesielt vanlege blant unge kvinner. Vi har avdekt at det òg finst «gubbepartiklar». Undersøkinga vår har stadfesta at etterstilt *liksom* er meir frekvent hos kvinner enn hos menn (jf. Hasund 2006), særleg unge kvinner, men òg at etterstilt *gitt* og *ser du* blir nytta oftare av menn enn av kvinner, særleg eldre menn. For vidare forskning på sambandet mellom demografiske kategoriar og pragmatiske partiklar er det mykje å ta tak i. Undersøkinga vår var avgrensa til 46 finalpartiklar med fokus på talemålsvariasjon, og det var eit uttalt mål å rekruttere relativt stadbundne informantar. Dersom ein inkluderer informantar frå andre og meir spesifikke sosiokulturelle grupper, til dømes minoritetsspråklege grupper, vil ein truleg finne andre interessante uttrykk og mønster.

I undersøkinga vår nytta vi to ulike metodar, spørjeskjema og korpusstudiar, og eitt av måla var å undersøke i kva grad spørjeskjema er eigna for dei forskingsspørsmåla vi hadde som utgangspunkt. Ved å velje dei same informantkategoriane og dei same geografiske målepunkta som i Nordisk dialektkorpus, kunne vi samanlikne den rapporterte språkbruken for ein informantkategori i spørjeskjemaet med den faktiske språkbruken for same informantkategori i korpuset. Hovudkonklusjonen vår er at spørjeskjema er veileigna for å undersøke geografisk utbreiing og aldersavhengig variasjon for pragmatiske partiklar, så sant ein utformar spørjeskjemaet med omhug. Spørjeskjema er derimot dårleg eigna til å undersøke ulik språkbruk blant kvinner og menn; til dét bør ein nytte korpus eller andre metodar, sidan skilnaden ofte manifesterer seg i form av ulik frekvens for eit uttrykk. Ein metode vi vil framheve som særleg aktuell for oppfølgingsstudiar, er å gjere opptak av enkeltinformantar i situasjonar der det er særleg sannsynleg at det aktuelle uttrykket kan bli nytta. I og med at etterstilte pragmatiske partiklar ofte er knytte til uformelt, munnleg språk, og ofte har funksjonar som heng saman med interaksjonen mellom samtaledeltakarane (sjå t.d. Aijmer 2013), bør

opptaka bli utførte i mest mogleg uformelle og naturlege situasjonar mellom språkbrukarar som talar same dialekt og står på like fot. Denne metoden kan gjerne kombinerast med intervju med språkbrukaren, der fenomenet ein er oppteken av, blir tematisert og undersøkt gjennom direkte utspørjing. Ei anna interessant kjelde til informasjon om denne typen uttrykk, er Nasjonalbiblioteket sitt arkiv over alle norske tekster, deriblant dialogar i skjønnlitterære verk.

Til sist vil vi framheve to retningar for vidare forskning som vi meiner er spesielt interessante og viktige. Den eine gjeld tydinga og funksjonen til dei finalpartiklane vi har sett på og andre liknande uttrykk. Desse orda blir ofte oversett fordi dei ikkje medverkar til det sanningsfunksjonelle innhaldet i setninga. Like fullt er dei del av det norske språket og ein del av den norske kulturen, og den bør vi sjølv sagt dokumentere. Eit anna interessant tema er samanhengen mellom den etterstilte posisjonen og alder. Ifølgje studien vår er det ein tendens (når ein held andre faktorar konstante) til at den etterstilte posisjonen blir nytta meir frekvent av dei unge språkbrukarane enn av dei eldre for dei orda dei har i vokabularet sitt. Ifølgje mellom andre Traugott (2016) og Lenker (2010) har bruken av finalpartiklar i engelsk auka frå gamalengelsk og fram til i dag, og Hancil, Post og Haselow (2015: 5) spekulerer i om dette kan vere ein trend i fleire europeiske språk. Vi treng meir data for å undersøke om mønstera vi har funne for norsk skuldast 'livsfaseendring' eller ikkje, men kan hende ser vi her konturane av ei språkhistorisk endring.

Referansar

- Aijmer, Karin og Anne-Marie Simon-Vandenberg. 2011. Pragmatic markers. I: *Discursive Pragmatics*, red. Jan Zienkowski, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren. *Handbook of Pragmatics Highlights*, 223–243. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Aijmer, Karin. 2013. *Understanding Pragmatic Markers. A Variational Pragmatic Approach*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Andersen, Gisle. 2001. *Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Andersen, Gisle og Thorstein Fretheim. 2000. *Pragmatic markers and propositional attitude*. Amsterdam: John Benjamins.

- Askeland, Anneke. 2020. *Serdu*: eit attersyn og eit nytt perspektiv. I: *Leksikografen frå Leksvika. Festskrift til Laurits Killingbergtrø på åttiårsdagen 4. februar 2020*, red. Olaf Almenningen mfl., 75–81. Oslo: Novus Forlag.
- Berthelin, Signe og Kaja Borthen. 2019. The semantics and pragmatics of Norwegian sentence-internal *jo*. *Nordic Journal of Linguistics* 42 (1), 3–33.
- Blakemore, Diane. 1987. *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Borthen, Kaja. 2014. Hva betyr *da*, *da*? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 32 (2), 257–306.
- Borthen, Kaja. 2018. Store spørsmål om små ord. Innledning til temanummer om pragmatiske partikler i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36 (2), 225–247.
- Borthen, Kaja, Anders Nøklestad, Åshild Søfteland, Perlaug Marie Kveen og Elena Karagjosova, 2018. *Database for etterstilte småord i norsk (Småord-databasen)*. Tekstlaboratoriet, Universitetet i Oslo, <https://tekstlab.uio.no/not>.
- Dagsgard, Asbjørn. 2006. *Målet i Lom og Skjåk. Ordliste og grammatikk*. Lom kommune/Skjåk kommune.
- Donali, Ingeborg, Kristoffer Kruken og Andreas Bjørkum. 1988. *Oppdaling: Ord og uttrykk*. Trondheim: Strindheim trykkeris forlag.
- Elspaß, Stephan og Werner König (red.). 2008. *Sprachgeographie digital. Die neue Generation der Sprachatlanten (mit 80 Karten)*. Hildesheim: Olms.
- Fischer, Kerstin (red.). 2006. *Approaches to discourse markers*. Amsterdam: Elsevier.
- Fjeld, Ruth Vatvedt. 2001. Ingenting å snakke om – kvinneord og ord-bøker. *Språknytt* (4), 10–13.
- Foolen, Ad. 1997. Pragmatic particles. I: *Handbook of Pragmatics*, red. Jef Verschueren, 1–24. Amsterdam: John Benjamins.
- Fraser, Bruce. 1996. Pragmatic markers. *Pragmatics* 6 (2), 167–190.
- Fretheim, Thorstein. 1981. ‘Ego’-dempere og ‘alter’-dempere. *Maal og Minne* 1–2, 86–100.
- Fretheim, Thorstein. 1989. The two faces of the Norwegian inference particle *da*. I: *Sprechen mit Partikeln*, red. Harald Weydt. Berlin: De Gruyter.

- Fretheim, Thorstein. 1992. Themehood, rhemehood and Norwegian focus structure. *Folia Linguistica* XXVI/1–2, 111–149.
- Fretheim, Thorstein. 2015. A relevance-theoretic perspective on the Norwegian utterance-final particles *da* and *altså* compared to their English counterpart *then*. I: *Final Particles*, red. Sylvie Hancil, Alexander Haselow og Margje Post, 249–283. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Fried, Mirjam og Jan-Ola Östman. 2005. Construction Grammar and spoken language: The case of pragmatic particles. *Journal of Pragmatics* 37 (11), 1752–1778.
- Hancil, Sylvie, Margje Post og Alexander Haselow. 2015. Introduction: Final particles from a typological perspective. I: *Final Particles*, red. Sylvie Hancil, Alexander Haselow og Margje Post, 3–38. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Hasund, Ingrid Kristine. 2006. *Ungdomsspråk*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Hockett, Charles. 1950. Age-grading and linguistic continuity. *Language* 26, 449–59.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by*. Doktorgradsavhandling, NTNU.
- Izutsu, Mitsuko Narita og Katsunobu Izutsu. 2013. From discourse markers to modal/final particles. What the position reveals about the continuum. I: *Discourse markers and modal particles. Categorization and description*, red. Liesbeth Degand, Paola Pietrandrea & Bert Cornillie, 217–235. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Johannessen, Janne Bondi. 2003. Innsamling av språklige data: Informanter, introspeksjon og korpus. I: *På språkjakt – problemer og utfordringer i språkvitenskapelig datainnsamling*, red. Janne Bondi Johannessen, 133–171. Oslo: Unipub forlag.
- Johannessen, Janne Bondi, Øystein Vangsnes, Joel Priestley og Kristin Hagen. 2014. A multilingual speech corpus of North-Germanic languages. I: *Spoken Corpora and Linguistic Studies*, red. Tommaso Raso og Heliana Mello, 69–83. John Benjamins Publishing Company.
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli og Øystein Vangsnes. 2009. The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*, red. Kristiina Jokinen og Eckhard Bick, 73–80. *NEALT Proceedings Series Volume 4*. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/index.html>.

- Jucker, Andreas og Yael Ziv. 1998. *Discourse markers: Descriptions and theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Labov, William. 1978. On the use of the present to explain the past. I: *Readings in historical phonology*, red. Philip Baldi og Ronald Werth, 275–312. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Lakoff, Robin. [1975] 1989. *Language and Woman's Place*. New York: Harper Torchbooks.
- Lenker, Ursula. 2010. *Argument and rhetoric: Adverbial connectors in the history of English*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Lind, Marianne. 2005. Samtalen – den grunnleggende språkbruksformen. I: *Språk. En grunnbok*, red. Kristian E. Kristoffersen mfl., 121–144. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mæhlum, Brit og Unn Røyneland. 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Nilsen, Randi Alice. 1992. *Intonasjon i interaksjon*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Trondheim.
- Opsahl, Toril. 2002. “Jeg bare: Hæ?! Hva skjedde her da?” *En studie av de kommunikative funksjonene til diskurspartikkelen ‘bare’ i et ungdoms-språkmateriale*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Opsahl, Toril og Jan Svennevig. 2012. – Og vi bare sånn “grattis”! Sitatmarkørene *bare* og *sånn* i talespråk. I: *Grammatikk, bruk og norm. Festskrift til Svein Lie på 70-årsdagen, 15. april 2012*, red. Hans-Olav Enger m.fl., 219–236. Oslo: Novus Forlag.
- Opsahl, Toril. 2014. Kvinnemål, altså. I: *Frå A til Å. Veneskrift til Dagfinn Worren på 70-årsdagen 28. desember 2014*, red. Olaf Almenningen m.fl., 59–62. Oslo: Novus Forlag.
- Precht, Kristen. 2008. Sex Similarities and Differences in Stance in Informal American Conversation. *Journal of Sociolinguistics* 12 (1), 89–111.
- Schiffrin, Deborah. 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svennevig, Jan. 2014. “Det er nå trivelig der innpå, da”. Nå – en diskursmarkør i tilbakegang. I: *Språk i Norge og nabolanda. Ny forskning om talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, 291–314. Oslo: Novus Forlag.

- Svennevig, Jan og Ingrid Kristine Hasund. 2018. Uformelt talespråk. I: *Praksis. Norsk språkhistorie II*, red. Brit Kirsten Mæhlum, 119–162. Oslo: Novus Forlag.
- Søfteland, Åshild og Kaja Borthen. 2018. “Æ e trønder, æ, sjø!” Den pragmatiske partikkelen *sjø* i midt-norske dialektar. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36 (2), 249–280.
- Søfteland, Åshild. 2018. *Nordisk dialektkorpus: introduction aux recherches sur les parlers dans le Norden*. *Nordiques* 35, 95–115. [Norsk versjon: Nordisk dialektkorpus – ei innføring i forskning på nordiske talespråk].
- Talbot, Mary. 2010. *Language and Gender*, 2nd edition. Cambridge: Polity Press.
- Traugott, Elisabeth. 2016. On the rise of types of clause final pragmatic markers in English. *Journal of Historical Pragmatics* 17 (1), 26–54.
- Unger, Christoph. 2018. Sosial mening, pragmatiske partikler og pragmatisk teori. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36 (2), 331–352.
- Urbanik, Pawel. 2018. Kan du ikke stå der, da? En sosiokognitiv analyse av finalpartikkelen *da* i interrogative *kan*-anmodninger. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36 (2), 299–330.
- Uri, Helene. 2018. *Hvem sa hva? Kvinner, menn og språk*. Oslo: Gyldendal.
- Wagner, Suzanne Evans. 2012. Age Grading in Sociolinguistic Theory. *Language and Linguistics Compass* 6/6, 371–382.
- Weidt, Harald. 1969. *Abtönungspartikel. Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen*. Berlin: Gehlen.
- Zimmermann, Malte. 2011. Discourse Particles. I: *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning* (Handbooks of Linguistics and Communication Science, vol. 33/2), red. Klaus von Heusinger og Claudia Maienborn, 2012–2038. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Aarmo, Eirin. 2020. «Lell» og «likevel». En sammenlignende analyse av *ad-verbene* «lell» og «likevel». Masteroppgave i Lektor i nordisk. NTNU.
- Aarset, Terje. 1996. *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Vol. Nr. 1, *Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet*. Høgskulen i Volda.
- Aasen, Ivar. 1848. *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim.

Aasen, Ivar (1965 [1864]). *Norsk Grammatik* (Omarb. Udg. af “Det Norske folkesprogs Grammatik”, 3die uforandr. Udg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.

Elektroniske kjelder

LIA norsk – korpus av eldre dialektopptak:

<http://tekstlab.uio.no/LIA/korpus.html>

Nordisk dialektkorpus: <http://tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>

Norsk Ordbok – ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket. 2020/under oppdatering. Henta innan januar 2020 frå <http://no2014.uio.no/perl/ordbok/no2014.cgi>

Småorddatabasen – database over etterstilte småord i norsk:

<https://www.ntnu.edu/isl/etterstiltesmaord>

Abstract

This article reports on a study of geographical and demographical aspects of 46 final particles in Norwegian dialects, among them *gitt* (< lit. ‘boy’), *sant* (< lit. ‘true’) and *kan du skjønne* (< lit. ‘can you realize’). In the first part of the study, a questionnaire was used as the method. The results from this study show to what extent informants from different regions in Norway report on use of the given final particles. The second part of the study is an investigation of the use of the 46 final particles in the corpora *Nordisk dialektkorpus* and *LIA norsk*. In sum, the study shows that i) many of the 46 final particles are delimited geographically; ii) some of the expressions are used to greater extent by the older informants than by the younger ones, and the other way around; iii) a few expressions have a more frequent use among men than among women, and the other way around, and iv) overall, younger people seem to place expressions in the final (tag) position more often than do older people when more than one syntactic position is possible. In addition, the study contributes insights into the two methods that were used.

FINALPARTIKLAR I NORSKE TALEMÅL

Kaja Borthen
NTNU
Institutt for språk og litteratur
NO-7491 Trondheim
kaja.borthen@ntnu.no

Åshild Sjøfteland
Høgskolen i Østfold
Avdeling for lærerutdanning, norsk-
seksjonen
Postboks 700
NO-1757 Halden
ashild.softeland@hiof.no

Perlaug Marie Kveen
NTNU
Institutt for lærerutdanning
NO-7491 Trondheim
perlaug.kveen@ntnu.no

Elena Karajosova
FU Berlin
FB Philosophie und Geisteswissen-
schaften, Institut für Deutsche und
Niederländische Philologie
Habelschwerdter Allee 45
DE-14195 Berlin
elenakar@zedat.fu-berlin.de

Anders Nøklestad
Tekstlaboratoriet, ILN
Pb. 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
anders.noklestad@iln.uio.no

«... men ble stående ansikt til ansikt i time etter time»

Norske NPN-konstruksjonar¹

Av Torodd Kinn

Ein NPN-konstruksjon består av eit teljeleg substantiv i ubestemt eintal følgt av ein preposisjon følgt av det same substantivet i ubestemt eintal, som *ansikt til ansikt* og *time etter time*. Stundom har konstruksjonen modifierande tillegg, som i *kasse på kasse med flasker* og *vegg i vegg med badet*. NPN-konstruksjonar har vore diskuterte ein del i seinare år, framfor alt basert på engelsk materiale, men knapt noko om norsk. Artikkelen går først inn på nokre moment frå tidlegare forskning og den analysen som blir lagd til grunn. Basert på eit stort materiale frå Leksikografisk bokmålskorpus blir det så undersøkt kva modifierande (i hovudsak adverbiale) og nominale syntaktiske funksjonar NPN-konstruksjonar har i norsk. Vidare blir produktiviteten til konstruksjonar med ulike preposisjonar undersøkt. Fokuset ligg på uttrykk med dei åtte preposisjonane *etter*, *for*, *i*, *mot*, *om*, *på*, *til* og *ved*. Nokre av preposisjonane førekjem nesten berre i adverbial, men andre er vanlege i nominale funksjonar òg. NPN-konstruksjonar med *etter*, *på*, *for* og *til* dels *mot* viser høg produktivitet, mens dei andre er lite produktive.

1 Innleiing

Uttrykk som *ansikt til ansikt* og *time etter time* har fått ein del merksemd i forskinga dei siste åra, særleg i engelsk. Sentralt i litteraturen står Jackendoff (2008). Jackendoff nyttar termen *NPN construction* om dei nemnde uttrykka, og eg brukar termen *NPN-konstruksjon* på norsk, eller berre

1. Takk til fagfellane og redaksjonen for nyttige innspel som har hjelpt meg til å skrive ein betre tekst. Takk til Þorsteinn Indriðason for hjelp med islandsken.

NPN. Eg set termen i fleirtal for å omtale variantar med ulike preposisjonar. (1)–(4) inneheld døme i feit skrift.

- (1) De kommer **side ved side** på grusveien (LBK)²
- (2) Jeg hørte Ellen dumpe ned **trinn for trinn** (LBK)
- (3) I hylla på kontoret hans står **perm på perm med faglitteratur og prosjektbeskrivelser** (LBK)
- (4) Et stort kjøpesenter ble oppført **vegg i vegg med skolen** (LBK)

Ein NPN kan definerast som følgjer: Det er éin syntaktisk konstituent som består av to identiske teljelege substantiv (N₁ og N₂) i ubestemt eintal med ein preposisjon (P) imellom. Substantiva kan ikkje ha tillegg av demonstrativ, possessiv eller kvantor – heller ikkje ubestemt artikkel; dei er altså «nakne» eintalsformer (jf. Borthen 2003). Fråvær av artikkel er uvanleg for teljelege substantiv i motsetnad til ikkje-teljelege, og det er dette særdraget ved NPN som er grunnen til at konstruksjonen er definert som avgrensa til dei teljelege substantiva. Andre modifierande tillegg kan i nokon grad førekomme. På norsk er det i hovudsak tale om preposisjonsfrasar etter N₂, som i (3) og (4).³ Ein interessant eigenskap er at NPN-ar både kan ha modifierande funksjon (oftast adverbial), som i (1), (2) og (4), og nominal funksjon, t.d. som komplementet i preposisjonsfrasen i (3). Men avhengig av preposisjonen varierer det sterkt kor vanleg nominal funksjon er; modifierande funksjon er det mest frekvente.

I Jackendoff (2008) blir grammatikken til engelske NPN-ar diskutert og framstilt som svært uregelmessig. Basert på norsk og dels islandsk empiri argumenterer Kinn (under utgiving) for at slike uttrykk er mindre spesielle enn Jackendoff og somme andre forskarar har hevda. Så langt eg har klart å finne ut, finst det elles inga forskning på desse uttrykksmåtane i norsk, men sjå òg Kinn (under vurdering). Eg kjenner heller ikkje til noko om dansk eller svensk.

Målet med artikkelen her er framfor alt å fylle forskingslakunen på tre punkt:

2. LBK = Leksikografisk bokmålskorpus. Sjå Knudsen & Fjeld (2013).
3. På engelsk kan ein ha adjektiv framfor N₂ og ev. N₁, som i (*rainy*) *day after rainy day*; det er svært uvanleg i norsk. Dette ser ut til å variere ein del mellom språk, jf. Pskit (2015). Konstruksjonen i (3) med ein modifierande PP på *med* er ein pseudo-partitiv konstruksjon (sjå avsnitt 5).

- Kva preposisjonar er brukte i norske NPN-konstruksjonar?
- I kva grad er NPN-konstruksjonane høvesvis modifierande og nominale?
- Kor produktive er NPN-konstruksjonane?

Dette undersøker eg ved å gjennomføre ein omfattande korpusstudie. Tiltærminga er bruksbasert (Barlow & Kemmer 2000) og i vid forstand konstruksjonsgrammatisk (Hoffmann & Trousdale 2013). Eg gjer bruk av teori om nake eintal (Borthen 2003) og omgrep frå kognitiv grammatikk (Langacker 1987, 1991).

I avsnitt 2 går eg kort inn på forskinga på NPN-konstruksjonar og analysen av to semantiske variantar: tvilling-NPN og kjede-NPN. I avsnitt 3 gjer eg greie for metode og materiale i den empiriske undersøkinga. I avsnitt 4 gir eg eit oversyn over kva syntaktiske funksjonar NPN-ar kan ha på norsk, og eg diskuterer semantiske typar av adverbial. Avsnittet presenterer dessutan ein analyse av det grammatiske tilhøvet mellom nominale og modifierande NPN-ar. Avsnitt 5 analyserer to ulike former for NPN-intern modifiering. I avsnitt 6 tek eg for meg NPN-konstruksjonar med åtte frekvente preposisjonar (*etter, for, i, mot, om, på, til og ved*), med eit tillegg om mindre brukte preposisjonar. Avsnitt 7 oppsummerer og konkluderer.⁴

2 Teoretisk bakgrunn

Bortsett frå det noko uvanlege i bruken av nake eintal av teljelege substantiv gir ein NPN inntrykk av å vere ein substantivfrase med N1 som kjerne. Sekvensen av P og N2 ser ut som ein preposisjonsfrase som modifierer N1, der P er kjerne og N2 kjerne i ein substantivfrase som er komplement i preposisjonsfrasen.⁵ Syntaktisk er dette den same struk-

4. Kinn (under utgiving) handsamar nokre av dei norske NPN-konstruksjonane semantisk og syntaktisk for å utvikle den teoretiske analysen av NPN-konstruksjonar generelt (ikkje berre i norsk, men òg i andre språk med tilsvarende uttrykksmåtar). Artikkelen her legg dei analysane til grunn (avsnitt 2) og utviklar delar av dei vidare i større detalj (avsnitt 4.3 og 5). Kartlegginga av syntaktiske funksjonar og adverbialtypar går djupare her (avsnitt 4.1–2), og det same gjeld undersøkinga av konstruksjonar med dei einskilte preposisjonane: betydning, vanleg førekommande substantiv, eksemplar-, type- og hapaxfrekvensar og produktivitet (avsnitt 6).
5. 'Kjerne' (= 'hovud'), 'modifierar' og 'komplement' er semantisk definerte omgrep

turen som ein har i eit «standard» uttrykk som *pæra i lampa*. Semantisk står preposisjonen for ein relasjon, og N1 og N2 står for høvesvis primærdeltakar og sekundærdeltakar i relasjonen.⁶ I (4) er det t.d. ein 'heilt inntil'-relasjon mellom ein vegg og ein annan vegg uttrykt av preposisjonen *i*. Vi ser nærmare på dette i underavsnitta nedanfor.

Funksjonen til NPN-en i den overordna konstruksjonen (oftast ei setning eller ein verbfrase) er variabel; han kan ha modifierande (typisk adverbial) eller nominal funksjon, slik (1)–(4) illustrerer. Analysen av dette kjem i avsnitt 4.3. Modifierande tillegg i NPN-en, som i (3) og (4), er av ulike slag som vi skal sjå kort på i avsnitt 5.

2.1 Jackendoff (2008) og andre bidrag

Som nemnt er Jackendoff (2008) om engelske NPN-ar det viktigaste forskingsbidraget så langt. Engelsk står òg i sentrum i Travis (2001, 2003), Lindquist & Levin (2003), Matsuyama (2004), Boberg (2009), Pskit (2012, 2015 (òg om polsk), 2017) og Haik (2013). Nederlandske uttrykk er tema i Poß (2007, 2010) og tyske i Ziem (2018). Roch, Keßelmeier & Müller (2010) tek for seg tysk og engelsk, og dessutan fransk og spansk. Kinn (under utgiving) er basert på norsk og islandsk og Kinn (under vurdering) på norsk. Noko på sida av dei andre studiane står dei formalsemantisk orienterte av Beck & von Stechow (2003, 2005).

Skildringa først i avsnitt 2 er den analysen som Kinn (under utgiving) argumenterer for, i motsetning framfor alt til Jackendoff (2008). Jackendoff argumenterer for at NPN er ein konstruksjon som ikkje følgjer vanleg frasestruktur eller har komposisjonell oppbygging. Denne synsmåten har tilsynelatande hovudsakleg bakgrunn i ein idé om at nake eintal normalt ikkje fungerer som argument i språk som har artiklar (jf. engelsk *Jill threw a/the ball over the fence*, men **Jill threw ball over the fence*). Om ein legg til grunn ei slik forståing, kan ikkje N1 vere (ein normal) kjerne i NPN, og N2 kan ikkje vere (eit normalt) komplement til P; sjå nærmare i Kinn (under utgiving).

Andre syntaktisk orienterte bidrag har argumentert for analysar som på ulike måtar tillegg NPN-konstruksjonane ein idiosynkratisk struktur.

(jf. Langacker 1987: 324–327). Skildringa som er gitt her, er dermed ikkje reint syntaktisk, men òg semantisk, i tråd med tanken om at alle grammatiske konstruksjonar har både uttrykk og innhald.

6. *Primærdeltakar* og *sekundærdeltakar* er dei norske termene for *trajectory* og *landmark*.

Haik (2013) vil analysere somme NPN-ar som sideordningsstrukturar (med P som konjunksjon). Travis (2001, 2003) og delvis Jackendoff (2008) reknar med at det er syntaktisk reduplikasjon som gir to identiske substantiv. Travis analyserer dessutan P som kvantor. Kinn (under utgiving) drøftar desse framlegga og legg fram ein alternativ analyse der NPN-ane visseleg har ein del særtrekk, men er mindre avvikande enn det Jackendoff, Travis og Haik hevdar.

2.2 *Nake eintal, typar og instansar*

Borthen (2003) viser at det finst ei rekkje norske konstruksjonar der nake eintal har argumentfunksjon. Det er t.d. uttrykksmåtar som i *Hun går på skole*, *Hun hadde rød ytterfrakk*, *et bord med hvit duk*, *Buss er et naturvennlig kjøretøy* og *Jeg vil anbefale telt* (jf. Rosén og Borthen 2017). Eg legg til døme som desse: *gleden ved å legge maske til maske*; *en sport der mann møter mann*; *Så lenge slekt følger slekt*. Sjå elles Stvan (2007) og de Swart & Zwarts (2007) for engelsk. Nake eintal har særlege semantiske eigenskapar (sjå nedanfor), men kan altså godt ha argumentfunksjon, i både norsk og engelsk. Fleire av grunnane til å sjå på NPN-konstruksjonane som heilt uregelmessige fell dermed vekk. N1 kan vere kjerne i NPN, og N2 kan vere kjerne i komplementet til preposisjonen.

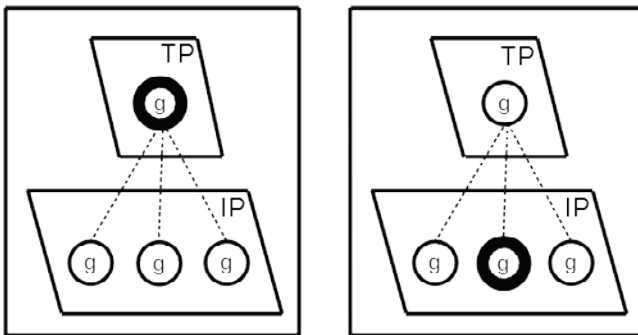
Kinn (under utgiving) byggjer vidare på teori frå Borthen (2003) og Langacker (1987, 1991). Borthen legg til grunn for sine analysar at ubestemte substantivfrasar har to semantiske nivå. Dei tilfører diskursen både ein eksemplardiskursreferent og ein typediskursreferent, og vi kan med ulike uttrykksmåtar legge fokuset på typen eller eksemplaret. Nake eintal tenderer mot å fokusere på typen, mens substantiv med artikkel tenderer mot å fokusere på eksemplaret. Omgrepa til Borthen har mykje til felles med Langacker sitt skilje mellom (nominal) type og instans. Profilen til ei naken eintalsform er ein type.⁷ Når ein legg til artikkel, blir ein instans av typen profilert. La oss sjå på korleis dette artar seg i praksis.

Om vi seier *Hun spiste med gaffel* eller *Hun spiste med en gaffel*, kan vi godt snakke om den same situasjonen. Brukar vi nake eintal (*gaffel*), legg vi vekt på reiskapstypen og dermed ein måte å få i seg maten på. Borthen vil seie at *gaffel* her har fokus på ein typediskursreferent, og Langacker

7. Profilen er det elementet i betydninga til eit språkleg uttrykk som er framheva som det sentrale (som figuren på ein bakgrunn).

vil seie at det profilerer typen 'gaffel'. Legg vi til ubestemt artikkel (*en gaffel*), dreiar vi merksemda mot eit spesifikt tilfelle av reiskapstypen. Borthen vil seie at *en gaffel* har fokus på ein eksemplardiskursreferent, og Langacker vil seie at det profilerer ein instans av typen 'gaffel'.

Den semantiske forskjellen mellom *gaffel* og *en gaffel* er illustrert i figur 1. Profilen til *gaffel* (vist med tjukk linje) ligg på typeplanet (TP) og er foreinleg med at det kan vere snakk om fleire instansar på instansieringsplanet (IP). Men ved *en gaffel* er profilen knytt til éin spesifikk instans på instansieringsplanet.⁸ (Det er vist tre instansar, men det talet er arbitrært.)

Figur 1. Betydningane til *gaffel* (til venstre) og *en gaffel* (til høgre)

Skilnaden mellom *gaffel* og *en gaffel* er subtil. Men han fører m.a. med seg at det er mindre overraskande om 'ho' brukte fleire ulike gaflar om ein seier berre *gaffel*, enn om ein seier *en gaffel*; typen er viktigare enn instansen. Det kan vere fleire gaflar inne i bildet, men i så fall vil det normalt vere fleire delsituasjonar etter kvarandre med éin *gaffel* i kvar som ein kan generalisere over, slik at det framleis er motivert å bruke *gaffel* i eintal. Dersom fleire gaflar er i bruk samtidig, vil ein nok heller seie f.eks. *Hun spiste med to gafler*.

I *Hun spiste med gaffel* kan kanskje forskjellen mellom type og instans verke mindre viktig. Men i *De spiste med gaffel* trer han klarare fram. Sidan subjektsreferenten 'dei' er fleire personar, er det rimeleg å anta at

8. Dette hindrar ikkje at eintalsbetydninga kan inngå i konstruksjonar som i *Jeg ga hver av dem en gaffel*, der *en gaffel* kjem innanfor rekkjevidda til kvantoren *hver* og det dermed er tale om fleire gaflar.

dei brukte kvar sin gaffel. Personane vil på instansieringsplanet bli knytte til kvar sin 'gaffel'-instans. Typeprofilen til nake eintal *gaffel* er uttrykk for ei generalisering over delsituasjonar med éin gaffel kvar.

NPN-konstruksjonar inneheld per definisjon to identiske nakne eintalssubstantiv. Substantiva viser til den same nominale typen (med eintalsbetydning). I figurane nedanfor er typen derfor representert to gonger. Kvar typeførekomst svarar til éin eller fleire instansar.⁹ Vi skal sjå på korleis dette artar seg for to semantiske hovudtypar av NPN.

2.3 *Tvilling-NPN*

Mann mot mann er eit døme på den første hovudtypen: *tvilling-NPN*. Den semantiske strukturen er illustrert i figur 2. (Figuren viser den nominale grunnstrukturen. Strukturen i modifierande NPN-ar blir diskutert i avsnitt 4.3.) Når ein brukar *mann mot mann*, viser begge dei nakne substantiva til typen 'mann'. Dei to typeførekomstane er representerte i typeplanet som $m\alpha$ og $m\beta$. Dei er knytte saman av ein 'mot'-relasjon: $m\alpha$ er mot $m\beta$. Den tjukke pila viser retninga i relasjonen, frå primærdeltakar (d1) til sekundærdeltakar (d2). Relasjonen 'mot' tenderer dessutan til å vere resiprok, og derfor er $m\beta$ òg mot $m\alpha$, med omsnudde deltakarroller.¹⁰ Dette er representert med den tynne pila.

Kvar typeførekomst svarar til éin eller fleire instansar, som ikkje er profilerte. (5) og (6) viser uttrykk som blir tolka slik at det er høvesvis éin og fleire instansar per typeførekomst.

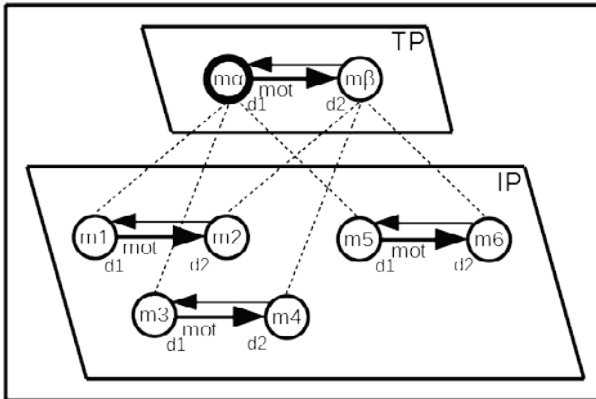
- (5) Sogningen og fjordingen sloss **mann mot mann**
 (6) Sogningene og fjordingene sloss **mann mot mann**

I (5) er det nærliggande å tolke situasjonen slik at det er dei to personane i subjektsreferenten som slåst mot kvarandre. Kvar typeførekomst svarar då til éin instans. I (6) er det minst fire personar i subjektsreferenten, og då vil kvar typeførekomst svare til fleire instansar (tre par er viste).¹¹

9. *Førekomst* skal her forståast i høve til den semantiske representasjonen. Det er tale om éin type, men han er vist til to gonger og derfor representert med to førekomstar. Dette er ikkje noko spesielt for NPN-ar, men gjeld alltid når eit substantiv er nytta to gonger, som i *Den gamle mannen hjalp den unge mannen*.
 10. Termen *resiprok* må ikkje tolkast formalogisk her. Det er tale om at ein i eit gitt tilfelle har den same relasjonen begge vegar mellom to deltakarar.
 11. I konferanseinnlegg har eg omtalt typane og instansane i NPN-konstruksjonar som

Ein reell kampsituasjon vil neppe vere heilt velordna, men konseptualiseringa som det språklege uttrykket framstiller, er slik at mennene utgjer ordna par: m1 mot m2, m3 mot m4, m5 mot m6 osv. Dette er det normale ved preposisjonar; dei dannar ordna par av deltakarar.

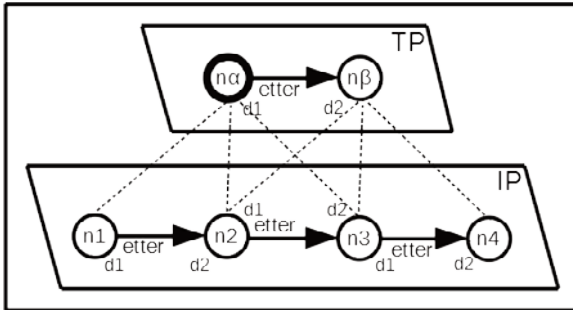
Her har vi altså normalt ein resiprok relasjon: Ikkje berre er m1 mot m2, men m2 er òg mot m1, og tilsvarende for dei andre para. Av det at deltakarane i eit tvillingpar er vende mot kvarandre, følgjer det at dei er vende vekk frå dei andre para.¹² Det er dette som skil ein tvilling-NPN som *mann mot mann* frå ein kjede-NPN som *natt etter natt*.

Figur 2. Den semantiske strukturen til den nominale grunnstammen i ein tvilling-NPN: *mann mot mann*

høvesvis virtuelle og manifeste referantar, jf. Langacker (1999, 2005). (*Manifest* er mitt framlegg til norsk term for engelsk *actual* i denne samanhengen; *aktuell* fungerer heller dårleg.) Typane er rett nok alltid virtuelle referantar. Men instansane kan vere både virtuelle og manifeste. I (5) og (6) er 'mann'-instansane manifeste. Men i andre kontekstar kan ein få «virtualisering» av referantar som dette. Til dømes vil det vere tilfellet i *Når sogninger og fjordinger slåss mann mot mann, går det hardt for seg*, der 'mann'-instansane er virtuelle. Virtuell referanse spelar ei viktig rolle i ei rekkje konstruksjonar, ikkje berre semantisk, men òg formelt, t.d. for adjektivsamsvar på predikativ i såkalla pannekakesetningar (jf. Haugen og Enger 2019).

12. I konferanseinnlegg har eg brukt termen *par-NPN* for 'tvilling-NPN', men den er litt uheldig sidan det òg er tale om ordna par i den andre hovudtypen, kjede-NPN. Som diskutert i Kinn (under utgiving) er det ikkje opplagt at alle NPN-ar fell inn under éin av dei to hovudtypane. Det kan vere at somme NPN-ar verken oppviser resiproke relasjonar som i tvilling-NPN eller kjedeordning som i kjede-NPN. Eg går ikkje nærmare inn på dette spørsmålet her.

Figur 3. Den semantiske strukturen til den nominale grunnstammen i ein kjede-NPN: natt etter natt

2.4 Kjede-NPN

Den andre hovudtypen av NPN-ar er kalla kjede-NPN. Figur 3 syner den semantiske strukturen til kjede-NPN-en *natt etter natt*. I (7) kan ein rekne med at dei nakne eintalssubstantiva begge viser til typen 'natt', representert med $n\alpha$ og $n\beta$ på typeplanet i figuren. Her òg fører preposisjonssemantikken til at deltakarane opptrer i ordna par. Men betydninga til *etter* er slik at det ikkje kan oppstå nokon resiprok relasjon: Dersom $n\alpha$ er etter $n\beta$, kan ikkje $n\beta$ vere etter $n\alpha$. Dette blir tilsvarende på instansieringsplanet.

- (7) Han hylte seg gjennom **natt etter natt** (forum.kvinneguiden.no)

Når ein brukar *natt etter natt*, vil det vere snakk om fleire enn to netter. Typeplanet med to natteførekomstar svarar til eit instansieringsplan der situasjonen med natt som følgjer natt, er replisert ubestemt mange gonger (igjen er tre viste i figuren). Men her skil kjede-NPN seg frå tvilling-NPN. I ein tvilling-NPN er alle instansane ulike; det er ikkje overlapping mellom primær- og sekundærdeltakarar. Det følgjer av den resiproke ordninga. I ein kjede-NPN er ikkje sekundærdeltakaren vend mot primærdeltakaren, men står fritt til å sjølv opptre òg som primærdeltakar overfor ein ny sekundærdeltakar. På den måten blir altså sekundærdeltakaren i eitt ordna par eksemplaridentisk med primærdeltakaren i det neste. I ein tvilling-NPN har ein eitt eller fleire par av instansar som er orienterte parvis mot kvarandre. I ein kjede-NPN går orienteringa berre éin veg, og det oppstår ein serie av instansar som bortsett frå ordninga

har mykje til felles med fleirtalsbetydning: *Han hylte seg gjennom natt etter natt* betyr om lag det same som *Han hylte seg gjennom flere netter etter hverandre*. Kinn (under utgiving) argumenterer for at kjedeordning og fleirtalsliknande betydning motiverer at kjede-NPN mykje oftare enn tvilling-NPN førekjem i nominale funksjonar.

3 Metode og materiale

Metoden i undersøkinga her kan delast i fire hovuddelar: (a) søking og første utsortering av feiltreff, (b) andre utsortering av feiltreff, (c) syntaktisk (og semantisk) klassifikasjon, (d) utarbeiding av deskriptiv statistikk.

3.1 Søking og første utsortering av feiltreff

Materialet for undersøkinga blei samla inn med 29 søk i Leksikografisk bokmålskorpus (Knudsen & Fjeld 2013), eitt søk for kvar bokstav i alfabetet.¹³ Det første søket henta ut treff på eit substantiv på *a-* i ubestemt form eintal direkte følgt av ein preposisjon direkte følgd av eit substantiv på *a-* i ubestemt form eintal. Neste søk gjaldt substantiv på *b-*, osv.

Resultata inneheldt òg treff der substantiva var ulike. Til dømes hadde *a*-materialet treff som *anlegg for aking* og *advarsel fra avdelingsdirektør* i tillegg til NPN-ar som *ansikt til ansikt*. Slike treff blei sorterte ut.

3.2 Andre utsortering av feiltreff og problemtilfelle

Etter den første utsorteringa var det i overkant av 14 250 treff der substantiva var like. Vi kan kalle dette for NPN-sekvensar. I artikkelen her er NPN-konstruksjonen avgrensa strengt (jf. avsnitt 1).¹⁴ Det blei utelukka forholdsvis mange NPN-sekvensar som ikkje er NPN-ar ifølgje definisjonen:

13. Eg brukte korpuset over denne adressa: <https://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk>. Det kan òg brukast på Korpuskel: <https://clarino.uib.no/korpuskel>.
14. I tillegg til dei utelukka uttrykkstypene som er lista opp nedanfor, finst det ein del andre uttrykksmåtar som er i slekt med NPN-ane utan å falle inn under definisjonen her. Eg nemner *én etter én*, *én for én*, *én til én*, *én mot én*, *to mot to* (osv.), *millioner på millioner* (o.l.), *litt etter litt*, *tett i tett*, *blått i blått* (o.l.), og det finst nok nokre fleire.

- inkjekjønnsst substantiv i fleirtal: Det var ikkje mange tilfelle av dette, men eg vurderte t.d. substantiva i *rør i rør* (ein røyrleggingsmetode) til å vere fleirtal og ikkje eintal. Distinksjonen er somme gonger vanskeleg å trekke.
- ikkje-teljelege substantiv: Dette var det ein del av, t.d. *metall mot metall*. Grunnen til avgrensinga er at ikkje-teljelege substantiv typisk er brukte utan ubestemt artikkel (*Jeg leste litteratur, *?Jeg leste en litteratur*) slik at det ikkje er noko spesielt i at dei er nakne, i motsetning til teljelege substantiv (*Jeg leste en artikkel, ?Jeg leste artikkel*). Det er ikkje alltid enkelt å skilje mellom teljeleg og ikkje-teljeleg (jf. Rosén og Borthen 2017: 238).
- forledd i samansettingar: Dette har ein t.d. i *munntil-munnmetode*, men slike uttrykk kom med i søket berre dersom det ikkje var brukt bindestrekar. Forleddet er rett nok ein NPN, men eg valde å halde orddanning utanfor undersøkinga.
- ikkje-konstituentar: Dette har ein t.d. i *tollbestemmelser som skilte provins fra provins*, der NPN-sekvensen er eit objekt følgt av eit adverbial. Identiske NPN-sekvensar kan vere NPN-ar i nokre tilfelle og ikkje i andre. For eksempel har vi ein NPN i *De kjemper mann mot mann* (ein konstituent), men ikkje i *Der kjemper mann mot mann* (subjekt og adverbial). Jamfør omskriving til hjelpeverbskonstruksjon: *De har kjempa mann mot mann* (ikkje **De har mann kjempa mot mann*) vs. *Der har mann kjempa mot mann* (knapt **?Der har kjempa mann mot mann*).
- avvikande preposisjonsrelasjon og konstituens: Dette gjeld framfor alt *fra N til N*-konstruksjonen, som i *Soldatene går fra hus til hus*. Det var over 4500 treff på denne konstruksjonen. Han skil seg både semantisk og syntaktisk frå NPN. I ein NPN står preposisjonen for ein relasjon mellom deltakarar som er viste til med N₁ og N₂. I *fra N til N* står *fra* og *til* for kvar sin relasjon mellom den same eksterne primærdeltakaren og betydningane til høvesvis N₁ og N₂ som sekundærdeltakarar. Soldatane rører seg frå hus 1 til hus 2; hus 1 rører seg ikkje. Syntaktisk er *fra N til N* to PP-ar i ein konstruksjon: [[_{PP} P [_{NP} N]] [_{PP} P [_{NP} N]]] (liksom *fra Oslo til Bergen* i *Fra Oslo til Bergen er det omtrent 46 mil*, der *til Bergen* ikkje er underordna *Oslo*).
- bibelske repetisjonar: Eg utelukka *N for N*-uttrykk av typen *øye for øye*, der så å seie alle er frå bibeltekst eller er bibelske allusjonar. Nokre eksemplar er NPN-ar og kunne ha vore med som ein eigen semantisk variant av *N for N*. Men dei er tekstleg svært avvikande, med passasjar som dette dømet (alt i same periode!): *liv for liv, øye for øye, tann for tann, hånd for hånd, brent for brent, flenge for flenge, skramme for skramme*. Ein hovudgrunn til utelukka var store vanskar med å avgjere om det dreidde seg om NPN-ar eller berre NPN-sekvensar.

- eit namn: Eg utelukka ein god del treff på namnet *Beat for beat* (eit fjernsynsprogram).

Eg sat att med 9241 NPN-eksemplar fordelte på 1206 typar. Åtte preposisjonar (*etter, for, i, mot, om, på, til, ved*) dominerer og står for 9210 NPN-eksemplar fordelte på 1182 typar (sjå avsnitt 6).

3.3 Syntaktisk (og semantisk) klassifikasjon

NPN-ar er som nemnt brukte både modifierande og nominalt. Nominal bruk er likevel uvanleg ved somme preposisjonar. For å kartlegge dette sorterte eg NPN-ane i to syntaktiske kategoriar: modifierande og nominal bruk. Modifierande bruk er først og fremst ulike slags adverbial, men òg t.d. tillegg til substantiv (*slåssing mann mot mann*). Nominal bruk er i hovudsak subjekt, potensielt subjekt, objekt, komplement til preposisjon og predikativ. Eg skilde òg mellom ulike semantiske adverbialtypar, men måtte konkludere med at materialet bydde på så mange problemtilfelle at eg ikkje vil talfeste resultatata på det punktet.

Temmeleg mange NPN-ar var det umogleg eller svært vanskeleg å kategorisere syntaktisk. Det gjeld overskrifter (ikkje del av nokon overordna konstruksjon) og døme frå tekst med fragmentarisk syntaks, som i (8):

- (8) Enn så lenge er jeg sammen med de andre. Forenkler. Gjør det viktigste tydelig. Alt handler om det. Redusere systemene. Diagnosebildene. **Dag for dag.** Jeg gjør som historikeren og forkaster meningsløse budskap etter hvert som de strømmer på. (LBK)

Dag for dag i (8) er kanskje eit tidsadverbial. Men det er tvilsamt om det er rett å tildele det nokon syntaktisk funksjon når det står åleine mellom to punktum og tilknytninga til ein overordna verbal struktur dessutan er så uklar.

3.4 Deskriptiv statistikk: frekvensar og produktivitet

Trass i mange problemtilfelle gir materialet eit godt grunnlag for å seie noko om frekvensen og produktiviteten til NPN-konstruksjonane. Produktivitet er ikkje noko eintydig omgrep (jf. Bauer 2001), men tre frekvensmål er tilstrekkelege for formålet her:

- eksemplarfrekvens: Kor mange døme er det på NPN-ar med ein gitt preposisjon?

- typefrekvens: Kor mange substantiv fordeler eksemplara seg på?
- hapaxfrekvens: Kor mange typar førekjem berre éin gong?

Høg typefrekvens er eitt teikn på produktivitet; det har blitt laga NPN-ar med mange ulike substantiv. Høg hapaxfrekvens er eit anna teikn; at mange NPN-typar berre er brukte éin gong i materialet, tyder på at det er lett å lage nye typar. Eit enkelt produktivitetsmål får ein ved å dividere hapaxfrekvensen på eksemplarfrekvensen. Kombinerer ein dette målet med typefrekvensen, får ein eit nokså godt bilde av kor produktiv ein gitt konstruksjon er.

4 Syntaktiske funksjonar

Norske NPN-konstruksjonar førekjem i både modifierande og nominale funksjonar. Her skal vi først sjå på modifierande bruk og deretter på nominal bruk.

4.1 Modifierande NPN-ar

De fleste modifierande NPN-ane er adverbial. Som nemnt er semantisk kategorisering ofte vanskeleg, men norske adverbiale NPN-ar ser ut til å fordele seg over tre hovudtypar av semantiske roller: måte, tid og lengde.

Tvilling-NPN-ar er semantisk meir einsarta enn kjede-NPN-ar. Dei er gjennomgåande måtesadverbial som handlar om korleis deltakarane er posisjonerte i forhold til kvarandre, som i (9) og (10):

- (9) og man treffer personen **ansikt til ansikt** i stedet for gjennom pc'en (LBK)
- (10) Vi sovnet **rygg mot rygg** under åpen himmel (LBK)

Mange kjede-NPN-ar kan likeins karakteriserast som måtesadverbial. Slike måtesadverbial viser til éi eller anna form for fordeling. Fordelinga er prinsipielt av to hovudtypar. For det første kan det vere ein deltakar (vist til utanfor NPN-en) som er (del)samansett av fordelingseiningane (viste til med NPN-en). Dette har vi døme på i (11), der synderegisteret består av punkta som opplesinga er fordelt over.

- (11) Uriel leste opp mitt synderegister **punkt for punkt** (LBK)
 (12) Funnene vil bli presentert **kommune for kommune** (LBK)

For det andre kan det vere slik at det ikkje er nemnt nokon NPN-ekstern deltakar som svarar til fordelingseiningane. Det har vi døme på i (12), der verken funna eller presenteringa består av kommunar.¹⁵

Adverbial for utstrekning er vanlege, særleg utstrekning i tid (13), men òg fysisk utstrekning (14). Substantiva i slike NPN-ar denoterer normalt tids- og lengdeeingingar. *Gang på gang* fungerer som adverbial for frekvens, som i (15).

- (13) folk vender tilbake **år etter år** for å gjøre en innsats (LBK)
 (14) men [strømmen] går ... uhindret gjennom kabelen **kilometer etter kilometer** (LBK)
 (15) **Gang på gang** så han seg tilbake (LBK)

Ein modifierande NPN som er semantisk tilknytt komplementet i ein preposisjonsfrase, har vi i (16), mens (17) og (18) gir døme på modifierande tillegg til substantiv.

- (16) å befinne seg i en kjøttforretning med slakteriet **vegg i vegg** (LBK)
 (17) Samtidig fortsatte de desperate kampene **mann mot mann** med uforminsket styrke (LBK)
 (18) Styring av arrangementene **dag for dag** vil ... skje ved hjelp av et digitalt kart (LBK)

4.2 *Nominale NPN-ar*

Nominale NPN-konstruksjonar får ei semantisk rolle frå kjernen i den overordna konstruksjonen i kraft av å ha ein syntaktisk funksjon. Oftast er den overordna kjernen eit verb (i ei setning eller ein verbfrase) eller ein preposisjon (i ein preposisjonsfrase). NPN-ar kan ha dei vanlege nominale funksjonane. Dette er illustrert i døma nedanfor, med subjekt i (19)–(20), potensielt subjekt i (21)–(22), objekt i (23)–(24), komplement til preposisjon i (25)–(26) og subjektspredikativ i (27)–(28).

15. Det kan ev. innvendast at funna mest truleg gjeld kommunar, men dette må reknast som noko ein kan slutte seg til pragmatisk, heller enn at det er ein del av semantikken til setninga.

- (19) **Hakeslepp på hakeslepp** følger under seansen (LBK)
 (20) Langsamt blir **vogn etter vogn** trukket løs (LBK)
 (21) i innboksen popper det fram **linje etter linje med feite bokstaver** (LBK)
 (22) der det var **gate etter gate med bare butikker** (LBK)
 (23) **Plagg for plagg** hadde Anna bretta sammen og lagt på plass (LBK)
 (24) mens jeg har fylt **kasse på kasse** med jord (LBK)
 (25) Kongen og dronningen har i **år etter år** svart på spørsmål (LBK)
 (26) en av de ... som lar dagene skli forbi over **halvliter på halvliter** på den lokale bula på senteret (LBK)
 (27) For Singer var et bibliotek **lag på lag av avleiret materiale** (LBK)
 (28) men det blir bare **påstand mot påstand** (LBK)

Når ein NPN med ein preposisjon som typisk ikkje opptre i nominale ledd, likevel gjer det, er det ofte metonymi og komprimert uttrykksmåte inne i bildet. Objektet i (29) er eit døme. *N til N* opptre sjeldan nominalt, men her kan «avviket» forklarast med at *munntilmunntil* står metonymisk for ‘munntil-munntil-munntil-metoden’.

- (29) Prøvde å få liv i ham med **munntil munntil** (LBK)

4.3 *Tilhøvet mellom nominal og modifierande NPN*

Uttrykksmessig er ein NPN-konstruksjon grunnleggande ein substantivfrase. Men i løpande tekst fungerer dei fleste NPN-ar som adverbial, og nokre har andre modifierande funksjonar. Av dei eksemplara som eg har klassifisert under ein syntaktisk funksjon, er 79,7 % modifierande, mens 20,3 % er nominale (jf. avsnitt 6–7). I språkbruken er altså det store fleirtalet av NPN-ar modifierande substantivfrasar, og meir spesifikt adverbial. Ein kan samanlikne NPN-en *time etter time* i *Jeg sykla time etter time* med ein meir velkjend type adverbial substantivfrase som *flere timer* i *Jeg sykla flere timer*, jf. Kinn (under utgiving).

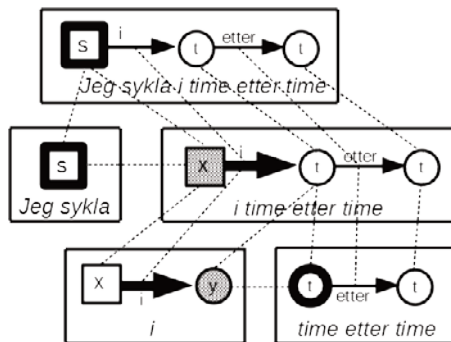
Når ein substantivfrase utan noko uttrykk som viser adverbial funksjon, likevel opptre som adverbial, har ein å gjere med ein implisitt relasjon mellom betydninga til den overordna konstruksjonen (oftast ei setning eller ein verbfrase) og den nominale betydninga til substantivfrasen. Slike relasjonar er typisk uttrykte av preposisjonar i norsk. Derfor kan oppbygginga av ei setning med adverbial NPN med fordel forståast på bakgrunn av ei tilsvarande setning der den einaste skilnaden er at NPN-en er innføydd som komplement i ein adverbial preposisjonsfrase. Vi kan ta utgangspunkt i *Jeg sykla i time etter time* (med *i*) for å nærme oss

ein analyse av *Vi sykla time etter time* (utan *i*). Det er òg nyttig å ha eit blick på det nærskylde språket islandsk, der substantiva er kasusbøygde.

I *Jeg sykla i time etter time* kan preposisjonen *i* seiast å uttrykkje ein relasjon mellom aktiviteten ‘eg sykla’ og eit tidsrom der aktiviteten finn stad, ‘time etter time’. Men temporal semantikk er langt ifrå den typiske betydninga til *i*; det er éin av fleire variantar og står til dømes som punkt 6 i *Bokmålsordboka* (s.v. *i* II). Kva preposisjonen betyr her, kan ein berre slutte seg til på bakgrunn av eit innfløkt samspel mellom uttrykka for aktivitet (‘eg sykla’), tidsrom (‘time etter time’) og dei ulike betydningane til preposisjonen, der den temporale er éi av fleire moglege.

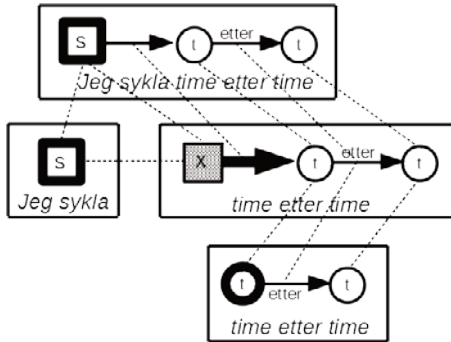
Figur 4 illustrerer oppbygginga av *Jeg sykla i time etter time*. For å halde figuren enkel har eg abstrahert vekk frå skiljet mellom type og instans. Betydninga til *i* er illustrert med ei pil frå primærdeltakaren *x* til sekundærdeltakaren *y*. Når ein kombinerer *i* med *time etter time*, blir sekundærdeltakaren til *i* (skravert *y*) identifisert med betydninga til N1. Når ein vidare kombinerer *i time etter time* med resten av setninga, *Jeg sykla* (her enkelt vist med s-boksen), blir primærdeltakaren til *i* (skravert *x*) identifisert med aktiviteten ‘eg sykla’.

Islandske NPN-ar har kasusmarkering av N1, t.d. som i *Ég hjólaði klukkustund eftir klukkustund* ‘Eg sykla time etter time’. N1 står i akkusativ, som generelt er vanleg ved adverbiale substantivfrasar for tid.¹⁶ Islandske kasus dekkjer endå større bruksområde enn ein preposisjon som *i*, men i prinsippet uttrykkjer ein adverbial kasus ein relasjon av same slag som preposisjonen *i* ein modifierande preposisjonsfrase.

Figur 4. Oppbygginga av *Jeg sykla i time etter time*

16. N2 står òg i akkusativ, ettersom *eftir* styrer akkusativ ved tid, men det er ikkje viktig her.

Figur 5. Oppbygginga av Jeg sykla time etter time

I eit språk som norsk der substantiv jamt over ikkje har kasusbøying lenger, har ein ikkje kasusmarkering av den adverbiale relasjonen. Brukar ein då heller ikkje preposisjon, er det fråværet av uttrykk som må tolkast. I ei setning som *Jeg sykla time etter time* tolkar ein det slik at det er ein temporal relasjon mellom aktiviteten ('eg sykla') og tidsrommet ('time etter time'). Figur 5 viser oppbygginga av semantikken i setninga. Ein liknande relasjon som den som er uttrykt av *i* i figur 4, blir her tolka inn som det som knyter saman 'eg sykla' (s) og 'time etter time' (t-delen), utan at denne betydninga har noko eige uttrykk. Modifiserande NPN er altså ein eksosentrisk (kjernelaus) konstruksjon.

Modifiserande *time etter time* har same uttrykk som nominalt *time etter time*. Dette kan sjåast på som ein syntaktisk parallell til konversjon (nullavleiing) i morfologien, t.d. når verbstammen *mur-* i MURE ('byggje mur') har same form som (det vi kan anta er) den meir grunnleggjande substantivstammen *mur-* i MUR 'vegg av stein'. På liknande vis som ein går frå *mur-*_{substantiv} til *mur-*_{verb} og legg til betydninga 'byggje noko', går ein frå [*time etter time*]_{nominal} til [*time etter time*]_{modifiserar} og legg til ein temporal relasjon. Dette går fram av tilhøvet mellom den nedste boksen i figur 5 og boksen ovanfor.

Sidan ein modifiserande NPN inneber ei slags syntaktisk nullavleiing, er det meir eit teoretisk enn eit empirisk spørsmål om uttrykket «eigentleg» er nominalt eller modifiserande. Dette er prinsipielt ikkje ulikt situasjonen ved modifiserande substantivfrasar som *flere timer* i *Vi sykla flere timer*. Det som likevel er spesielt for NPN-ane, er at mange av dei sjeldan eller aldri har nominal funksjon. Det gjeld t.d. *arm i arm*. Men her kan ein appellere til eit økonomiprinsipp i den deskriptive gramma-

tiske modellen (utan å anta noko om kognitiv representasjon): Dersom *time etter time* i nominal funksjon er ein substantivfrase, er det rimeleg å rekne med at den frasen finst òg når *time etter time* har modifierande funksjon. (Det same gjeld *flere timer*.) Og dersom modifierande *time etter time* byggjer på ein substantivfrase, er det rimeleg å rekne med at modifierande *arm i arm* òg gjer det. Éin empirisk grunn til å analysere alle norske modifierande NPN-ar slik, er at tilsvarande islandske uttrykk er kasusmarkerte substantivfrasar. Det verkar ikkje rimeleg å anta at dei norske uttrykka ikkje skal vere substantivfrasar når dei er heilt like dei islandske substantivfrasane – bortsett frå «manglande» kasus.

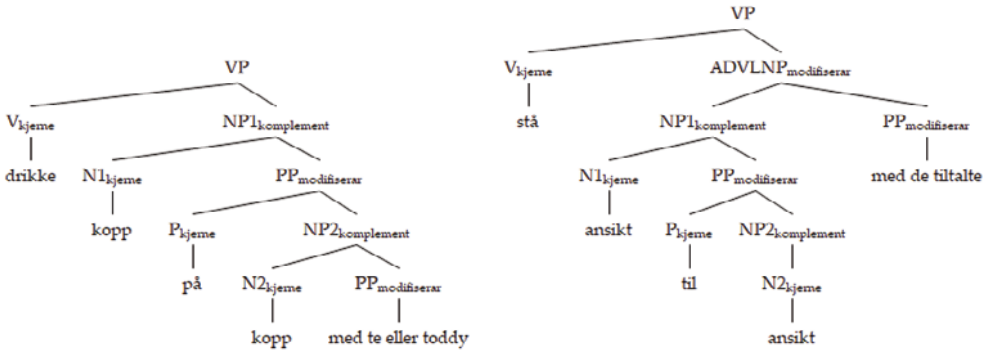
5 Modifierande ledd i NPN

Den vanlegaste forma for tilleggsledd i norske NPN-konstruksjonar er modifierande preposisjonsfrasar. Vi skal kort sjå på to nokså ulike typar av slik modifikasjon, illustrerte i (30)–(31) og (32). NPN-ane i (30) og (31) er pseudopartitive konstruksjonar der NPN-sekvensen uttrykkjer målet og substantivfrasen etter høvesvis *med* og *av* uttrykkjer arten (sjå Kinn (2001) og Midtbø (2019) om norske pseudopartitivar). Her står modifieraren til NPN-en som nominal, noko ein kan sjå ved å samanlikne med *flere kopper med te eller toddy* og *flere lag av betydninger*. Oppbygginga av ein verbfrase med ein slik NPN som objekt er vist til venstre i figur 6.¹⁷

- (30) mens hun drikker **kopp på kopp med te eller toddy** (LBK)
- (31) Litteraturforskere har avdekket **lag på lag av betydninger** (LBK)
- (32) Det var første gang ofrene sto **ansikt til ansikt med de tiltalte** (LBK)

Modifieraren i adverbialet i (32) står ikkje til den nominale delen av NPN-en. Det kan ein konstatere ved å observere at **et ansikt med de tiltalte* og liknande ikkje er brukande norsk. Eit uttrykk som *stå ansikt til ansikt med de tiltalte* kan samanliknast med t.d. *ligge parallelt med gata*. Sidan modifieraren ikkje kan knytast til NPN-en som nominal, er det

17. Sjølv om modifieraren på uttrykkssida står til N₂, står han til N₁ òg på innhaldssida. Dette kan forklarast ut frå semantikken som det er gjort greie for i avsnitt 2.4, sjå Kinn (under utgiving).

Figur 6. NPN-ar med ulike typar modifikasjon

rimeleg å anta at han er innordna i det eksosentriske modifiserande NPN-nivået. Dette er vist til høgre i figur 6.

6 Dei einskilde preposisjonane

Basert på eksemplarfrekvens kan det seiast at det er åtte preposisjonar som førekjem vanleg i NPN-ar; dei utgjer 9210 av totalt 9241 NPN-eksemplar i materialet. Dei kjem i alfabetisk rekkjefølgje her: *etter*, *for*, *i*, *mot*, *om*, *på*, *til* og *ved*.¹⁸ Til sist ser vi på NPN-ar med andre preposisjonar som førekjem berre sjeldan, til saman 31 gonger.

6.1 N etter N

Preposisjonen *etter* har den vanlege betydninga si i *N etter N*; han står for ein relasjon mellom ein primærdeltakar som følgjer ein sekundærdeltakar, i tid eller rørsle. NPN-ar med *etter* har kjedebetydning, så dei er fleirtalsaktige.

Det er 2486 eksemplar av *N etter N* i materialet, fordelt på 519 typar (sjå tabell 1). Heile 341 av dei er hapaxar, t.d. *karavell etter karavell*. Gjennomsnittsfrekvensen for typane (altså type/eksemplar) er 4,8, og hapax/eksemplar er 13,7 %. Det betyr at dette er ein svært produktiv konstruksjon. Konstruksjonen er om lag like ofte brukt modifiserande og

18. *N etter N*, *N for N* og *N på N* har temmeleg like betydningar; dei har kjedebetydning og er ikkje uvanlege i nominal funksjon. Eg samanliknar dei meir detaljert i Kinn (under vurdering).

nominalt. Men det er mange fleire hapaxar i nominal bruk, som derfor er vesentleg meir produktiv enn modifierande bruk.

Mellom dei frekvente uttrykka med *etter* dominerer substantiv for tidsrom: *år etter år, dag etter dag, time etter time, kveld etter kveld* osv. – og det beslekta *gang etter gang*. Substantiv for avstand har vi i *mil etter mil* og *kilometer etter kilometer*. *Runde etter runde* har både tid og avstand som sentrale betydningselement. Substantiv for geografiske område finn vi i *land etter land, rom etter rom, by etter by*. Vi finn substantiv for tekst: *side etter side, bok etter bok*, og det beslekta *film etter film*. Og eg kan nemne *generasjon etter generasjon* og *plagg etter plagg*.

Mellom adverbiala dominerer uttrykk for utstrekning i tid sterkt (33), men lengdeutstrekning er òg vanleg (34). Mange ulike uttrykk for distribusjonsmåte førekjem, som i (35) og (36). Ein kan òg støyte på modifierande tillegg til substantiv, som i (37).

- (33) det voldsomme snøværet som raste **dag etter dag** (LBK)
- (34) Det siste er viktig for å makte å trå **mil etter mil** med 25 kilo oppakning på sykkel (LBK)
- (35) Med begge hender ... dyttet han meg ut, behendig og smertefullt, **støt etter støt** (LBK)
- (36) Jeg skal ribbe hver eneste fugl, **fjær etter fjær** – plukk, plukk, plukk, plukk, plukk (LBK)
- (37) Etter daglig og iherdig trening **måned etter måned** overvant han litt etter litt haltingen (LBK)

I nominal bruk er komplement til *i* den mest frekvente typen (38). Disse står oftast for tid og kan seiast å konkurrere med dei adverbiale uttrykka. Men slike uttrykk er òg komplement til andre preposisjonar, som i (39) og (40):

- (38) Viseministre ble sittende som fungerende ministre i **måned etter måned** (LBK)
- (39) På **punkt etter punkt** ble det klubbet gjennom vedtak som vil koste flekk (LBK)
- (40) I tidligere mesterskap har hun grått seg gjennom **intervju etter intervju** (LBK)

Eksempel på andre nominale funksjonar er objekt (41), subjekt (42), potensielt subjekt (43) og subjektspredikativ (44).

- (41) jeg skalv og drakk **mugge etter mugge med vann** (LBK)
 (42) **rektor etter rektor** hadde utvist ham og truet med å kaste ham ut (LBK)
 (43) Men vi kan ikke godta at det går år **etter år** uten at det skjer noe (LBK)
 (44) Så det ble **dag etter dag hvor de satt og drakk te** (LBK)

	<i>N etter N</i>				<i>N for N</i>		
	Mod.	Nom.	Alt		Mod.	Nom.	Alt
Eksemplar	1250	1126	2486	Eksemplar	1473	142	1682
Typar	105	443	519	Typar	233	75	270
Hapaxar	66	305	341	Hapaxar	136	51	159
Eks./type	11,9	2,5	4,8	Eks./type	6,3	1,9	6,2
Hapax/eks.	5,3	27,1	13,7	Hapax/eks.	9,2	35,9	9,5

Tabell 1. Frekvensar og produktivitetsmål for *N etter N* og *N for N*. Mod. = modifierande bruk. Nom. = nominal bruk. Alt = modifierande bruk + nominal bruk + uklassifiserte eksemplar. Hapax/eksemplar er uttrykt i prosent.

6.2 N for N

Brukt i NPN-konstruksjonen er *for* lite semantisk gjennomsliktig. Den vanlegaste betydninga til *for* i moderne norsk er truleg benefaktiv, men det passar ikkje i NPN-ar med *for*. Uttrykksmåten er lånt frå tysk *N für N* (*Norsk Ordbok*, s.v. IX *for* A 1 f), og ifølgje Grimm si ordbok har preposisjonen *für* hatt betydninga 'framfor, før' der (*Deutsches Wörterbuch*, s.v. *für* I A 3). Den opphavelige og relevante historiske betydninga er dermed den same som i *stå for retten*. Preposisjonen står der for ein relasjon der ein primærdeltakar er framfor ein sekundærdeltakar, og overført til tid vil det seie 'før'. Historisk er det altså den konverse relasjonen i høve til *etter*. I døma vi skal sjå på, har *N for N* kjedebetydning. (Eg minner om at eg har utelukka uttrykk som *øye for øye*, som ikkje har det, jf. avsnitt 3.2.)

Det er 1682 eksemplar med *N for N* i materialet, fordelte på 270 typar, mellom dei 159 hapaxar, t.d. *nek for nek* (sjå tabell 1). Dette gir ein gjennomsnittleg frekvens for typane på 6,2, og hapax/eksemplar er 9,5 %. Dette er med andre ord òg ein svært produktiv konstruksjon. Her dominerer den modifierande bruken klart over den nominale, med vel ti gonger så mange eksemplar. Nominal bruk har ein mykje lågare type-

frekvens, men det er mange hapaxar, noko som gir eit høgt produktivitetssmål på det nominale feltet.

Ser vi på frekvent førekommande uttrykk, finn vi for det første uttrykk med substantiv for rørsleiningar: *skritt for skritt, trinn for trinn, steg for steg*. Så er det uttrykk med substantiv for tidsinndeling: *dag for dag, år for år, minutt for minutt* og fleire. Substantiv for ulike slags små einingar finn vi i uttrykk som *bit for bit, punkt for punkt, stykke for stykke, dråpe for dråpe* o.a., og eg kan nemne uttrykk med teksteiningar: *ord for ord, linje for linje, setning for setning, side for side*.

I (45)–(47) er det gitt nokre representative adverbiale døme. Modifiserande bruk i substantivfrase er illustrert i (48).

- (45) mens skipet flytter seg **centimeter for centimeter** (LBK)
- (46) Mesteparten av historien ble trykket **bit for bit** i RAW (LBK)
- (47) Lydfilene transkriberes **ord for ord** og bruk av parafrasering markeres (LBK)
- (48) Se også artikkel om Manchester Uniteds resultater **sesong for sesong** (LBK)

Innanfor den mindre frekvente nominale bruken er det objekt som dominerer, som i (49) og (50), mens subjekt (51) og komplement i preposisjonsfrase (49) er mindre vanleg.

- (49) Julekalenderen var et torturkammer hvor han åpnet **dør for dør** (LBK)
- (50) Han solgte fra **stykke for stykke** av garden (LBK)
- (51) **Potte for potte** blir fylt med frø av alle slag (LBK)
- (52) Erkeliberalisten går gjennom **punkt for punkt, tema for tema** (LBK)

6.3 N i N

Den typiske betydninga til *i* må vel seiast å vere ein relasjon mellom eit innhald og ein behaldar. I *N i N*-uttrykka har preposisjonen ei noko annleis betydning: ein relasjon der ein primærdeltakar er eller kjem i tett kontakt med ein sekundærdeltakar. Slik betydning førekjem ved *i* elles òg, t.d. i *Huset ligger kloss i veien*.

NPN-ar med *i* har dels tvillingbetydning (som *vegg i vegg*), dels kje-debetydning (som *kast i kast*). Dette er avhengig av kva som er den naturlege tolkinga av situasjonen: To vegger «møter» kvarandre, mens to kast i ei rørsle følger etter kvarandre.

Det er 1121 eksemplar av uttrykk med *i* i materialet, fordelte på 27 typar (sjå tabell 2). Det er 15 hapaxar, t.d. *kropp i kropp*. Dette gir høge gjennomsnittlege frekvensar for typane og låg verdi for hapax/eksemplar. *N i N* er berre unntaksvis brukt nominalt.

	<i>N i N</i>				<i>N mot N</i>		
	Mod.	Nom.	Alt		Mod.	Nom.	Alt
Eksemplar	1060	7	1121	Eksemplar	206	31	283
Typar	21	5	27	Typar	61	17	86
Hapaxar	14	3	15	Hapaxar	37	13	58
Eks./type	50,5	1,4	41,5	Eks./type	3,4	1,8	3,3
Hapax/eks.	1,3	42,9	1,3	Hapax/eks.	18,0	41,9	20,5

Tabell 2. Frekvensar og produktivitetsmål for *N i N* og *N mot N*. Sjå elles tabell 1.

Tre uttrykk er høgfekvente: *hånd i hånd*, *arm i arm*, *vegg i vegg*. Tre andre er vanlege, men noko mindre frekvente: *slag i slag*, *kast i kast*, *kant i kant*. Saman utgjer desse seks det meste av *i*-materialet. (53)–(57) viser døme. Døme med lågfekvente uttrykk er gitt i (58) og (59).

- (53) De går langsamt **arm i arm** mellom de lysegrønne bøkene (LBK)
- (54) **Hånd i hånd** gikk de tilbake til bilen uten å snakke (LBK)
- (55) slik at harven traff **kant i kant** med det forrige åkerstykket (LBK)
- (56) Bilen gikk **kast i kast** ned skråningen (LBK)
- (57) Hattemakeren holdt til i verkstedet **vegg i vegg** (LBK)
- (58) Hjertet hamret **hugg i hugg** (LBK)
- (59) De fortsetter, gutten **tråkk i tråkk** tett innpå (LBK)

6.4 N mot N

Alle NPN-ar med *mot* har tvillingbetydning. I dei fleste tilfella er betydninga slik at deltakarane møtest og har motsett orientering (*rygg mot rygg*), delvis slik at dei kjempar mot kvarandre (*mann mot mann*). Ein annleis betydningsvariant har å gjere med at den eine deltakaren blir utveksla mot den andre (*vare mot vare*).

Her er det 283 eksemplar fordelte på 86 typar, av dei 58 hapaxar, t.d. *horn mot horn* (sjå tabell 2). Dette gir ein snittfrekvens for typane på 3,3

og eit temmeleg høgt tal for hapax/eksemplar: 20,5 %. Konstruksjonen er klart oftast modifierande, men nominal bruk førekjem ein del.

Det mest frekvente uttrykket er *mann mot mann*. Ingen andre med substantiv for menneske er frekvente i materialet, men dei førekjem: *kvinne mot kvinne*, *bror mot bror* osv., òg slike med substantiv for grupper, som *klasse mot klasse*. Eit større spektrum finn ein med substantiv for kroppsdelar, som *rygg mot rygg*, *kinn mot kinn* og *skulder mot skulder*, og for delar av f.eks. *køyretøy*, som *front mot front*. To nokså frekvente uttrykk med abstrakt substantiv er *ord mot ord* og *påstand mot påstand*. Ein kan kanskje sjå på dette som abstrakte instrument, og då kan ein nemne lågfrekvente uttrykk som *øks mot øks* og *stokk mot stokk* med konkret substantiv.

NPN-ar med *mot* er i all hovudsak modifierande, som illustrert i (60)–(62). Men det er òg eit visst innslag av nominal bruk, framfor alt predikativ med *ord mot ord* og *påstand mot påstand*, som i (63).

- (60) mens russiske og finske styrker fremdeles sloss **mann mot mann** i sentrum (LBK)
- (61) De la seg **rygg mot rygg** og ble liggende lenge våkne (LBK)
- (62) Inntrengerne ... viste seg ... farlige i kamp **mann mot mann** (LBK)
- (63) Men i konflikten mellom Valla og Yssen var det fremdeles **ord mot ord** (LBK)

(64) viser eit døme der *mot* har utvekslingsbetydning. Det er typisk substantiv som *ytelse*, *vare* og *tjeneste* som er brukte på denne måten, og ingen slike uttrykk er frekvente.

- (64) For tjenester som gjelder oppdrett ... vil det gjennomgående foreligge **ytelse mot ytelse** (LBK)

6.5 N om N

Materialet inneheld 789 eksemplar av *N om N* (sjå tabell 3). 787 av dei er *side om side*, og så er det to hapaxar. Det gir ein svært høg gjennomsnittleg frekvens for typane, og hapax/eksemplar gir eit svært lågt produktivtetsmål. Preposisjonen *om* betyr typisk 'rundt', 'som handlar om ...', men slik betydning er det vanskeleg å sjå i *side om side*. Dette uttrykket har elles konkurranse av *side ved side*.

Side om side er illustrert i (65). Ein av hapaxane er vist i (66).

- (65) Bibelen ser frem til en tid da løven og lammet skal ligge **side om side** (LBK)
 (66) Rundt henne bølga de, **par om par**, mest var de ukjente for Anna (LBK)

	<i>N om N</i>				<i>N på N</i>		
	Mod.	Nom.	Alt		Mod.	Nom.	Alt
Eksemplar	768	1	789	Eksemplar	1114	449	1672
Typar	3	1	3	Typar	17	192	241
Hapaxar	2	1	2	Hapaxar	11	136	164
Eks./type	256,0	1,0	263,0	Eks./type	65,5	2,3	6,9
Hapax/eks.	0,3	100,0	0,3	Hapax/eks.	1,0	30,3	9,8

Tabell 3. Frekvensar og produktivetsmålar for *N om N* og *N på N*. Sjå elles tabell 1.

6.6 *N på N*

Betydninga til preposisjonen *på* strekkjer seg frå den grunnleggande der ein primærdeltakar er eller hamnar oppå ein sekundærdeltakar, til ei meir abstrakt betydning av at primærdeltakaren kjem i tillegg til sekundærdeltakaren. NPN-ar med *på* har kjedebetydning.

Materialet inneheld 1672 eksemplar av uttrykk med *på*, fordelte på 241 typar (sjå tabell 3). Det er 164 hapaxar, t.d. *søknad på søknad*. Snittfrekvensen for typane er 6,9, og hapax/eksemplar er 9,8 %, så dette er ein klart produktiv konstruksjon. Modifiserande bruk dominerer, men dette kjem i hovudsak av at *gang på gang* har heile 1061 eksemplar. For nominal bruk er snittfrekvensen for typane lågare og hapax/eksemplar høgre.

Langt over halvta av eksemplara er altså *gang på gang*. Andre vanlege uttrykk er *lag på lag*, *stein på stein* (ofte metaforisk), *rad på rad*, *rekke på rekke*, *meter på meter*, *hulle på hulle*, *side på side*.

Gang på gang er gjennomført modifiserande (67), inkl. nokre døme på tillegg til substantiv (68). (69) og (70) viser nokre andre adverbiale døme.

- (67) Det at hun har gått på trynet **gang på gang**, betyr ikke at alle andre vil gjøre det (LBK)
 (68) at det tydet mindre bra med tilbaketrekning **gang på gang** (LBK)

- (69) Det var så bratt her at alle hagene var anlagt **lag på lag** i terrasser (LBK)
 (70) Altså en som dyrker det som alt er der, som bygger videre **sten på sten** (LBK)

I (71)–(75) illustrerer eg nominal bruk, høvesvis objekt, komplement til preposisjon, subjekt, potensielt subjekt og subjektspredikativ.

- (71) Sammen slengte vi **kasse på kasse** over på tralla (LBK)
 (72) Med dette unnlot man i **tiår på tiår** å ta et oppgjør (LBK)
 (73) **Stjerneskudd på stjerneskudd** river opp himmelens mørkeblå duk (LBK)
 (74) Utenpå hadde det vokst **skall på skall av visdom og styrke** (LBK)
 (75) Alt jeg kan se er **bunke på bunke med sider** (LBK)

6.7 N til N

N til N-uttrykk viser normalt til situasjonar der eitt menneske (primærdeltakar) vender seg mot eit anna (sekundærdeltakar) i noka form for verbal eller ikkje-verbal kommunikasjon. Substantiva som inngår, står for kroppsdelar, personar eller menneskesinn. Uttrykka har tvillingbetydning.

Materialet inneheld 920 eksemplar av *N til N* (sjå tabell 4). Dei er fordelte på berre 22 typar, og av dei er helvta hapaxar, t.d. *sjel til sjel*. Det gir høg gjennomsnittleg frekvens for typane og låg verdi for hapax/eksemplar. Modifiserande bruk er det normale, men det er nokre nominale døme.

Det klart mest frekvente uttrykket er *ansikt til ansikt*. Elles er det berre *øye til øye*, *åsyn til åsyn* og *mann til mann* som går att med ein viss frekvens. I (76)–(77) er det døme på adverbial, (78) illustrerer modifiserar til substantiv. (79) viser nominal bruk som komplement til preposisjon; dette er eit metonymisk uttrykk for ‘kommunikasjon ansikt til ansikt’ (sjå avsnitt 4.2).

- (76) nå som de snakket så oppriktig sammen, **nabo til nabo, mann til mann** (LBK)
 (77) Men minneverdig for hvem? For ham, som sto **øye til øye** med det minneverdige syn? (LBK)
 (78) Med andre ord kan fraværende svar **ansikt til ansikt** bli oppfattet som betydningsfulle kommunikative signaler (LBK)
 (79) at tilbakekoplingssignaler ikke i samme grad brukes her som i **ansikt til ansikt** (LBK)

	<i>N til N</i>				<i>N ved N</i>		
	Mod	Nom.	Alt		Mod	Nom.	Alt
Eksemplar	888	25	920	Eksemplar	240	5	257
Typar	18	6	22	Typar	10	5	14
Hapaxar	10	3	11	Hapaxar	8	5	11
Eks./type	49,3	4,2	41,9	Eks./type	24,0	1,0	18,4
Hapax/eks.	1,1	12,0	1,2	Hapax/eks.	3,3	100,0	4,3

Tabell 4. Frekvensar og produktivetsmål for *N til N* og *N ved N*. Sjå elles tabell 1.

6.8 *N ved N*

Betydninga til *ved* i *N ved N* er den vanlege, der ein primærdeltakar er nær inntil ein sekundærdeltakar. Materialet er på 257 eksemplar fordelte på 14 typar (sjå tabell 4). Det er 11 hapaxar; døme på det er gitt i (82) og (83). Dette gir forholdsvis høg snittfrekvens for typane og nokså låg verdi for hapax/eksemplar, altså låg produktivitet. Så å seie alle døma er modifiserande.

To uttrykk utgjer nesten heile materialet: *side ved side* og *skulder ved skulder*. Desse er illustrerte i (80) og (81). *Side ved side* betyr om lag det same som det mindre gjennomslitige *side om side*. Eit nominalt døme med subjekt er vist i (82), og (83) har eit predikativ.

- (80) **Side ved side** gikk de opp Universitetsgata og hjem (LBK)
 (81) men jeg har alltid drømt om å stå **skulder ved skulder** med den legendariske Beranabus i kamp (LBK)
 (82) En nyfødt pike og en mor og **rosenstokk ved rosenstokk** på samme underlige jord er mere enn mirakel nok (LBK)
 (83) og der det i 1775 var stein på stein og **myr ved myr**, var det ... en mannsalder senere et frodig jordbrukslandskap (LBK)

6.9 *Andre preposisjonar*

Utover NPN-ar med dei åtte preposisjonane som er presenterte i dei føregåande avsnitta, førekjem det uttrykk med andre preposisjonar, men berre sjeldan. I materialet er det i alt 31 eksemplar fordelte på 24 typar: *over* (12 eksemplar, 9 typar), *bak* (10, 8), *som* (3, 2), *innenfor* (2, 1), *gjennom*

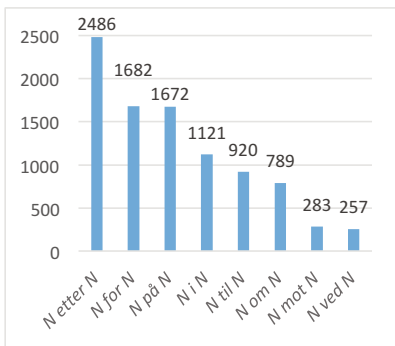
(1), *inni* (1), *inntil* (1), *oppå* (1). Nokre døme er gitt i (84)–(89). *Hauk over hauk* som i (85) er eit metaforisk uttrykk. Desse døma kan vel seiast å vise at NPN-konstruksjonen sjølv på det mest skjematisk nivået har eit visst produktivitetspotensial.

- (84) Blånene lå **rygg bak rygg** inntil himmelens rødfa[r]ger blandet seg med grått og svart (LBK)
- (85) Hvis Justisdepartementet blander seg inn, blir det **hauk over hauk** (LBK)
- (86) Tankene mine siver gjennom tankene lik **fall gjennom fall** bak det som fortsetter (LBK)
- (87) [Installasjonen] består av **rom innenfor rom** som et kinesisk eske-system (LBK)
- (88) Slik lå gardene til, **hage inntil hage** (LBK)
- (89) Der alt de har berørt spilles igjen, omkodet og sammensurret, **bilde oppå bilde**, og aldri kommer til ro eller rekkefølge (LBK)

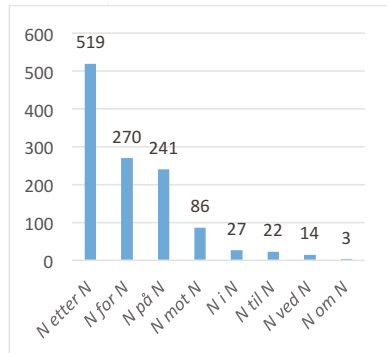
7 Oppsummering og avslutning

I innleiinga peikte eg på at det er lite som er kjent om norske NPN-konstruksjonar, og eg stilte tre spørsmål:

- Kva preposisjonar er brukte i norske NPN-konstruksjonar?
- I kva grad er NPN-konstruksjonane høvesvis modifierande og nominale?
- Kor produktive er NPN-konstruksjonane?

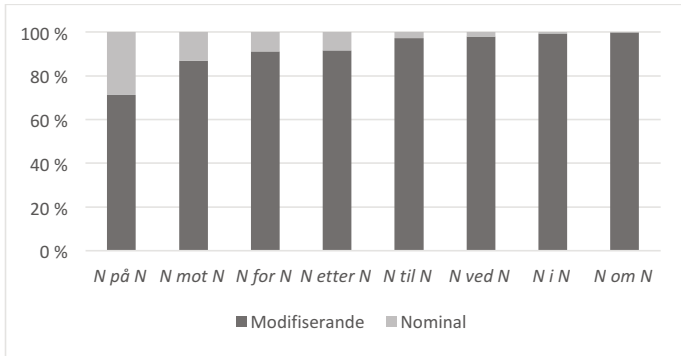

Figur 7. Eksemplarfrekvensar

Figur 8. Typefrekvensar

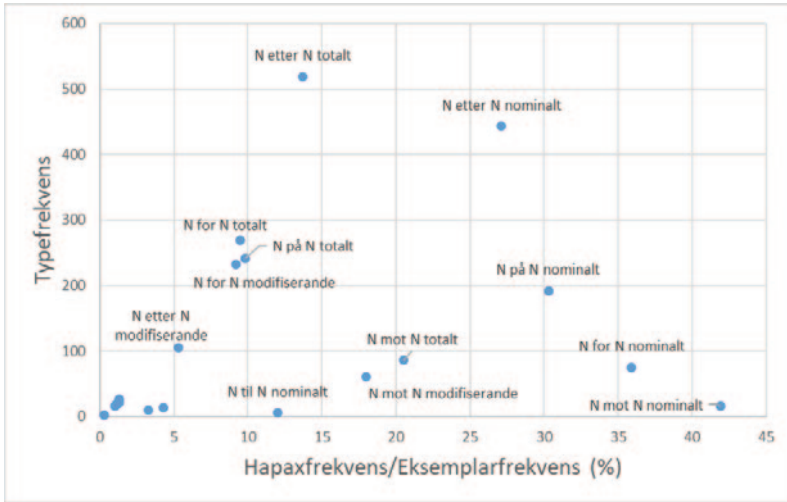
Ei stor undersøking i Leksikografisk bokmålskorpus har gitt grunnlag for å svare på desse spørsmåla. Eit innleiande materiale med over 14 250 treff på NPN-sekvensar blei skore ned til 9241 døme på NPN-konstruksjonar. 9210 av dei inneheldt éin av åtte frekvente preposisjonar: *etter*, *for*, *i*, *mot*, *om*, *på*, *til* og *ved*. Eksemplar- og typefrekvensane deira er viste i høvesvis figur 7 og figur 8. *N etter N*, *N for N* og *N på N* toppar begge statistikkane.

Figur 9. Modifiserande og nominal funksjon ved NPN-konstruksjonar

Norske NPN-konstruksjonar er i hovudsak modifiserande, men ved nokre preposisjonar er det eit monaleg innslag av nominal funksjon. Dette er vist i figur 9, der ikkje-klassifiserte døme er haldne utanfor. Mest nominal funksjon finn ein ved *N på N*, og om ein ser vekk frå det høgfrekvente *gang på gang*, er nominal funksjon meir frekvent enn modifiserande funksjon her. Det er òg ein del nominal bruk ved *N mot N*, *N for N* og *N etter N*. (*N mot N* skil seg her frå dei andre ved at det meste av den nominale bruken er predikativ.)

Figur 10 framstiller produktiviteten til NPN-konstruksjonane. Eg har lagt inn tal for modifiserande og nominal bruk og tal der alle døme inkl. dei syntaktisk uklassifiserte er med. Kategoriar med færre enn 25 eksemplar er utelatne. Produktivitet viser seg dels ved høg typefrekvens (oppover), dels ved at hapaxfrekvens delt på eksemplarfrekvens gir eit stort tal (mot høgre).

Figur 10. Produktiviteten til NPN-konstruksjonane

Det er konstruksjonane med *etter*, *på* og *for* som står ut som dei mest produktive: *N etter N* (totalt og nominalt, men i mindre grad modifierande), *N på N* (nominalt og totalt, men ikkje modifierande) og *N for N* (totalt og modifierande, men i mindre grad nominalt). Av NPN-ar med andre preposisjonar er det ingen med typefrekvens over 100. Men *N mot N* (nominalt, totalt, modifierande) har forholdsvis høge verdiar for hapax/eksemplar, og *N til N* (nominalt) skil seg òg noko ut frå dei resterande (konstruksjonane utan merkelappar nede til venstre).

Med (meir enn) 9241 eksemplar fordelte på 1206 typar i Leksikografisk bokmålskorpus er det ingen tvil om at NPN-konstruksjonane utgjør ein ikkje liten del av det norske konstruksjonsforrådet. Mange uttrykk er svært etablerte og frekvente, som *år etter år*, *skritt for skritt*, *hånd i hånd*, *kinn mot kinn*, *side om side*, *gang på gang*, *ansikt til ansikt* og *skulder ved skulder*. Men materialet her omfattar òg heile 778 hapaxar, noko som tydeleg demonstrerer høg produktivitet ved NPN-konstruksjonen i norsk, og særleg ved variantane *N etter N*, *N på N* og *N for N*.

Litteraturliste

Barlow, Michael & Suzanne Kemmer (red.). 2000. *Usage based models of language*. Stanford, California: CSLI Publications.

- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, Sigrid & Arnim von Stechow. 2005. Dog after dog revisited. I: *Proceedings of the Sinn und Bedeutung 10 (ZAS Papers in Linguistics 44)*, red. Christian Evert & Cornelia Endriss, 43–54.
- . 2007. Pluractional adverbials. *Journal of Semantics* 24, 215–254.
- Boberg, Per. 2009. *Word by word, phrase by phrase, sentence by sentence: A corpus-based study of the N₁ by N₁ construction*. Masteroppgåve, Växjö universitet.
- Borthen, Kaja. 2003. *Norwegian bare singulars*. Doktoravhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Haik, Isabelle. 2013. Symmetric structures. *Corela* 11. <http://corela.revues.org/2875> (besøkt 12.12.2020).
- Haugen, Tor Arne & Hans-Olav Enger. 2019. The semantics of Scandinavian pancake constructions. *Linguistics* 57, 531–575.
- Hoffmann, Thomas & Graeme Trousdale (red.). 2013. *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackendoff, Ray. 2008. ‘Construction after construction’ and its theoretical challenges. *Language* 84, 8–28.
- Kinn, Torodd. 2001. *Pseudopartitives in Norwegian*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- . Under utgiving. Regular and compositional aspects of NPN constructions. *Journal of Linguistics*.
- . Under vurdering. *År etter år, skritt for skritt og lag på lag: tre NPN-konstruksjonar*.
- Knudsen, Rune Lain & Ruth Vatvedt Fjeld. 2013. LBK 2013: A balanced, annotated national corpus for Norwegian Bokmål. *Proceedings of the workshop on lexical semantic resources for NLP at NODALIDA 2013; May 22-24; 2013; Oslo; Norway. NEALT Proceedings Series* 19, 12–20. https://www.ep.liu.se/konferensartikel.aspx?series=&issue=88&Article_No=3 (besøkt 12.12.2020).
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*, bd. 1: *Theoretical prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- . 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*, bd. 2: *Descriptive application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- . 1999. Virtual reality. *Studies in the Linguistic Sciences* 29, 77–103.

- . 2005. Dynamicity, fictivity, and scanning: The imaginative basis of logic and linguistic meaning. I: *Grounding cognition: The role of perception and action in memory, language and thinking*, red. Diane Pecher & Rolf A. Zwaan, 164–197. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindquist, Hans & Magnus Levin. 2003. The grammatical properties of recurrent phrases with body-part nouns: The N_i to N_i pattern. I: *Exploring the lexis–grammar interface*, red. Ute Römer & Rainer Schulze, 171–188. Amsterdam: John Benjamins.
- Matsuyama, Tetsuya. 2004. The *N after N* construction: A constructional idiom. *English Linguistics* 21, 55–84.
- Midtbø, Elise. 2019. «En smule konsentrasjon», «den siste skvetten med kaffe» og «haugevis av spørsmål». *En undersøkelse av grammatisk og semantisk variasjon i pseudopartitive konstruksjoner på norsk*. Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Poß, Michaela. 2007. Structural versus constructional semantics: The case of Dutch NPN. *Leiden Working Papers in Linguistics* 4, 21–39.
- . 2010. *Under construction: Cognitive and computational aspects of extended lexical units*. Utrecht: LOT Publications.
- Pskit, Wiktor. 2012. The English NPN forms: Words or constructions? I: *Exploring language through contrast*, red. Waldemar Skrzypczak, Tomasz Fojt & Sławomir Waciewicz, 126–144. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- . 2015. The categorial status and internal structure of NPN forms in English and Polish. I: *Within language, beyond theories*, bd. 1: *Studies in theoretical linguistics*, red. Anna Bondaruk & Anna Prażmowska, 27–42. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- . 2017. Linguistic and philosophical approaches to NPN structures. I: *Topics in syntax and semantics: Linguistic and philosophical perspectives*, red. Wiktor Pskit, 93–110. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Roch, Claudia, Katja Keßelmeier & Antje Müller. 2010. Productivity of NPN sequences in German, English, French, and Spanish. I: *Semantic approaches in natural language processing. Proceedings of the Conference on Natural Language Processing 2010*, red. Manfred Pinkal, Ines Rehbein, Sabine Schulte im Walde & Angelika Storrer, 157–161. Saarbrücken: Universaar.
- Rosén, Victoria & Kaja Borthen. 2017. Norwegian bare singulars revisited. I: *The very model of a modern linguist – in honor of Helge Dyvik*

- (Bergen Language and Linguistics Studies (BeLLS) 8), red. Victoria Rosén & Koenraad De Smedt, 220–240. Bergen: Universitetet i Bergen. <https://bells.uib.no/index.php/bells/article/view/1330/1216> (besøkt 12.12.2020).
- Stvan, Laurel Smith. 2007. The functional range of bare singular count nouns in English. I: *Nominal determination: Typology, context constraints, and historical emergence*, red. Elisabeth Stark, Elisabeth Leiss & Werner Abraham, 171–187. Amsterdam: John Benjamins.
- Swart, Henriëtte de & Joost Zwarts. 2007. Less form – more meaning: Why bare singular nouns are special. *Lingua* 119, 280–295.
- Travis, Lisa deMena. 2001. The syntax of reduplication. *Proceedings of the North East Linguistic Society (NELS)* 31, 455–469.
- . 2003. Reduplication feeding syntactic movement. I: *Proceedings of the 2003 Canadian Linguistic Association Annual Conference*, red. Sophie Burelle & Stanca Somesfalean, 236–247. Montreal: Université du Québec à Montréal.
- Ziem, Alexander. 2018. Tag für Tag Arbeit über Arbeit. Konstruktionsgrammatische Zugänge zu Reduplikationsstrukturen im Deutschen. I: *Sprachliche Verfestigung: Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen*, red. Kathrin Steyer, 25–48. Tübingen: Narr Francke Attempo.

Abstract

NPN constructions are made up of an indefinite singular count noun followed by a preposition followed by the same noun (e.g. *eye to eye* and *day after day*), sometimes followed by a modifier (e.g. *crate upon crate of bottles*, *face to face with the enemy*). There are a few studies of such constructions, notably of English, but hardly any of corresponding Norwegian constructions. The article first accounts for some theoretical aspects of the syntax and semantics of NPN constructions. This is followed by an empirical study based on a large data set retrieved from the Lexicographic Corpus of Norwegian Bokmål. Modifying (mostly adverbial) and nominal syntactic functions of NPN constructions are mapped and documented. Further, the productivity of NPNs with eight different prepositions is studied: *etter* ‘after’, *for* ‘by’ (lit. ‘for’), *i* ‘in’, *mot* ‘against’, *om* ‘by’ (lit. ‘about’), *på* ‘(up)on’, *til* ‘to’, *ved* ‘by, next to’. Some prepositions

TORODD KINN

are mostly found in modifying NPNs, while others are also common in nominal functions. NPNs with different prepositions vary greatly with respect to productivity. Constructions with *etter*, *på*, *for*, and *mot* are the most productive, while those with *ved* and especially *om*, *til*, and *i* exhibit low degrees of productivity.

Torodd Kinn
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
torodd.kinn@uib.no

En analyse av språket i Anna Hansdatter Tormods brev fra perioden 1714–1722

Av Agnete Nesse

Denne artikkelen er et forsøk på å utforske mulighetene for å utvikle ny innsikt i hvordan det var for norske skrivere i dansketiden å tilegne seg skriftspråket. Metoden er å bruke tilnærminger til skriftspråklig variasjon brukt innenfor forskning på begynneropplæring på et historisk materiale. Tekstene som blir utsatt for analyse i denne artikkelen, er brev skrevet av en voksen dame på begynnelsen av 1700-tallet. Disse brevene har, selv hvis en sammenligner med brev skrevet av andre skrivere i samme tid, mye variasjon og mange ortografiske særegenheter. Slike uvanlige skrivemåter har i språkhistorisk forskning tradisjonelt blitt rubrisert som enten interessante norvagsismer – altså norske dialekttrekk i tekster skrevet på det dansknorske fellesspråket – eller som uinteressant feilskrivning uten språkhistorisk verdi. Det er min påstand at også andre trekk enn det som kan rubriseres som dialekttrekk, har en plass i norsk språkhistorie.

1 Innledning

Det vært lang tradisjon i Norge for å reservere interessen for dansketidens skriftspråk for det som kan klassifiseres som ikke-danske språktrekk i tekster skrevet i Norge. Typiske eksempler på språktrekk som har vært pekt på som norskheter, er bruk av diftong der dansk har monoftong (norsk *stein* mot dansk *sten*), bruk av *p, t, k* der dansk skrift har *b, d, g*¹ og bruk av *g* i ord der dansk skrift har *v* (norsk *hage* mot dansk *have*).

1. Det er et poeng her at det er dansk skrift og ikke nødvendigvis dansk tale som har *b, d, g*. I utgangspunktet kunne en si at skriftens *b, d, g* representerte både norsk *p, t, k* og de forskjellige danske konsonantene som representeres i skrift av *b, d, g*. Men i den norske Ausbau-prosessen ble det et poeng å fremstille *b, d, g* som spesifikt danske.

Den som for alvor igangsatte forskningen på norskheter i tekster av norske skrivere i dansketiden, var Didrik Arup Seip (1884–1963). Etter hans verk *Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid* (1914) kom der en rekke studier som var gjort over samme lest. Av studier som berører språket på 1600- og 1700-tallet, kan nevnes Seips eget arbeid om norskheter hos Holberg (1954), Alfred Jakobsens studier av norskheter hos Petter Dass (1952) og Egil Pettersens studier av norskheter hos Dorothe Engelbretsdatter (1957). Arbeidene holder gjennomgående høy kvalitet, og er resultat av grundige studier av store mengder data. (For en mer utførlig liste over norskheter og forskningen på dem, se Nesse 2011: 38 og Nesse 2013: 110–112). Det er likevel vanskelig å bruke disse arbeidene som grunnlag for en helhetlig analyse av skriftspråket i Norge i denne perioden. Forskningsspørsmålene de tidligere forskerne stilte, er hva som er norsk i det de norske skrev. Min påstand er at spørsmålet like gjerne bør være hvordan de norske brukte de språklige ressursene de hadde tilgang til for å skrive så godt de kunne. En slik tilnærming finner en også i arbeid med flerspråklighet, for eksempel i teorier om transspråking (se for eksempel García & Wei 2013).

Mitt ønske er å få frem at det felles, dansk-norske skriftspråket må ha sin selvfølgerlige plass som forskningsobjekt for norske språkhistorikere. I løpet av dansketiden økte lese- og skriveferdigheten i den norske befolkningen kraftig, og nye grupper tok del i skriftkulturen (Fet 1995, 2005; Hagland m.fl. 2018: 39–50). I løpet av denne perioden var det også at ideen om standardisering av skriftspråket tok form (Vikør 2018). Vi kan følge en forandring fra at fellesspråket var unormert og med stor aksept for heterogen ortografi, også blant skrivere med høy utdannelse, til at skriftspråket ble normert, noe som førte til at avvik i større grad ble sett på som problematisk. Standardisering medførte at forbindelsen mellom skriftspråket og talemålet i København ble tettere, samtidig som standardisering førte til økt oppmerksomhet rundt rettskrivning. Utover på 1800-tallet ble denne oppmerksomheten ikke bare knyttet til at folk skulle skrive på samme måte. Grammatikere, både i Danmark og Norge, ble opptatt av å forandre rettskrivningen for å få den mer systematisk. Men mens vi vet mye om hvordan disse grammatikerne tenkte (se for eksempel Nygård 1945 og Jacobsen 2010), vet vi ikke så mye om hvordan og i hvor stor grad de skrivende tok til seg nye måter å skrive på.

Denne artikkelen er et forsøk på å bøte på dette. Valget om å se til begynneropplæring for analysemetoder fremstår kanskje ikke som in-

tuitivt selvfølgelig, men kan likevel vise seg å være egnet for en nødvendig fornyelse. Analyse av begynnertekster skrevet av unge skrivere, slik metoden er utviklet blant annet av Ulf Teleman (1979), Geirr Wiggen (1992) og Turid Fossby Elsness (2002), innebærer at tekster analyseres på flere nivå, og at feiltyper forklares ikke bare ut fra forholdet mellom tale og skrift, men også ut fra påviste vanskeligheter i det å tilegne seg skrift. Hos Wiggen & Elbro (1994) diskuterer en rekke forskere hvordan en kan kategorisere feiltyper, hvordan de kan forstås og hvordan de kan forklares. Både i eldre tekst og i barns tekster er det for eksempel relativt vanlig å finne utelatelse av *n* eller *m* (se Schulte 2018: 69, 98 for eksempel fra runeskrift, og Wiggen 1992: 233 for eksempel fra barns skrift). I eldre tekst vil en ofte henviser til tradisjon og konvensjon, for eksempel at nasalstrek kunne brukes for å markere utelatelse av nasal, men også andre bokstaver (Haugen 2004: 207). I barnetekster kan en ikke vise til tradisjon, siden begynnerskrivere ikke kjenner til en slik tradisjon. Derfor vil en heller se på hvilke språklige omgivelser den utelatte nasalen har, noe som fører til en mer generell, fonetisk analyse. Wiggen diskuterer blant annet om utelatelse av nasaler kan skyldes at barnet tolker det slik at nasaliteten er knyttet til vokalen foran, som derfor får representere den utelatte nasalen i skrift (Wiggen 1992: 233).

Et mye brukt skille i analyse av elevtekster er skillet mellom kunnskapsfeil og utføringsfeil. En gjennomgående skrivning av *dumt* som <domt> betyr at eleven ikke har automatisert bruken av bokstavene *u* og *o* for å gjengi talens /u/-lyd. Dette vil kalles en kunnskapsfeil. Hvis eleven derimot har lært seg at mange ord har <h> i begynnelsen eller <d> i slutten av ordet uten at disse høres, kan et ord som *jordbær* skrives <hjordbærd>. Dette er en såkalt utføringsfeil som tyder på at eleven har fått med seg at det skal være en stum bokstav i dette ordet, men hen er ikke sikker på hvilken bokstav som skal brukes, og hvor i ordet det stumme elementet dukker opp.

En grunn til å diskutere variasjon i rettskrivningen i eldre tekster er at den utbredte ideen om at variasjon oftest skyldes talemålet til skriveren (se for eksempel de omtalte norskhetsstudiene av Seip, Jakobsen og Petersen), bør problematiseres. I utgangspunktet kan en gjerne si at all rettskrivningsvariasjon er talebasert, men dette betyr ikke nødvendigvis at det er dialekten til skriveren som slår gjennom. Og om den er det, er det ikke alltid slik at tolkningen er entydig: En skrivemåte som <jolbær> kan være talebasert, siden mange norske språkbrukere har tjukk l av his-

torisk *rð*, og uttaler *jordbær* som /ju:ɾbær/. Skrivemåten <jolbær> kan også oppstå som talebasert hos barn som ennå ikke har lært å uttale *r*, og som erstatter lyden med *l*. L-uttale av /r/ opptrer sjelden i dialekter med skarre-*r*, men er hyppig i dialekter med rulle-*r*. Skrivemåten reflekterer enten at skriveren har tjukk *l* i talemålet, eller at vedkommende er et barn som ennå ikke har lært å uttale *r*. I et slikt tenkt tilfelle ville en kunne tolke dette som dialektpåvirket skrift. Så mens vi ikke kan lære så mye om dialekten hvis en skriver velger <hjobærd>, så kan <jolbær> gi noen flere holdepunkt.

De viktigste betenkelighetene med å koble språkhistorie og elevtekst-analyse på den måten jeg gjør her, er for det første at det teoretiske rammeverket som elevtekstanalysene er bygget over, er knyttet til barn og til deres kognitive forutsetninger for å lære skriftspråk. Disse er ikke de samme som hos voksne. Når vi bruker slike teorier på tekster skrevet av voksne, vil det derfor kunne oppstå feiltolkninger. Det andre er at mens vi i dag har fastsatte rammer for hva som er korrekt rettskrivning, eksisterte ikke eksplisitte normer på begynnelsen av 1700-tallet. Men i og med at det går an å lese hva folk skrev, har der vært internaliserte normer som anga noen rammer for hvordan ord kunne skrives. Disse var tydeligere hos trente enn hos utrente skrivere.

En tredje betenkelighet er at vi står i fare for å overføre vårt eget skille mellom riktig og gal rettskrivning. Samtidig er det viktig å bli kjent med den variasjonen som fantes i den tidens skriftspråk, både for å få kunnskap om tidens praksis, og for å lære noe om hvordan skriftspråket endres – også som følge av mindre trente skriveres praksis. Som uttrykk for den internaliserte normen som i hvert fall trente skrivere har fulgt, kan vi se til historiske ordbøker. Rettskrivningsvariantene som står i de historiske ordbøkene, er ikke former som en instans – offentlig eller privat – har satt godkjentstempel på, det er en presentasjon av former belagt i skrift, og oftest er flere varianter presentert. Når det gjelder kunnskap om vanlige skrivemåter av ord på 1600- og 1700-tallet, er det en rekke ordbøker som kan være til nytte. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har samlet fire historiske ordbøker på nett. De er knyttet sammen slik at hvis en søker i en av dem og ordet ikke finnes der, så henvises man automatisk til en av de andre ordbøkene hvis ordet finnes der. Siden disse ordbøkene har vært viktige for analysearbeidet, presenteres de kort her:

Kalkars ordbog dekker perioden 1300–1700. Denne er viktig for de eldre formene som fremdeles var i bruk på begynnelsen av 1700-tallet. Eldre skriftformer kunne også være inspirert av lesning i eldre bøker.

Moths ordbog dekker perioden like før og like etter år 1700.

Holbergordbog er særlig nyttig når en arbeider med tekster skrevet i Norge, i og med at en del ord hos Holberg har semantisk innhold som ikke nevnes i de andre ordbøkene. Nettopp ved å sammenligne Holbergordbog med de andre tre fortløpende, ser en at Holberg var noe mer preget av sin vestnorske oppvekst enn han selv mente. Holbergordbog dekker perioden 1700–1750.

Ordbog over det danske Sprog dekker perioden 1700–1950. Denne har en del felles med Holbergordbog, fordi svært mange av de sitatene som brukes i ODS er sitat fra Holbergs tekster.

I denne artikkelen skal vi videre helt kort presentere brevsjangeren og forskningen på den. Deretter presenteres Annas miljø, og utgivelsen som de språklige analysene bygger på. Hoveddelen av artikkelen er de språklige analysene av Annas brev. Rettskrivningsnivået diskuteres først og grundigst, før en kortere del om syntaks og ordforråd, med særlig vekt på tiltaleformer avslutter artikkelen.

2 Brevforskning

Vi har en lang tradisjon i Norge for å forske på språket i brev, men dette har primært vært knyttet til høy- og senmiddelalderen. Det store tekst-materialet i *Diplomatarium Norvegicum*, som inneholder tekster frem til andre halvdel av 1500-tallet, består i stor grad av brev, og mye er skrevet om disse. Endre Mørck har foretatt analyser av brev materialet fra den mellomnorske perioden i flere publikasjoner. Av nyere verk kan nevnes Mørck (2011), som tar for seg leddstillingen i mellomnorske helsetninger, og kapittelet om mellomnorsk («Seinmellomalderen») i bind IV av *Norsk språkhistorie* fra 2018. Fra perioden etter 1600 er det mindre å finne av denne typen studier. Både Pettersens analyser av skriftspråket til Dorothe Engelbretsdatter (1957) og Jacobsens analyser av skriftspråket til Petter Dass (1952–1953), inneholder riktignok henvisninger til språktrekk brukt i rimbrev, men som nevnt er den overordnede problemstillingen i disse arbeidene forekomster av norskheter, ikke helhetlig analyse av brevspråk.

Mer spesifikt innrettet mot brev er Wiggen (2004), som tar for seg språk og språkbruk i Conradine Dunkers brev fra årtiene rundt 1800. I disse tekstene har Wiggen kartlagt metaspråklige kommentarer og bruk av andre språk enn dansknorsk. Han noterer også variasjon i rettskrivningen til Dunker, uten å gjøre en systematisk analyse. Karakteristikken av Dunkers ortografi er slik:

Den eksemplifiserer [...] godt den intraindividuelle inkonsistensen som Gregersen (1984: 169f.; jf. Wiggen u.u.) har funnet karakteriserer de danskskrivendes ortografi generelt i første del av 1800-tallet, d.e. Conradine Dunkers samtidige. (Wiggen 2004: 65).

Wiggen mener også, på grunnlag av studier av miljøet rundt Dunker, at ikke alle i det øvre samfunnssjiktet kunne lese og skrive på denne tiden. Både intraindividuell variasjon og manglende lese- og skrivekyndighet er relevant kunnskap for brevene som skal analyseres i denne artikkelen.

Det har vært noe mer interesse for språkvitenskapelig brevforskning knyttet til moderne tid hos dem som forsker på andre europeiske språk. To tilnærminger kan nevnes her, eksemplifisert ved Thomas Sokoll (2006) og Stephan Elspaß (2015). Sokoll, som skriver om engelsk språkhistorie, ser særlig på de retoriske figurene i såkalte *pauper letters*, altså brev fra fattige til myndighetene, der de ber om understøttelse. Han konkluderer med at en må se de retoriske figurene i disse brevene som inspirert både av den stilistikken som preget skriftkulturen, og av muntlige mønstre. Ut fra de eksempelbrevene han gjengir i artikkelen, er det lett å se at dette også gjelder for ortografien. For Elspaß, som arbeider med tysk språkhistorie, er det viktig å undersøke om ikke privatbrev kan brukes til å nyskrive tysk språkhistorie «nedenfra», altså at slike data kan presentere et alternativ til den standardfokuserede språkhistorien det har vært vanlig å legge mest vekt på i de tyskspråklige språksamfunnene. I arbeidet med folkelige tekster opererer han, i tråd med Koch og Oesterreicher (1985), med en todeling i *language of immediacy (conceptually oral)* og *language of distance (conceptually literate)* (Elspaß 2015: 4). Vi ser altså at også Elspaß, som Sokoll, er opptatt av skriftkyndighetens doble kilder: De skrivende er både påvirket av stilistiske mønstre knyttet til spesifikke skriftlige sjangre, og de er påvirket av sin egen muntlighets umiddelbarhet. Begge disse faktorene kjenner vi igjen i Annas brev.

Elspaß går gjennom flere grammatiske kategorier, og viser at trekk som har blitt sett på som feil og avvik, var svært vanlige i den skriftspråklige praksisen blant vanlige folk på 1800-tallet. For eksempel har det vært hevdet at det å bruke preposisjonen *wegen* med dativ i stedet for med genitiv er en moderne utvikling, mens Elspaß sitt datamateriale viser at *wegen* + dativ var den vanligste varianten i tekster skrevet av vanlige folk på 1800-tallet. Han konkluderer med at en ny, tysk språkhistorie bør legge vekt på å forklare hvorfor rene skriftspråklige varianter – som *wegen* med genitiv – i så stor grad har blitt befestet som det korrekte, både i skrift og i tale, i stedet for flertallets former (Elspaß 2015: 18).

3 Anna Hansdatter og det miljøet hun levde i²

Datamaterialet for denne artikkelen er tolv brev skrevet av en kvinne som het Anna Hansdatter eller Anna Hansdatter Tormods, som er det hun skriver under brevene med. Grunnen til at Anna Hansdatters brev i det hele tatt er bevart, er ektemannen hennes. Anna ble ifølge Titlestads artikkel om Torfæus i Norsk biografisk leksikon født ca. 1660, som datter av rådmann i Stavanger Hans Pedersen Gammel og hans andre kone Marie Clausdatter (Titlestad 2009)³. Som nevnt fant Wiggen i sine studier at ikke alle i den norske overklassen rundt 1800 kunne lese og skrive. Men Hans Pedersen Gammel var også kjøpmann (Kielland 1935: 36–37), og ut fra det vi vet fra andre kjøpmannsmiljø på den tiden (Nesse 2017: 168–169), er det ikke urimelig å anta at lese- og skrivekunsten ble sett på som viktig i familien, og at Anna fikk lære å lese og skrive som barn.

I 1709, da Anna Hansdatter Gammel var 49 år gammel, giftet hun seg med den 73 år gamle enkemannen Tormod Torfæus,⁴ som døde ti år se-

2. I omtalen av personene har jeg vært usikker på om jeg skulle bruke fornavn, etternavn eller initialer, og om jeg, når det gjelder islendingene, skulle bruke islandske eller norsk-danske versjoner av navnene, i og med at alle var i bruk. For enkelthets skyld har jeg valgt å kun bruke ikke, og å holde meg til norsk-dansk versjon, altså Anna, Tormod og Arne.
3. I Stavangers borgerbok (Kielland 1935: 36–37) er navnene skrevet *Hans Pettersen Gammel* og *Maren Clausdatter Koch*.
4. Kålund presenterer flere former av navnet: Dansk versjon Tormod Torvason, islandsk Þormóður Torfason, latin Torfæus. Det siste navnet brukte han som forfatter. Når han skrev under brevene sine, skrev han Thormod Torffueson.

ner. Han hadde arvet gården Stangeland på Karmøy etter sin første kone (Titlestad 2001: 10). Tormod var født på Island, han studerte i København, og levde de siste 50 årene av sitt liv på Karmøy i Rogaland. Han arbeidet som historiker, og er særlig kjent for storverket *Historia Rerum Norvegicarum*, som er en norgeshistorie i fire bind, i sin helhet skrevet på latin.

Vi har ingen opplysninger om hvilket språk ekteparet Tormod og Anna snakket sammen. Men vi vet at Tormod behersket både dansk og latin i tillegg til morsmålet sitt, islandsk, og at han også publiserte på engelsk (Titlestad 2001: 15). Brevvekslingen mellom Tormod og Arne Magnusson, som er publisert sammen med brevene fra Anna til Arne, er for det meste skrevet i en varietet vi kan tillate oss å kalle en dansk-islandsk blanding. Både Tormod og Arne bodde i Danmark-Norge, og det kan ha preget skriftspråket deres. Dessuten har moderne islandsk vært gjenstand for omfattende purisme rettet blant annet mot danske innslag (Ottosson 1997). Hvis talemålet til Tormod lignet den dansk-islandske varietet han skrev, har han nok kunnet kommunisere godt med folk i Norge uten for store tilpassinger. Anna på sin side har mest sannsynlig snakket den daværende stavangerdialekten. Hvorvidt de øvre sosiale klassene på den tiden hadde begynt å bruke et mer skriftnært, og derfor danskpreget, talemål, er usikkert. Det er først fra andre halvdel av 1700-tallet at vi har kunnskap om en slik sosiolekt.

Islendingen Arne Magnusson (på islandsk Árni Magnússon) var en av datidens viktige lærde i Danmark-Norge. Han og Tormod brevvekslet om innholdet i Tormods norgeshistorie, og de diskuterte andre saker av både kulturell og politisk art. Da Tormod ble syk og etter hvert døende, var det Anna som sto for brevskrivningen til Arne Magnusson. Disse brevene er innholdsmessig preget av pengesorger; som enke etter en mann med beskjedne midler hadde Anna lite og ingenting å leve av, og det var viktig å få solgt bøkene som mannen hadde skrevet. I og med at det ikke var kjøpere på Karmøy, ble bøkene sendt til København for at Arne skulle selge dem der.

4 Brevene – Kålunds utgivelse

Lesningen og analysene av Annas brev er basert på en utgivelse av den danske filologen Kristian Kålund (1844–1919). Han arbeidet som biblio-

tekar ved den arnamagæanske håndskriftsamlingen, som inneholder både middelalderhåndskrifter som Arne samlet, og Arnes egne tekster (Blöndal 1919).

Brevene mellom Tormod og Arne er som nevnt skrevet i en dansk-islandsk blandingsvarietet. Språket er preget av lånord fra dansk og tysk, og av passasjer med kodeveksling til dansk. De siste brevene i denne brevvekslingen er i sin helhet skrevet på dansk, uten at det kommer klart frem hva som er grunnen til det. Brevene mellom Tormod og Arne er publisert i sin helhet, slik at en kan følge hele den skriftlige samtalen. Når det gjelder brevvekslingen mellom Arne og Anna, derimot, så inneholder den i alt 14 brev. 13 av disse er fra Anna til Arne, bare ett er fra Arne til Anna. Av de 13 brevene fra Anna til Arne er det bare ett hun, ifølge Kålund, ikke selv har ført i hånden. Min analyse tar for seg de 12 egenhendige brevene.

Ifølge Blöndal (1919) var Kålund ikke tilhenger av hardhendt normalisering til en norrøn standard, slik det var vanlig å gjøre det på den tiden. Han ønsket en gjengivelse som lå tettere på originaltekstene, både ved gjengivelse av gammel islandsk litteratur og ved gjengivelse av yngre tekster. Selv om dette gjør det sannsynlig at avstanden fra håndskriften til publisert versjon er mindre enn i mange andre utgivelser, er det på ingen måte uproblematisk å basere språklige analyser på publiserte tekster i stedet for håndskrifter. Ingen utgivelse av håndskriftmateriale er helt nøytral (se for eksempel diskusjon i Nesse 2012), men det er et stort sprang fra en faksimile via en diplomatarisk til en normalisert gjengivelse.

I en grundig innledning gjør Kålund heldigvis greie for hvilken praksis han har brukt i gjengivelsen av brevene. I innledningen til brevtugaven skriver Kålund at han ikke har normalisert i det hele tatt, med få, definerne unntak: Han har satt inn tegnsetting, og han har gjort endringer i en spesifikk bokstavforbindelse, nemlig *sch*. Han skriver at han ikke kan se *c* i disse håndskriftene, men han har valgt å transkribere det han ser som *sh*, som *sch* i noen, men ikke alle brevene. Grunnen til å skrive *sch* og ikke *sh* i utgivelsen var at skrivemåten *sch* var sedvane på den tiden brevene ble skrevet. Min egen erfaring med datidens håndskrift tilsier også at *c*'en i *sch*-forbindelsen, som var den vanligste for å gjengi dansk *sk*-lyd i ord som *skulle* og *skib*, var mer eller mindre grafisk assimilert med høy *s* og *h*, og altså ikke lett – eller mulig – å få øye på. Kålunds lesere – som han regnet med primært var interessert i brevene til Arne og Tormod

– ville muligens reagere hvis ord som *schulle*, *shal*, *schib* hadde blitt skrevet <shulle>, <shal>, <shib>, fordi det var uvant.

Denne restitueringen av *sh* til *sch* har han likevel bare foretatt ved utgivelsen av mennenes brev. I disse brevene har han også rettet opp en del andre ting som han gjør grundig rede for, men som ikke er relevant her. I brevene skrevet av Anna har Kålund valgt å skrive <sh>, ikke <sch>. Det vil si at for Kålunds lesere vil hennes rettskrivning se enda mer ubehjelpelig ut sammenlignet med mennenes tekster enn det som ville vært tilfellet hvis Kålund hadde holdt seg til samme utgivningspraksis gjennom hele boken. Når han skriver om Annas rettskrivning, uttrykker Kålund en holdning til skriftspråket som i dag virker noe krass:

Anna Hansdatters breve, som viser mangel på alle ortografiske forudsætninger, er aftrykte bogstavret, dog med normaliseret interpunktion; nogle af de forekommende besynderligheder skyldes vistnok påvirkning af talesproget. (Kålund 1916: VII).

For å gi leseren et mer fullstendig bilde av Annas språk, gjengir jeg her ett av brevene i sin helhet (Kålund 1916: 416–417):

A Monsieur!

Hans gode shriffuelse datt. 8 aprilis er mig vell indhendigt, och iche haffuer faaet it ord siden, som er en lang tid siden. Soren shriffueren haffuer iche veret hos mig siden, huad hans tanche er ved jeg iche. Jeg lengis jertteligen och hver dag bær sorig i mit hiertte for min allerkierste frome mand, som gud rygte saa hastig fra mig; gud ver min hielp och trøst i Jessu nauf. Jeg vill formode, at hand for min sal. kierste bliffuer min ven och gjør sit beste for mig. Jeg vill ønshe, at min gode sal. kierste bøger var hos hand; saa jeg gierne, at de var til hans tienste. Jeg vil och gierne vide, om der er nogen penge enu til bage hos hand. Jeg er nu slet bar for penge och giffer store shatter ud til høsten, som er dage shat och andre shatter och ved inted hos nogen mensher at faa nogen penge. Jeg vill for mode, at hand iche tar min ublue shriffuelse ille op. Jeg stoller paa min frome sal. Kierste gode venshab med hand. For min store dristighed bedis ydmyg om forladelse. Her med aff bryde och nest flittig hilsen for bliffuer

Deris velædelheds ærbødigst tienerinde Anna sal. Tormods.
Stanland d. 4. Aug. 1719.

[Utenpå:]

A Monsieur
 Mons. Arnas Magnusson
 Professeur et Secrétaire des Archives du Roy a Copenhague.
 At af legges I Canike-Strædet eller ved vor frue kirke.

5 Språklig analyse - rettskrivning

5.1 Stumme konsonanter

Vi skal nå først se på selve rettskrivningen til Anna, og hva den kan fortelle oss, før vi ser på syntaks og ordforråd. En første gruppe interessante språktrekk er det vi kan kalle stumme konsonanter. Mange av disse konsonantene ble uttalt i eldre tid, og forsvant litt etter litt fra talemålet. Det er også store dialektforskjeller når det gjelder skjebnen til disse konsonantene. Det ser vi tydelig for eksempel når det gjelder ordene som i dag skrives med *hv-* i bokmål. I noen dialekter er *h* en stum konsonant, fordi uttalen er med *v*. I andre dialekter er *hv* historisk erstattet med *k*, *kv* eller *å*, og i atter andre står *h* uten *v*. Men det er ikke alltid dialektforskjeller: I ord som *gjerne* og *hjerne* er *g* og *h* stumme i alle norske dialekter, mens utviklingen har vært annerledes i de andre nordiske språkene (Kristoffersen og Torp (2016: 189)). Grunnen til at de to ordene staves forskjellig, er fordi de ble uttalt forskjellig tidligere, og at språknormererne har valgt å opprettholde den historiske skrivemåten slik at de to ordene ikke blandes sammen i skrift. Når slike valg først er tatt, tar vanen over og styrer folks preferanser for rettskrivning.

I tabell 1 er skrivemåten i Annas brev sammenlignet med de skrivemåtene som finnes i samtidens ordbøker. Formene fra Annas brev er delt i tre grupper: I den første kolonnen står de ordene der Anna har tatt med stum konsonant, i den andre kolonnen mangler en eller flere stumme konsonanter. I den tredje kolonnen er det skrevet inn en stum konsonant som ikke gjenfinnes i noen av de benyttete ordbøkene fra den tiden. Det er bare tatt med en forekomst av hvert ord. Flere av disse ordene går igjen i alle brevene, for eksempel er der alt i alt 10 forekomster av pronomenet 'han', det er alltid skrevet *hand*. Mens når det gjelder 'hjerne' og 'hjertelig',

er det slik at det er 3 forekomster av *hierte*, 1 forekomst av *hiertelig* og 3 forekomster av *jerttelig*.

Vanlig form i samtiden	Stum konsonant mangler	Hyperkorrekt form
tiener inde	best (bedst)	farder (farer) (subst)
dristighed	dristihed	hued (ved)
hand	en (end)	
godhed, gode	got (godt)	
ilde (ille)	inpage (indpakke)	
hielp, hielpe	joulbet (hjulpet)	
hierte, hiertteligen	jertteligen	
huer, huad, huor, huilchet		
ald	Islans (Islands)	
findis	op hol (ophold)	
styermand	schyll (schyld)	
tønder	sel (selv)	
andet	stese (stedse)	
sandhed	søll (sølv)	
kand, kunde	til fres (til freds)	
vestands (velstands)	velstans	
sinde (sinne)	ydmigelien	
falder (faller)	inbonne (innbundne)	
	bonner (bunner)	

Tabell 1: Stumme konsonanter i Annas brev. Former i fet skrift markerer variasjon på ett og samme ord, og bøyningsformer av samme ord.

Den første kolonnen inneholder skrivemåter som er representert i en eller flere av ordbøkene fra Annas samtid. Det er ikke gitt at alle de såkalt stumme konsonantene var stumme den gang. For eksempel vet vi at påvirkningen fra skriftspråkets *nd* på 1900-tallet (og muligens på 1800-tallet) førte til uttalt *d* i ord som *opprindelig*, *noensinde*, *sindelag*, *ualmindelig*, *almindelig* og *forbinder* (alle eksemplene fra NRK Radio fra perioden mellom 1940–1990), og fremdeles kan for eksempel uttalen /veninde/ høres blant eldre språkbrukere.⁵ Ordet *tjenerinde* kan også være et rent litterært eller religiøst ord for henne, all den tid *taus* ifølge Knud Leems ordliste ser ut til å ha vært det vanlige på Karmøy på hennes tid (Hannaas 1923: 228).

5. Da <nd> ble endret til <nn> i 1917, var *venninne* ett av de ordene som fikk valgfri skrivemåte. En kunne altså velge mellom *nn* og *nd* siden «d uttales i en del avledede ord» (Den departementale rettskrivningskomite, 1918: 16-17). I talemålsprøven fra Frogner (Sandøy 1996: 188) brukes /veninde/. I et pågående arbeid med minnebøker finner jeg at skrivemåten <venninde> brukes hyppig også etter 1938 da <venninne> ble eneform.

Den andre kolonnen inneholder skrivemåter der en eller flere konsonanter som ikke blir uttalt i dag, men som det var vanlig å skrive på 1700-tallet, mangler. Heller ikke her har vi absolutt sikkerhet for at disse konsonantene ikke ble uttalt av Anna, men vi kan tillate oss å regne med at det er slik. I tre tilfeller, <dristighed>/<dristihed>, <hiertteligen>/<jertteligen> og <vestands>/<velstans> ser vi at samme ord dukker opp i begge kolonnene. Dette kan tolkes som en utføringsfeil (se innledningen for en forklaring på dette begrepet).

Den tredje kolonnen inneholder bare to ord, <farder> og <hued>. Disse kan kalles for hyperkorrekte former i den forstand at de ikke skulle skrives med henholdsvis *d* og *h*, og er altså feil som viser at kompetansen om stumme konsonanter ikke er perfekt. Det første ordet opptrer i følgende setning: *Saa som her nu forre falder denne skynne leilighed med en Islans farder*. Det er altså ordet 'islandsfarer' hun har skrevet, en vanlig betegnelse for en som handlet på Island. Tilsvarende kjenner vi til *Nordfar* fra Bergen om de som handlet på Nord-Norge, og *Bergerfarer* fra Lübeck om de som drev handel i Bergen. Verbet *fare* har aldri hatt noen *d*, det het *fara* i norrønt og *fare* i eldre dansk. Substantivet *farer* er en såkalt nomen agentisdanning av dette verbet, og dette avledete substantivet har heller ikke hatt *d*. Det er mulig det er søkt å prøve å forklare hvorfor Anna har satt inn en *d* i dette ordet, men på et vis virker ikke *d* helt malplassert her. Grunnen er at vi har substantivet *ferd*, avledet av å *fare*, og *d* kan ha blitt skrevet inn i substantivet *farer* i analogi med substantivet *ferd*. Det er ingen grunn til å tro at hun har uttalt *d* i *farer*, mens derimot *d* i *ferd* kan ha vært uttalt. Den norrøne formen var *ferð*, genitivsformen var *ferðar*, og sammensetninger som *ferðarleyfi* 'reiseløyve' kan ha vært i bruk i formen *ferdarløyve* i 1700-tallets rogalandsk. Derfra til å skrive *Islans farder* er kanskje ikke så langt.

Det andre ordet i den tredje kolonnen er preposisjonen *hued*, som opptrer i setningen *at der ennu schulle uerre god for haabning for mig hued cammeret*. Heller ikke denne skrivemåten er direkte overraskende. Vi kan anta at ordet ble uttalt /ve:/ eller /ve:d/, hvis dette i det hele tatt var en vanlig preposisjon i slike uttrykk. Fra moderne norsk vet vi at mange vestnorske dialekter oftest har /me:/ eller /me:d/ i slike uttrykk ('oppe med kirken', 'nede med skolen', 'der med Bunnpris'), og skriftspråkets sedvanlige *ved* ('oppe ved kirken' osv.) stammer fra dansk og/eller østlandsk. Det er altså mulig at *ved* i denne setningen ikke tilsvarer den muntlige uttrykksmåten hennes, men at hun vet at en del funksjons-

ord skrives med *hv* (i datidens skriftsystem ofte realisert som *hu*). En slik analyse viser en skriftform som kan være mer frekvent hos voksne uerfarne skrivere enn hos barn, fordi de analogidanningene som gjøres, krever noe mer.⁶

Ut fra Annas rettskrivning kan det se ut som om vanskeligheten med å skrive bokstaver som ikke har en tilsvarende lyd i talemålet, ikke er jevnt fordelt på ordtyper. Hvis hun vet at ord som uttales *kor* eller *kvar* skal skrives med *hu*, så kan denne kunnskapen brukes alle steder der tilsvarende lyder skal skriffestes. Men når en lyd i talemålet har mange ulike representasjoner i skrift, blir det vanskeligere: Det ikke alle ord som har *j* i fremlyd som skal skrives *hj*. Mange skal skrives *gj* (*gjøre, gjerne*) og noen skrives med *j* (*jordbær, jul*).

Når det gjelder formen *til freds*, som Anna skriver <til fres>, så er det all grunn til å tro at det gjenspeiler uttalen, og at en moderne uttale /jei er tilfreds me de/ er skriftpåvirket. Setningen uttrykket er brukt i, er slik: *Huad sig angaar di sedler hand schriffuer om, er jeg meget vell til fres.*⁷ Her har moderne norsk beholdt en *d* – kanskje for å markere den morfologiske sammenhengen med substantivet *fred*, til tross for at ordet har sin opprinnelse i det middelnedertyske lånordet *tovreden*, som i tillegg til å bety 'fornøyd' hadde betydningen 'beroliget'. Det er sannsynlig at ordet er lånt inn i norsk tidlig, i hvert fall hvis vi skal tolke *-s* i *til freds* som en gammel genitivsendelse styrt av *til*. En annen mulighet er at det er et senere innlån som har fått *-s* i analogi med lignende uttrykk.

Formen *bunn* eksisterte ikke i verken dansk eller norsk – det gammelnorske ordet var *botn*, gammeldansk hadde *botn* og *bodn*; og det samtidig danske ble skrevet *bund*. Fornorskingen av dette ordet innebar valg mellom *botn* og *bunn*, den siste formen er en tilpassing til uttale /bʰn/, med midtre *u*, assimilert *tn* og ingen palatalisering av *nn*. Her er altså Anna, med sin skrivemåte <bunner>, langt foran sin tid.

6. I de nevnte minnebøkene, der data er ca. 1200 minner fra 1800- og 1900-tallet, er innsetting av *h* i ordene *vet* (verb) og *ved* (preposisjon) relativt hyppig.

7. Eldre bergensk hadde uttale med /i/, som i uttrykk som *te friss eg lå sa kjerringen, hon satt i sengen*.

5.2 Lenisering

Bruken av stemte eller ustemte plosiver, altså *p, t, k* mot *b, d, g*, er en gjenganger i norsk språkhistorie, og i forskningen på tekster skrevet i Norge i dansketiden (Nesse 2011). Bakgrunnen er at ustemte plosiver i enkelte posisjoner gikk over til å være stemt i dansk, mens de i de fleste norske dialekter ble værende ustemt. I skriftspråket, også slik det ble skrevet i Danmark, skjedde dette gradvis, med mye variasjon knyttet både til plassering i ordet og skribernes personlige rettskrivning. For eksempel kan en på 1600-tallet finne danske stavemåter som *Maade* 'måte' med *d*, men med bevart *k* foran *t*: *frykte, Dikt* (Ruus 2018: 68).

Fra stemte plosiver forandret den danske uttalen seg videre, og resultatet ble blant annet diftonger og frikativer, men bokstavene *b, d, g* ble beholdt. Da det ble vanlig å bruke leseuttale i Norge i løpet av andre halvdel av 1700-tallet, var det skriften som ble lagt til grunn, ikke dansk uttale. Det var altså i Norge man kunne høre uttalemåter som /spro:g/ og /bo:g/ (Larsen & Stoltz 1911–1912: 68; Haraldsrud 2012: 56); dette er trolig noe av bakgrunnen for et svært mye sitert utsagn om at den vakreste dansken ble snakket i Norge (se for eksempel Nesse & Torp 2018: 422).

I forskningen på norske innslag i tekster skrevet av norske skrivere i dansketiden har funn av *p, t* og *k* i posisjoner der det danske skriftspråket hadde *b, d, g*, vært et tegn på dialektinnslag. Jakobsen (1952: 52) skriver for eksempel at

De stemmeløse plosivene *p, t, k* er jo ved siden av diftongene kanskje det viktigste språklige skillemerke mellom norsk og dansk. Vi finner også hos P[etter]. D[ass]. en del ord skrevet med «hard» konsonant.

Han går videre til å notere eksempler som *Næper, Ryper* og *stenbit*. Petersen (1957: 37) finner derimot lite av slikt hos Dorothe Engelbretsdatter, og skriver at «Når det gjelder forholdet ved postvokalisk *p, t, k*, : *b, d, g*, kommer hun således så godt som aldri i skade for å skrive «feil».» Brevene til Anna er ekstra interessante med hensyn til dette språktrekket. Grunnen er at Anna, i motsetning til både Petter Dass og Dorothe Engelbretsdatter, var vokst opp i et område av Norge med lenisering. Vi skal se nedenfor at Rasch 1698 (Venås 1990: 62–64) kan fungere som en indikator for hvordan Anna kan ha snakket, og den rogalandsdialekten som han gjengir, har lenisering. Hvis det også gjelder Anna, var hennes

system i tråd med det danske skriftspråket, og da er det ingen grunn til å anta at det kan være dialekten hennes som er grunnen hvis hun fordeler *b, d, g* og *p, t, k* på en annen måte enn det som var vanlig i datidens skriftspråk. Hun bodde riktignok på Karmøy, like nord for den såkalte leniseringsgrensen, som går et stykke nord for Skudeneshavn. Det er derfor sannsynlig at hun har vært omgitt av språkbrukere både med og uten lenisering. Et tegn på at hun har lenisering som del av sin norske dialekt, er at hun leniserer norske ord: De danske ordbøkene har kun formene *foged* og *fogd*, mens moderne norsk har *fut*. Anna skriver det norske ordet, men med lenisert plosiv: <fud>.

Bruken av bokstavene *p, t, k* og *b, d, g* har også fått oppmerksomhet i forskningen på skriveinnlæring, fordi det viser seg at barn i en tidlig fase ofte bytter de såkalt homorgane konsonantene med hverandre. Dette gjelder ikke bare i Norge, Treiman (1993: 144–148) beskriver det samme hos engelske begynnerskrivere. Elsness (2002: 125f.) kaller fenomenet for *parvis plosiverstatning*. Det er minst tre grunner for at *p* og *b, t* og *d, k* og *g* kan bytte plass. Det ene er det grafiske, dette gjelder *p* og *b* som, når man skriver små bokstaver, stavskrift eller løkkeskrift, er svært like. Det er større grafisk avstand mellom de to andre parene. En annen grunn er nettopp at de er homorgane, altså at lydene uttales på samme sted i munnen, det er forhold som stemmebåndsvibrasjon og aspirasjon som gjør dem forskjellige. I en del posisjoner er opposisjonen mellom stemthet og/eller aspirasjon opphevet, og det vil da være likegyldig ut fra et fonologisk synspunkt hvilket grafem en velger for å realisere den allofonen som høres.

Barn som lærer å skrive i dag, har – med unntak av de som snakker dialekter med lenisering – et skriftspråk som korresponderer bra med talen med hensyn til plosivene. Unntakene er posisjoner der forskjellen mellom dem er opphevet. Vi forklarer derfor skrivemåter som *sgole* og *sbise* med at barnet er på det fonologiske nivået, hun eller han skriver det vedkommende hører, nemlig manglende aspirasjon, noe barnet tolker som stemthet.

Teoretisk sett vil dette også kunne være tilfellet med en uerfaren skriver for tre hundre år siden. Som norske barn i dag hadde hun et talemål som korresponderte med skriften på dette punktet: Annas distribusjon av stemte og ustemte konsonanter var, sikkert med noen unntak, felles med skriftspråkets. Vi skal nå se nærmere på akkurat disse konsonantene i Annas brev, og se hvordan vi kan forklare skrivemåtene hennes.

Anna bruker en form som var vanlig i samtiden	Parvis plosiverstatning (vanlig form i samtiden står i parentes)
aarsager	bregen (præken)
bøger	bresten (presten)
copi bog	cobibog (kopibog)
dristighed	følchende (følgende)
for haabning	inpage ⁸ (indpakke)
	inted (intet)
Kiøbenhafn	Kiøpenhauf (Kiøbenhavn)
lade	
lig	
lige	
naad	
nøgelen	
sag	
sandhed, fromhed, drestighed	
schibe, schib	schiber (skipper)
søgte	sebtemer (september)
ud	trøg (tryk)
umage	vegsel (veksel)
ved	
venschab	
vide	

Tabell 2: Lenisering i Annas brev

Av Tabell 3 ser vi at Annas skrivemåter overveiende er i tråd med samtidens sedvane, slik vi finner den i ordbøkene nevnt i innledningen. I et tilfelle som <schiber> kan det være grafisk analogi som spiller inn – hun har skrevet både verbet *skibe* og substantivet *skib* korrekt, og overfører bruken av *b* til substantivet *skipper*. Når det gjelder bynavnet *København*, så var der ulike skrivemåter i bruk i samtiden, så her skyldes sannsynligvis ikke variasjonen at Anna er usikker, men at det var konkurrerende former i bruk. I brevvekslingen mellom Tormod og Arne brukes for eksempel den franske formen *Copenhague*. Skrivemåten *K(j)øbenhavn* er jo nettopp et resultat av leniseringen i dansk – derfor skrives bynavnet med *p* i andre språk, som i engelsk *Copenhagen* og svensk *Köpenhamn*.

De tre skriveformene *cobi bog*, *bregen* og *bresten* er de som er de mest åpenbare kandidatene til å være grafiske ombyttinger, i og med at *b* og *p* også i datidens håndskriftstil hadde viktige likhetstrekk. Skrivemåtene

8. I dette og flere av de andre ordene er vokalen kort. Ifølge Skjekkeland (1997: 111) er lang eller forlenget vokal «ikkje eit vilkår for endringa [leniseringen], jf. at det på kysten av Agder heiter sidde v. (sitja)...»

sebtember og *vegsel* skyldes oppheving av forskjell mellom stemt og ustemt konsonant når konsonanten kommer i kontakt med annen ustemt konsonant, i dette tilfellet *t* og *s*.

Dette viser at det slett ikke er slik at avvik i rettskrivningen av *b*, *d*, *g* og *p*, *t*, *k* hos norske skrivere trenger å betraktes som norskheter. Selv skrivere med lenisering i dialekten gjør feil, og det er feil også innlærere i dag kan gjøre. Her spiller grafiske, analogiske og fonotaktiske faktorer inn. Når Anna skriver *følchene* er det ingen grunn til å anta at hun uttalte ordet med *k*. Hun velger likevel ikke en tilfeldig bokstav i konsonantinventaret, hun velger den nest beste konsonanten og illustrerer derved den tette forbindelsen mellom de stemte og ustemte plosivene i den språklige bevisstheten.

5.3 Bokstaver som mangler

At bokstaver mangler i eldre tekst, er ikke uvanlig. Som nevnt i innledningen er forkortelser kjent helt fra den aller tidligste skrivningen, og det er vel kjent at forkortelser i tiden før papir ble brukt, var vanlig blant annet for å spare pergament. Men også senere ble forkortelser brukt. Ofte ble de markert, for eksempel ved hjelp av en strek over ordet eller deler av ordet, og også i publiserte bøker kan en finne forkortelser, særlig av doble nasaler. Disse er ofte markert ved hjelp av en såkalt nasalstrek over den gjenværende nasalen. Det å sette inn en slik strek, viser en bevissthet om at nasalen hører hjemme i skriftbildet, realisert enten som bokstav eller som forkortelsestegn. I Annas brev er det flere tilfeller av bokstaver som mangler, noen av disse er nasaler, men også andre konsonanter utelates uten at forkortelsestegn brukes. I tillegg utelates vokaler. Anna har også en del eksempler på at hun ikke bare utelater en bokstav, men skriver inn feil bokstav i stedet.

Nasalene viser seg å være utelatt sjeldnere enn en kunne forvente ut fra eldre skriftkonvensjon. Også fra studier av engelsk begynnerspråk ser det ut til at nasalutelatelse er mindre hyppig enn forventet. Treimann (1993: 217) som undersøkte førsteklassinger, fant at prosentdelen for utelatelse av *n* var relativt lav, selv om den øket noe da hun utelot det frekvente *and*, som elevene tilsynelatende allerede hadde automatisert.

De få tilfellene av nasalutelatelse som Anna har, ser ut til å være av ulike typer: I den forkortete skrivemåten Stavfager er det nasale elementet av *ng*-lyden utelatt; det er et eksempel på at det ikke er korrelat (Elsness 2002: 120) mellom grafem og fonem, noe som øker feilfrekvensen

EN ANALYSE AV SPRÅKET I ANNA HANSDATTER TORMODS BREV

Manglende nasal	Manglende annen konsonant	Manglende vokal	Flere manglende bokstaver	Feile bokstaver
Kiøpenhauf (Kiøbenhafn)	sørste (største)	kierste (kieriste)	begieng (begiering)	beflige (beflitte)
nauf (navn)	vor (vort)	min (mine)	tiensvillste, tienstvilse (tjenistevilligste)	flitte (flittig)
Stavfager (Stavanger)	velele (veledle)	Canke stræde (Cannicke stræde)	inu (endnu?)	stiftschifrenn (stiftskriveren)
øsche (ønske/ynske)	ville (vilje)	menschet	tiestæbødigst (tjenestærbødigst)	tviende (tvende)
tiest (tjeneste/tjenst)	tiesschyldigst tieneinde (tjenstskyldigst tjenerinde)	augstu (Augusti)	tieninde (tjenerinde)	elleris (ellers)
	kiømandens (kjøbmandens)			liglighed, lielighed (lejlighed)
	forladesse (forladelse)			tieller, tliffuer (tvivler/tviler)
	cosomtion (konsumption)			augustu (august/Augusti)
	vestans (velstands)			kameer (kammeret/kamret)
	torligen (storligen)			agsomtert (accepteret)
	sebtemer (september)			obliserte ven (obligerte ven)
	vor (vort)			bibliotet (bibliotek)

Tabell 3: Manglende bokstaver sammenlignet med vanlige former ifølge ord-bøkene

hos uerfarne skrivere. I de andre tilfellene er det en n-lyd som skal representeres av en n-bokstav, som er utelatt. Det er mulig at Anna har uttalt *ng*-lyden uassimilert, altså som /ɲg/. Skjekkeland (1997: 118) skriver riktignok at uassimilert uttale var vanlig mellom Sunnmøre og Sunnhordland, men det er ikke usannsynlig at denne uttalemåten har vært vanlig også lenger sør på Annas tid. I så fall har det vært korrelat mellom skriftspråket <ng> og talens /ɲg/.

I tre av ordene, <kiømandens>, <cosomtion> og <sebtemer> er det en *b* eller en *p* som utelates i møtet med en *m*. Både *b*, *p* og *m* er bilabiale lyder, henholdsvis plosiver og nasal, og det er ikke umulig at det er denne artikulasjonsmessige likheten som gjør at plosivene ikke blir representert i Annas skriftbilde.

Elsness skriver (s. 147) på bakgrunn av sitt materiale, at det er mye hyppigere at konsonanter som opptrer i gruppe, blir utelatt, enn at enkeltstående konsonanter utelates. Dette stemmer også med Annas rett-skrivning. Alle de utelatte konsonantene, også nasalene, skulle stått sammen med andre konsonanter. På den annen side finner Elsness at de fleste utelatelsene befinner seg i slutten av ordet (rim), dette stemmer ikke med eksemplene fra Anna.

Når det gjelder vokalbortfall, kan en mistenke at skrivemåten i større grad reflekterer talemålsformer, ikke minst siden flere av dem minner om former som det er vanlig å høre i dag. Både /mensker/ og /çærste/ eller /çæ:šte/ er mulige uttalemåter i dag. En annen tilnærming er å se på antall stavelser i de berørte ordene, enten isolert eller kombinert med trykk (Treiman 1993: 191). I eksemplene fra Annas brev er det den trykkløse vokalen i andre stavelse i et trestavelsesord som forsvinner. Det gjelder også gateadressen <Canke stræde>. Det siste eksemplet, skrivemåten <augsti>, er også et trestavelsesord, men her er det godt mulig at uttalen har hatt trykk på andre stavelse. I så fall er det mye vanskeligere å forklare hvorfor akkurat denne vokalen skulle falle bort. Her kan det imidlertid spille inn at tradisjonen for å forkorte månedsnavn, riktignok på andre måter enn dette, var etablert på Annas tid.

Eksemplet <vor> for *vort* plassert i kolonnen “andre konsonanter” og eksemplet <min> for *mine* i kolonnen “vokalbortfall” hører kanskje ikke med her, i og med at det dreier seg om manglende bøyning, altså morfologi. Det er flere tilfeller i disse brevene der Anna ikke samsvarsbøyer. Hun skriver altså *nogen aff min bøger og vi haffuer maaet taget vor søll og saalt til schatterne*. Hun markerer heller ikke nødvendigvis genitivkonstruksjoner, men kan skrive *min frome sal. kierste gode venschab med hand*. Det mangler også andre bøyingsendelser, for eksempel *r* i presens. På denne tiden hadde de rulle-*r* i Rogaland, så det er lite sannsynlig at utlydende *r* ble assimilert av vokalen foran, slik det ofte skjer med skarre-*r* (vokalisering). Men sammenligner vi med Jacob Rasch sin rogalandstekst fra 1698 (Venås 1990: 62–64), er det i hvert fall slik at presens *-r* allerede da hadde falt bort, og det kan være dette som reflekteres i den ubøyde presensformen.

Jeg er tilbøyelig til å tolke noen av de manglende bøyingsformer og endelser som hyperkorrekte former: Sammenligner en datidens rogalandsmål, for eksempel slik det er gjengitt av Rasch, finner en at dialekten hadde en hel rekke bøyingskategorier som skriftspråket ikke hadde. Det

å lære å skrive har delvis dreid seg om å slå sammen talemålets kategorier, for eksempel femininum og maskulinum; eller ulike typer presensendelser som skulle bli til en. Da vil en som lærer å skrive, selv om hun kjenner til hovedregelen for forenkling av bøyingsystemet, ikke alltid treffe med forenklingene. For Anna kan det å skrive <vor søll> selv om hun kanskje sa /vort/,⁹ være like naturlig som å skrive *alde* hvis hun sa /adle/ og *iche* hvis hun sa /içe/ eller /inçe/.

5.4 Tydelig dialektpåvirkete skrivemåter

En skulle gjerne tro at denne gruppen var svært stor, ikke minst siden Kålund antar at mange av de ukonvensjonelle skrivemåtene til Anna skyldes talemålet. Men slik er det ikke, faktisk er det bare følgende skrivemåter vi med god sikkerhet kan tilskrive rogalandsk dialektbakgrunn:

Annas skrivemåter	Former i ordbøkene
til ta til (å ta til)	at ta til
Nore (Norge)	Norge, Norrige

Tabell 4: Skrivemåter som kan forklares ved Annas dialektbakgrunn

Den første av disse to skrivemåtene som ikke kan forklares på annen måte enn ved Annas dialekt, er bruk av infinitivmerket *til*, trolig uttalt /te/. Mest sannsynlig uttalte Anna både infinitivmerket og preposisjonen /te/, og hadde lært at preposisjonen *te* skulle skrives <til>. Det er derfor ikke rart at hun også velger skrivemåten <til> for infinitivmerket *te*. Hun bruker for det meste det korrekte infinitivmerket <at>, men en gang bruker hun altså <til>. Det var vanlig over store deler av Vestlandet å bruke infinitivmerket *te*, i tillegg til *å* og *at* (Nesse 2002: 194–213; Huus 2018: 80). Her er det all grunn til å anta at det har vært relativt mye variasjon i flere dialekter.

Landsnavnet *Norge* har vært både skrevet og uttalt på mange ulike måter gjennom tidene, og ulike dialekter har hatt ulike varianter (se Myrvoll (2011) og Schulte (2018: 124–127) for diskusjon om etymologien). Varianten med *-i* er godt belagt (Sandøy 1997), men selv om uttalen har

9. *Ordbog over det danske Sprog* anfører riktignok at *sølv* i helt spesielle tilfeller har blitt brukt som maskulinum, men det oppførte eksempelet i ordboken: «Kaniner sælges . . . stor fransk Sølv og lille Sølv», viser at det egentlig ikke er snakk om maskulinum på substantivet *sølv*, men på *kanin*.

vært med en tydelig artikulert *i*, var Anna vant til at de trykklette endevokalene ble skrevet som *e*, og kan ha overført dette mønsteret slik at en skrivemåte <Nore> greit kunne gjengi uttalen med *i*-endelse. Sandøy (1997: 91) tar det for gitt at en uttale med *g* er hentet inn i yngre tid fra skriftspråket, og Annas skrivemåte er kanskje en støtte til dette.

6 Språklig analyse – syntaks og ordforråd

6.1 Syntaks

Syntaksen i brevene fra Anna er preget av korte enheter sammenlignet med det hennes samtidige brevskrivere presterer. På mange måter gjør det at brevene hennes oppleves som mer i tråd med vår tid: Hun skriver rett på sak og er tydelig på hva hun vil frem til. Brevene er også korte. Men vi kan anta at det som fremstår som tydelig og rett på sak for lesere i det tjueførste århundret, fremsto som enkelt på grensen til det uhøflige for den tidens lesere. Så her har tiden arbeidet med disse brevene.

Setningene er ellers preget av utelatelse av setningsledd. Det varierer hva som mangler, men både subjekt og verbal kan utelates. Hvorvidt dette skal ses på som innslag av muntlighet eller som uttrykk for at det er strevsomt å skape tekst, og noe lett blir borte, kan diskuteres. Her følger noen få eksempler som kan illustrere hvilke ledd Anna utelater:

6.1.1 Utelatelse av subjekt

- (1) *Hans gode schriffuelse datt. 8. aprilis er mig vell indhendigt, och iche haffuer [jeg] faaet it ord siden, som er en lang tid siden.*
- (2) *Her med aff bryde[r jeg] och nest flittig hilsen for bliffuer.*
- (3) *Hans høytærede schriffuelse dat. 26. Aug. er mig vell indhendigt och der aff for nemer [jeg] hans gode Affection; for min frome sal. kierste schyll vill jeg formode at [han ['du']] bliffve min ven.*

Det er overveiende pronomen i første og andre person entall som utelates. I og med at dette er brev fra et 'jeg' til et 'du', er det ikke urimelig at hun utelater disse subjektene ut fra en opplevelse av at subjektet er gitt.

6.1.2 Utelattelse av verbal

- (4) *Min kierste lader hands veledle meget flitte bilse, at hand ville vere aff den godhed at maatte for penge [ta imot] 4 exemplair aff hands bog.*

Her er det et infinitt verbal som er utelatt, men det er ikke lett å forklare utelattelsen.

6.1.3 Eksempler på muntlig syntaks

En tydelig muntlig fremstillingsform finner vi når informasjon presenteres som oppramsing:

- (5).. *om den copi bog och min sal. kierstes sag om Samsø er nedkomen, som bleff schichet i vaar i fasten med en styermand fra Kiøpenhauf ved nauß Peder Bensen.*

Likhetstrekk med barnetekster finner vi også når ledd dubleres, for eksempel når hun skriver en setning der et løst sammensatt verb (*komme ned*) har partikkel på begge de mulige stedene:

- (6) *jeg ved for gud iche andet en den kom ned med de andre cobibøger ned.*

6.2 Ordforråd

6.2.1 Semantisk forskyvning

Ved lesning av eldre tekst er det slik at en relativt greit kommer seg inn i både rettskrivningsmønstre, bøyingsmønstre og syntaktiske mønstre, selv om avstanden til moderne norsk er relativt stor. Det som skaper forståelsesproblemer, er i første omgang ordforrådet, og da er det særlig tre ulike typer endringer å undersøke:

1. Ord for fenomen som fremdeles omtales, men der et nytt ord er tatt i bruk. Gamle måleenheter er for eksempel skiftet ut med nye.
2. Ord for fenomen som ikke lenger er aktuelle, her vil terminologi fra gamle industribedrifter kunne tjene som eksempel.
3. Ord som fremdeles brukes, men der betydningen har blitt forandret.

Et sjarmerende eksempel på det siste er at det ordet som brukes for 'ektefelle', både av Anna, Arne og Tormod, er *kjæreste*, av Anna oftest skrevet

<kierste>. Når Arne skriver til Tormod, og ber ham hilse til Anna, tilføyer han alltid *dydedle* foran *kjæreste*. Anna skriver om Tormod som <min kierste> så lenge han lever, og går så over til å omtale ham som <min frome sal. kierste>. Her er det snakk om en semantisk forskyvning, i og med at et ord som den gang betydde ‘ektefelle’, har gått over til i dag å bety nettopp en man ikke er gift med, men som man har en lignende relasjon til. Det uventete for en nåtidig leser er kanskje at *kjæreste* ble brukt om ektefeller nettopp i en tid da ekteskapene ikke nødvendigvis først og fremst ble inngått av romantisk kjærlighet, men av praktiske forhold.

Også ordet *konsumption*, som Anna skriver <cosomtion>, er kjent for oss i dag – det er synonymt med ordet *forbruk*. Men på hennes tid var det mer spesifikt, *Ordbog over det danske Sprog* angir at det var en skatt knyttet til forbruksvarer. Hun skriver:

(8) *Her er ingen lindring for mig med cosomtion och schatter, siden min frome sal. kierste døde; jeg maa giffue alt det same.*

Et siste eksempel på ord som brukes med annet innhold, er *oppart*, som hun bruker i uttrykket <Guds tryge oppart>. Å varte noen opp i moderne forstand er jo noe vi ser i restauranter og selskaper, og ikke noe vi forbinder med Gud. Men hovedinnholdet ‘å gjøre noe bra for en annen’, er den samme. Et eksempel fra Medisinalmelding 1804 viser at *oppartning* brukes slik som Anna bruker *oppart*, og at den semantiske forskyvningen av dette ordet har gått for seg i løpet av de siste to hundre årene:

(9) *... dog døde den første ikke saameget av Sygdommens Heftighed, som formedelst slet Pleye og Oppartning.* (Helsetilsynet 2004)

6.2.2 Tiltaleformer

Det siste vi skal se på i denne analysen av brevene til Anna, er tiltaleformer. For om hun ikke behersket stilen med de lange setningene med mange innskudd, og om hun var mer direkte i sin formidling av budskapet enn det som var vanlig i hennes samtid, så behersket hun reglene for tiltale. Hun bruker aldri formen *du* til Arne. Det å bytte ut 2. person entall med 3. person entall i tiltale er noe hun behersker så godt at det kan være grunn til å tro at dette var noe hun hadde som del av sin muntlige

kommunikasjon. Vi kjenner til fra andre kilder at omskrivning med 3. person entall var vanlig på 1700-tallet i alle de skandinaviske landene, i konkurranse med 2. person flertall (*I*), før 3. person flertall (*De*) ble dominerende i Norge (Knudsen 1949; Nesse 2019).

Det vanligste i disse brevene er at Anna tiltaler Arne med 3. person entall, altså *han*, men hun bruker også tittel, enten den sivile franske *Monsieur*, som var det vanligste på denne tiden, eller yrkestitlene *Assessor* og *Professor*. Det som på den tiden var en relativt ny germanisme i dansk og norsk, nemlig *De*, er også i bruk, men er på langt nær så vanlig som *han*.

Beskrivelse	Form	Antall belegg
3. person entall, subjektsform	hand	29
3. person entall, objektsform	hannem	1
3. person entall, possessivform	hans	17
2. person flertall, subjektsform	I	2
2. person flertall, objektsform	eder	1
3. person flertall, objektsform	dem	2
3. person flertall, possessivform	deris	9
Sivil tittel	Monsieur	11
Yrkestittel	Assessor	7
	Professor	1
Etisk tittel	Hans veledelhed	10
	deris veledelhed	4
	hans velbyrdighed	1

Tabell 5: Samtlige forekomster av tiltale i Annas brev

Alle eksemplene i tabell 5 kunne i moderne norsk uttrykkes ved hjelp av *du* eller *deg*. Hvor stor variasjonen i tiltaleformer var i Annas talemål, vet vi ikke. Ut fra tidens skjønnlitteratur kan en få inntrykk av at ulike typer tiltaleformer var vanligere også i dialektene enn tilfellet er i dag, men dette feltet er ikke godt nok utforsket.

7 Oppsummering

Innledningsvis ble det påstått at en analyse av en vanlig kvinnes brev fra begynnelsen av 1700-tallet kan lære oss noe om norsk språkhistorie. I og med at det ofte fokuseres på at skriftspråket lå langt fra talemålet og derfor var krevende å lære, er det viktig å ta ett og annet dypdykk i språket til en skriver som fremviser stor, intraindividuell variasjon. Variasjonen dekkes i noen grad av vanlig variasjon i samtiden, slik vi finner den belagt i ulike ordbøker som dekker den tidens språklige kilder. Men mye av variasjonen må kunne sies å være hennes egen, og er trolig resultat av lite trening som brevskriver.

Vi har særlig fokusert på rettskrivningen, med noen korte tillegg av syntaktiske særtrekk og interessante trekk ved ordforrådet. Det kan være fornuftig å si at Anna fremstår som en skriver som har lært ganske mye om hva det er å skrive generelt og hvordan man skriver dansk spesielt, og at hun effektivt bruker dette redskapet i en kritisk periode i livet. Mye av det hun ikke får til, kan forklares, ikke først og fremst ved å peke spesifikt på Annas dialekt eller forskjellen mellom dansk og norsk, men ved å peke på hva som er utfordrende når tanker formulert i talemålet skal overføres til skrift.

Særlig har det å få med alle de bokstavene skriftspråket fordret, vært vanskelig å få til. Lange ord ser ut til å få vokalbortfall hyppigere enn korte ord, og konsonantbortfall skjer oftest i konsonantforbindelser. Selv om Anna har et gunstig, dialektalt utgangspunkt for å følge skriftspråkets sedvane med hensyn til fordeling av *p, t, k* og *b, d, g*, ser vi at hun, som vår tids begynnerskrivere, bytter om på disse bokstavene i det som er kalt parvis plosiverstatning. Hyperkorrekt innsetting av bokstaver som ikke skal være der, som *h* foran *v* i ord som *ved*, er også kjent fra senere tiders skriftlige materiale fra unge eller utrente skrivere.

Metoden som er brukt, inspirert av arbeid med barns skrivning, sammen med en språkhistorisk og dialektologisk vinkling, har vist seg effektiv for å øke forståelsen av en skrivers språklige praksis. Hvorvidt en også kan bruke slike metoder for å analysere skriftspråket til mer vante skrivere, gjenstår å undersøke. Det er ikke gitt at det vil gi like mye, men det som er klart, er at metoder fra andre vitenskapsdisipliner kan berike språkhistorien, særlig når det gjelder konkrete analyser av skriftspråks-korpus fra den perioden i norsk språkhistorie som det hittil har vært sett på som aller mest problematisk å arbeide med.

Data

Brev skrevet med Anna Tormods egen hånd til islendingen Arne Magnusson i København. Datert 15.05.1714, 22.01.1715, 28.11.2015, 14.10.1717, 20.06.1718, 04.08.1719, 30.09.1719, 03.02.1720, 07.08.1720, 11.09.1720, 11.10.1720, 04.12.1722
Utgitt av Kålund 1916

Litteratur

- Blöndal, Sigfús. 1919. Kristian Kålund. 1844–1919. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, Årgang VI, Stockholm: 202–206. Hentet fra [http://heimskringla.no/wiki/Kristian_K%C3%A5lund_\(Sigfus_Bl%C3%B6ndal\)](http://heimskringla.no/wiki/Kristian_K%C3%A5lund_(Sigfus_Bl%C3%B6ndal))
- Den departementale rettskrivningskomite. 1918. *Den nye rettskrivning. I Riksmål. II Landsmål*. Kristiania: Det mallingske bogtrykkeri.
- Elsness, Turid Fosby. 2002. *Vi skriver. Stavestrategier hos barn i alderen 7–8 år*. Oslo: Unipub forlag.
- Elspaß, Stephan. 2015. Private letters as a source for an alternative history of Late Modern German. I: *Letter Writing and Language Change* (Studies in English Language Series), red. Anita Auer, Daniel Schreier & Richard J. Watts, 35–52. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fet, Jostein. 1995. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2005. *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Det norske samlaget.
- García, Ofelia & Li Wei. 2013. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hannaas, Torleiv (utg.). 1923. *Professor Knud Leems Norske Maalsamlinger fraa 1740-aari*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Hagland, Jan Ragnar, Agnete Nesse & Hildegunn Otnes. 2018. Skriftkunne og språkmedium. I: *Norsk språkhistorie II. Praksis*, red. Brit Mæhlum, 31–118. Oslo: Novus forlag.
- Haraldsrud, Andreas Drolsum. 2012. *Dæt læses mæd Æ. En komparativ undersøkelse av norsk og dansk danna talemål 1750–1850*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.

- Helsetilsynet. 2004. Et tilbakeblikk på første årgang av en tradisjonsrik rapport. Medisinalmeldingen 1804. *Rapport fra Helsetilsynet* nr. 6.
- Haugen, Odd Einar. 2004. Paleografi. I: *Handbok i norrøn filologi*, red. Odd Einar Haugen, 175–214. Bergen: Fagbokforlaget.
- Huus, Andrea Myklebust. 2018. *Distribusjonen av te som infinitivsmerke i norsk. En korpusbasert undersøkelse av utbredelsen av te som infinitivsmerke i norsk*. Upublisert masteroppgave, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Jacobsen, Henrik Galberg. 2010. *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739–2005. Bind 1: Direktiver – Aktører – Normer*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jakobsen, Alfred. 1952. *Norskhet i språket hos Petter Dass 1*. Tilleggsbok til *Hålogygminne*. Svorkmo: Svorkmo prenteverk.
- Kielland, Axel. 1935. *Stavanger borgerbog 1436–1850*. Stavanger: Dreyers grafiske anstalt.
- Knudsen, Trygve. 1949. *Pronomener*. Oslo: Universitetets studentkontor.
- Koch, Peter & Wulf Oesterreicher. 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15–43.
- Kristoffersen, Gjert & Arne Torp. 2016. Fonologi. I: *Norsk språkhistorie I. Mønster*, red. Helge Sandøy, 101–211. Oslo: Novus forlag.
- Kålund, Kristian. 1916. *Arne Magnusson. Brevveksling med Torfæus (Þormóður Torfason)*. København/Kristiania: Gyldendal.
- Larsen, Amund B. & Gerhard Stoltz. 1911–1912. *Bergens bymål*. Kristiania: Aschehoug.
- Myrvoll, Klaus Johan. 2011. Skaldedikt som kjelda til etymologi og ljodleg vokster av norske namn. I: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA's 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010*, red. Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt, 105–118. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Mørck, Endre. 2011. *Leddstillinga i mellommorske heilsetninger. Funksjons- og feltanalyse og materialpresentasjon*. Oslo: Novus forlag.
- . 2018. Seinmellomalderen (1350–1536). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 293–356. Oslo: Novus forlag.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus forlag.

- . 2011. 'Norskheter i språket hos...' – Et eksempel på minimalistisk språkhistorieskriving? I: *Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814)*. Minneskrift for Kjartan Ottosson, red. Helge Sandøy & Ernst Håkon Jahr, 32–47. Oslo: Novus forlag.
- . 2012. Editorial Practices and Language Choice: 'Low German Language Monuments' in Norway. I: *Language and History, Linguistics and Historiography. Interdisciplinary Approaches*, red. Nils Langer, Stefan Davies & Wim Vandebussche, 111–126. Oxford: Peter Lang.
- . 2013. *Innføring i norsk språkhistorie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- . 2017. Language choice in forming an identity: linguistic innovations by German traders in Bergen. I: *Merchants of innovation. The language of traders*, red. Esther-Miriam Wagner, Bettina Beinhoff & Ben Outhwaite, 158–178. Boston/Berlin: Walter de Gruyter.
- . 2019. From everyday speech to literary style: The decline of the distant address *De* in Norwegian during the twentieth century. I: *Journal of Historical Sociolinguistics*, 5/1: <https://www.degruyter.com/view/journals/jhsl/5/1/article-20170027.xml>
- Nesse, Agnete & Arne Torp. 2018. Dansketiden (1536–1814). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 357–424. Oslo: Novus forlag.
- Nygård, Rolf R. 1945. *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivningsstrevet i bokmål inntil 1907*. Oslo: Tanum.
- Ottosson, Kjartan. 1997. Purisme på islandsk. I: *Purisme på norsk? Norsk språkråds skrifter nr. 4*, red. Dag F. Simonsen, 31–37. Oslo: Norsk språkråd.
- Pettersen, Egil. 1957. *Norskhet i språket hos Dorothe Engelbretsdatter*. Bergen: J. D. Beyer.
- Ruus, Hanne. 2018. Ældre nydansk ortografi. I: *Dansk sprog historie 2. Ord for ord for ord*, red. Ebba Hjort, 57–72. Århus: Aarhus Universitetsforlag/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus.
- . 1997. Norvegr eller Noriki? I: *Gransking av norsk mål i hundre år etter Ivar Aasen. Rapport frå faghistorisk seminar i Trondheim 3. og 4. oktober 1996*, red. Arnold Dalen, 91–104. Trondheim: Tapir forlag.
- Schulte, Michael. 2018. Den eldste tiden (–700). I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 51–117. Oslo: Novus.

- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Sokoll, Thomas. 2006. Writing for relief: Rhetoric in English pauper letters, 1800–1834. I: *Being poor in modern Europe. Historical Perspectives 1800–1940*, red. Andreas Gestrich, Stephen King & Raphael Lutz, 91–112. Oxford: Peter Lang.
- Teleman, Ulf. 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: Liber läromedel.
- Titlestad, Tormod. 2001. Tormod Torfæus, biografisk portrett. I: *Tormod Torfæus – Ei innføring*, red. Tormod Titlestad, 9–24. Hafrsfjord: Erling Skjalgssonselskapet.
- . 2009. Tormod Torfæus. https://nbl.snl.no/Tormod_Torfæus
- Treiman, Rebecca. 1993. *Beginning to spell. A study of first-grade children*. Oxford: OUP.
- Venås, Kjell. 1990. *Den fyrste morgonblånen. Tekster på norsk frå dansk-tida*. Oslo: Novus.
- Vikør, Lars S. 2018. Standardspråk og normering. I: *Norsk språkhistorie III. Ideologi*, red. Tove Bull, 327–419. Oslo: Novus forlag.
- Wiggen, Geirr. 1992. *Rettskrivingsstudier II. Kvalitativ og kvantitativ analyse av rettskrivingsavvik hos østnorske barneskoleelever*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- . 2004. *Språkkulturen i Christianias beaumonde. Opplysninger om språk og språkbruk ca. 1790-1830 i Conradine Dunkers brev til Christopher Hansteen*. Det kongelige norske videnskabers selskabs skrifter nr. 4, Trondheim: Tapir.
- Wiggen, Geirr & Carsten Elbro. 1994. *Språkvitenskapelige beskrivelsesmodeller i studiet av lesing og skriving. Nordiske bidrag*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Summary

This article aims to explore the possibilities we have to develop new insights in our understanding of how Norwegian writers acquired the written language during the union between Denmark and Norway, when Danish was used in writing, also in Norway. Methods from the study of children's acquisition of the written language has been applied to letters from the 18th century. The letters in question have, compared to

other letters written in the same period, much variation and orthographic peculiarities. Such unusual spellings have in historical linguistic research traditionally been classified as either interesting, Norwegian dialect features, or as not interesting mistakes without any importance for historical linguistics. My claim is that also other characteristics in the language of writers of the time have a place in the writing of the history of Norwegian.

Agnete Nesse
Universitetet i Bergen,
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
Agnete.Nesse@uib.no

Om fornying av demonstrativer i norsk

Av Urd Vindenes

Formålet med studien som presenteres i denne artikkelen, er å kartlegge bruksområdene og funksjonene til norske demonstrativkonstruksjoner som er bygd opp av et “grunndemonstrativ”, f.eks. *den, denne, hun* og *han*, og en forsterker, f.eks. *her* eller *derre*. Videre er målet å drøfte utviklinga av disse demonstrativene i lys av modeller om forsterkingssykluser og paradigmatisk konkurranse. Datagrunnlaget for analysen er hovedsakelig autentiske talte ytringer fra Nordisk dialektkorpus, samt skriftlige historiske dokumenter fra bl.a. Diplomatarium Norvegicum. Det argumenteres for at de nydanna komplekse demonstrativene i norsk har spesialiserte pragmatiske funksjoner, henholdsvis eksoforisk deiksis og bakgrunns-deiktisk funksjon. Syklisk forsterking av demonstrativer har fellestrekk med forsterking av nektingsuttrykk, og den paradigmatisk konkurransen som oppstår ved forsterking, kan føre til katalysering av grammatikaliseringa av gamle demonstrativer/nektingsuttrykk. I motsetning til hva som noen ganger har vært hevda i litteraturen om demonstrativer, er grammatikalisering dermed et resultat av snarere enn årsak til forsterking.

1 Introduksjon*

I norsk kan vi bruke både enkle og komplekse demonstrativer, som i *den boka* vs. *den der boka*. Denne artikkelen presenterer en korpusbasert undersøkelse av de ulike demonstrativene i talespråk, og den analyserer også utviklinga av komplekse demonstrativer som del av såkalte forsterkings-sykluser.

* Tusen takk til de to anonyme konsulentene og til redaktør Hans-Olav Enger for konstruktive kommentarer som har forbedra artikkelen betydelig. Innholdet i deler av artikkelen (avsnitt 4, 5.1, 5.4 og 6) baserer seg på data og analyser som er lagt fram i en upublisert doktorgradsavhandling (Vindenes 2018a: 71–142 og 169–172). Analysene i avsnitt 5.2 og 5.3, og til dels 4.5, baserer seg på nyinnsamla data. I avsnitt 6 avviker den teoretiske argumentasjonen noe fra den som er lagt fram i avhandlinga.

Demonstrativer har en sentral og grunnleggende funksjon i språket, og regnes som en universell kategori (Diessel 1999: 154, Dixon 2003: 61). I tillegg til at de brukes til å rette oppmerksomheten til samtalepartneren mot konkrete ting i de fysiske omgivelsene (*Se på den der!*), har de også en rekke diskursinterne funksjoner, for eksempel anaforisk referanse eller (re)aktivisering av ikke-saliente referenter. Demonstrativer er dessuten frekvente, og de brukes tidlig i barnespråk sjøl om den kontrastive funksjonen kanskje ikke er på plass før seinere (Diessel 2006: 465, Clark 2009: 145). Likevel blir demonstrativer ofte ikke behandla som en sjølstendig kategori i grammatiske og språkhistoriske standardverk, og de har heller ikke vært utforska så grundig som grammatiske elementer som personlige pronomen eller preposisjoner. Noe av grunnen til dette kan være at demonstrativer faller mellom to stoler: De utgjør en lukka klasse, men er ikke like grammatiske som personlige pronomen eller artikler, og de er heller ikke så leksikalske som preposisjoner. Dessuten kan demonstrativer ha ulike syntaktiske funksjoner, og være pronomen, determinativ eller adverb – og dermed bli strukket over flere ordklasser. I denne artikkelen vil ord som *her(re)*, *der(re)* og andre varianter som kan stå til et demonstrativ, bli kalt for *demonstrativforsterkere*, ettersom det er fellesnevneren for funksjonen deres, og de regnes som en del av et komplekst demonstrativ, det vil si et deiktisk ord som er forsterka med et tillegg av et annet ord. *Demonstrativ* er på si side en funksjonell kategori som betegner ord som kan fungere både som pronomen og determinativ.

Referentene til demonstrativer kan være objekter, personer, handlinger, følelser, eller nær sagt det meste. Demonstrativene har disse varierte uttrycksformene og funksjonene til felles med negasjon, som også er en universell og frekvent kategori. I denne artikkelen argumenterer jeg for at demonstrativer og negasjonsuttrykk også har det til felles at de kan inngå i forsterkingssykluser.

Norske adnominale demonstrativer er grovt sett markert for to deiktiske distanser: proksimal (*denne*) og distal (*den*). Det semantiske trekket *distanse* er hovedsakelig relevant når referenten er lokalisert i de fysiske omgivelsene til diskursdeltakerne. I mer grammatikaliserte bruksmåter er denne kontrasten utviska (jf. paret *den herre* og *den derre*, som kan brukes uten stedsreferanse), og i denne artikkelen vil jeg ved hjelp av korpusanalyser kartlegge hvilke funksjoner disse nye demonstrativene har fått.

På tvers av språk er demonstrativer hyppig innblanda i to diakrone prosesser: De er utsatt for grammatikalisering (bl.a. til artikler, personlige pronomen, subjunksjoner, se Diessel 1999), og de blir ofte forsterka gjennom tillegg av en demonstrativforsterker som *her* og *der*. Ulike forskere (som Greenberg 1978, van Gelderen 2011) regner grammatikaliseringa som den utløsende årsaken til forsterking, fordi demonstrativene må 'tilføres ny deiktisk kraft'. Her vil jeg i stedet argumentere for at sammenhengen mellom de to prosessene er omvendt, på den måten at fornying av demonstrativer gjennom forsterking kan katalysere grammatikaliseringa av gamle demonstrativer – dvs. "øke" en endringsprosess som allerede er i gang.

Artikkelen er organisert slik: I avsnitt 2 presenteres det teoretiske grunnlaget og bakgrunnen for studien, før jeg i avsnitt 3 gjør rede for kildegrunnlaget og analysemetodene. Deretter legger jeg i avsnitt 4 fram en korpusbasert undersøkelse av bruksmåtene for komplekse demonstrativer i moderne norsk, og i avsnitt 5 drøfter jeg hvordan disse komplekse demonstrativene har utvikla seg. I avsnitt 6 argumenterer jeg for hvordan en nisjebasert og bruksbasert tilnærming kan bidra til å belyse de historiske prosessene grammatikalisering og forsterking.

2 Teoretisk bakgrunn

2.1 Eksoforiske og endoforiske bruksmåter av demonstrativer

Vi kan dele de norske komplekse demonstrativene inn i to hovedgreiner: en eksoforisk (diskursekstern) og en endoforisk (diskursintern), basert på Himmelmann (1996) og på Diessels (1999) typologi over demonstrativfunksjoner. De komplekse eksoforiske demonstrativene har hovedsakelig kort og etterstilt forsterker, som i (1). Den endoforiske varianten har derimot foranstilte (og ofte utvida) forsterkere, som i (2). Det er ikke noe skarpt skille mellom disse to greinene, og i overgangene mellom typisk eksoforisk og typisk endoforisk bruk kan en finne begge varianter (f.eks. ved symbolsk eksoforisk bruk som i (1)).

- (1) Ee det stedet her er ganske lite (Nordisk dialektkorpus, heretter NDK, Oppdal)
- (2) Ja ... Det er ikke de der spikerpistolene, nei (NDK, Landvik)

Det er rimelig å anta at den eksoforiske funksjonen til de komplekse demonstrativene oppsto først, og at den endoforiske bruken er sekundær. En av grunnene er at kontrasten mellom proksimal (*her*) og distal (*der*), som ligger nær lokasjonsbetydninga til adverb *her* og *der*, alltid er opprettholdt i denne bruksmåten, i motsetning til i den endoforiske bruksmåten, hvor den er mindre tydelig. Den eksoforiske bruksmåten av demonstrativer er dessuten den mest 'grunnleggende' ifølge Diessel (1999), siden det er den eneste deiktiske funksjonen som fins i alle verdens språk. Alle andre deiktiske funksjoner, som anaforisk deiksis eller diskursdeiksis, er utvidelser av denne funksjonen, og de har oppstått ved grammatikalisering.

Eksoforisk deiksis betyr ikke nødvendigvis konkret utpeking av et objekt eller en person i omgivelsene. En undertype er *symbolsk* eksoforisk referanse, til forskjell fra den *gestbaserte*, som innebærer konkret utpeking. Symbolsk eksoforisk deiksis brukes når man peker ut tider (*denne uka her, den tida her*), større områder (*den byen her*) eller andre ikke-synlige ting (*den luften her*). I Nordisk dialektkorpus ser denne typen av deiksis ut til å være svært vanlig. Til tross for at referenten ikke er synlig, er det fortsatt snakk om eksoforisk referanse, ettersom kontrasten mellom distale og proksimale former er betydningsfull (jf. *det året der* vs. *det året her*). Noen av de første eksemplene på bruk av prenominalt *her* som vi kan se i skriftlige kilder, er med nettopp symbolsk eksoforisk referanse:

- (3) Scriffuit war thetta her breff i Sarpsborgh (DN II: 1000, Sarpsborg, 1498)
- (4) ... stadffeste wj nw thet kjøp ok gjøre thet obryteligith effther then her dag (DN XIV: 514, Jämtland, 1525)

I tillegg til eksemplene i (3) og (4) kan en finne liknende eksempler som *the ther breff* (Vågå, 1487), *then her tidh* (Jämtland, 1530), *thetta her breff* (Veøy, 1499), *thenne her rese* (ukjent sted, ca. 1494), *denne her skjick* (Trondheim, 1554) og *denne her dagh* (Jämtland, 1545) (se også avsnitt 5.2). I disse eksemplene kan vi se flere svenskspråklige innslag (det kan uansett være vanskelig å skille norsk fra dansk og svensk på dette stadiet), og det er sannsynlig at konstruksjonen er lånt inn fra svensk, eller at den har blitt mer frekvent etter kontakt med svensk. Ifølge *Svenska Akademiens ordbok* tilhører både *den där* og *den här* hovedsakelig talespråket også i svensk, og har gjort det "sedan början" (sjøl om det er uklart akkurat når

det er). Derfor finner man konstruksjonen først og fremst i gjengitt tale i de eldste kildene, f.eks.:

- (5) *Kära jungfru Kirstin, låt inte den där flickan komma för mina ögon. (SAOB, den där. Eksempelet er fra Agneta Horns lefverne, ca. 1657).*

Som vi ser av det svenske eksempelet i (5), er det ikke nødvendigvis snakk om eksoforisk bruk her, men kan være en videre grammatikalisert endoforisk bruksmåte. Det er mulig å finne enda tydeligere eksempler på dette: *Hwadh må then danna för en danker [= en dagdriver] wara?* (SAOB, *den där*, eksempelet er fra 1645). Denne bruksmåten av demonstrativer, og opphavet til den, blir diskutert i avsnitt 4.6.

Et søk i eldre svensk prosa gjennom KORP (Borin et al. 2012) viser at komplekse demonstrativer som *thetta här* dukker opp allerede på 1400-tallet, og da med en symbolsk eksoforisk bruksmåte:

- (6) *Tha ropar han oc sigber Hwa lagdhe thetta här* (Pentateuchparafrazen, 1400–1450)

Det er ikke uventa at det er nettopp den symbolske eksoforiske bruken som dukker opp først i de historiske kildene, og ikke den gestbaserte, ettersom de enfatiske kontekstene for demonstrativer er muntlige. Bruk av demonstrativer med gestbasert eksoforisk referanse forutsetter at det er noe fysisk i nærheten å peke på, og i skriftmediet forutsetter det at konteksten er gjengitt tale. Det fins riktignok en del direkte sitater og muntlige trekk i noen diplomer, men tallet på komplekse demonstrativer i disse kildene er nokså beskjedent (og det er det fortsatt i moderne norsk, jf. avsnitt 4.3 om bruksfrekvens i skriftlige vs. muntlige kilder). Den symbolske eksoforiske bruken vi ser eksempel på i (3) og (4), er derfor antakelig det nærmeste vi kommer den opphavlige bruken av komplekse demonstrativer i norsk, og denne bruken ser vi fortsatt i moderne norsk:

- (7) Så, ehm, vi håper jo fint ... bestille fint vær til den dagen der, da (NDK, Tana)

Komplekse demonstrativer med foranstilt og (ofte) utvida, dvs. flerstava, forsterker (som *derre*, *derrane*) ser ut til være særlig assosiert med pragmatikaliserte bruksmåter, særlig bakgrunnsdeiksis (*recognitional deixis*),

som er beskrevet av Lie (2010). *Pragmatikalisering* betyr at ordet gjennom grammatikalisering får spesielle pragmatiske diskursfunksjoner. Det som kjennetegner den bakgrunnsdeiktiske bruksmåten, er at referenten ikke har blitt nevnt i samtalen ennå, men at talerne kjenner til hva eller hvem det er snakk om (de har altså bakgrunnskjenning til referenten). Det komplekse demonstrativet *sånn derre* brukes med en liknende funksjon, sjøl om referenten i dette tilfellet er ubestemt. Lie (2008) har beskrevet denne bruksmåten, og påpeker at den brukes i tilfeller hvor *sånn* har som funksjon å markere at taleren er usikker på om mottakeren er kjent med referenten (f.eks. *en sånn MP3*). Sammenhengen mellom de pragmatikaliserte funksjonene til *sånn herre/derre* og *den herre/derre* er blant annet at de begge kan fungere som såkalte solidaritetsmarkører (“markers of solidarity”, etter Lakoff 1974). *Sånn herre/derre* på den ene sida kan signalisere en antakelse om at begge/alle samtalepartnerne ikke er så godt kjent med den spesifikke referenten, mens *den herre/derre* på den andre sida kan signalisere at begge/alle samtalepartnerne kjenner til den spesifikke referenten. Et annet fellestrekk for demonstrativer som blir forsterka av *herre/derre*, er at referenten er spesifikk, og blir individuert. I avsnitt 4.3 og 4.4 presenterer jeg korpusanalyser som underbygger disse påstandene.

2.2 *Fornyng av grammatiske elementer*

Det er velkjent at funksjonsord og grammatiske uttrykk typisk blir til gjennom prosessen *grammatikalisering*, dvs. at et språklig element går fra leksikalsk til grammatisk eller fra grammatisk til mer grammatisk status (Kuryłowicz 1969). Demonstrativer, og delvis også negasjonmarkører, ser derimot ut til å være et unntak fra dette. Ifølge en omfattende typologisk undersøkelse (Diessel 1999) fins det overraskende nok lite evidens for at demonstrativer i verdens språk har utvikla seg fra leksikalske klasser som verb eller substantiv. De har heller ikke utvikla seg fra andre funksjonsordklasser, men kan spores tilbake til gamle deiktiske røtter. Ifølge Diessel blir demonstrativer altså ikke til ved grammatikalisering aleine, slik grammatiske uttrykk oftest gjør, men blant annet ved forsterkingssykluser. Også andre grammatiske kategorier kan inngå i slike sykluser.

Den forsterkingssyklusen som kanskje er mest kjent og best studert, er negasjonssyklusen, som også kalles Jespersens syklus. Prosessen hvor negasjonmarkører går fra en partikkel til to, og så tilbake igjen til én,

blei identifisert som en syklus av Dahl (1979), men prosessen er beskrevet av Jespersen (1917). Den enkleste framstillinga av syklusen har tre stadier, og skoleeksempelet på negasjonsforsterking er den franske negasjonen (*ne*) *pas*, som opprinnelig betydde ‘ikke et skritt’ (eksempelet er fra Jespersen 1917: 8).

(8)	a.	<i>Je</i>	<i>ne</i>	<i>sais.</i>	
		jeg	NEG	veit	
	b.	<i>Je</i>	<i>ne</i>	<i>sais</i>	<i>pas.</i>
		jeg	NEG	veit	lite-skritt
	c.	<i>Je</i>	<i>sais</i>	<i>pas.</i>	
		jeg	veit	NEG	

‘Jeg veit ikke’

Flere liknende utviklinger har funnet sted i en rekke språk (se f.eks. Hansen 2011).

Forsterkningssykluser som Jespersens syklus er en type grammatisk endring, men grammatikk kan dannes eller fornyes på flere måter. Lehmann (2015: 22 ff.) skiller mellom *renovasjon* og *innovasjon* av grammatiske elementer. Endringer som innebærer innovasjon går typisk inn under Kuryłowicz’ definisjon nevnt over (altså at et språklig element går fra leksikalsk til grammatisk eller fra grammatisk til mer grammatisk status, f.eks. gjennom at det får mer skjematisk betydning eller taper syntaktisk frihet). Når et grammatisk element blir til gjennom *innovasjon*, kan det enkelt settes opp som at ‘x grammatikaliseres til y’, og et eksempel er endringa der det latinske demonstrativet *ille* ‘den’ grammatikaliseres til det franske personlige pronomenet *il* ‘den/han’.

Renovasjon hos Lehmann (2015) er derimot en endring der ‘y erstatter x’, og et eksempel på dette er erstatninga av det latinske *ille* med det franske *ce(lui) là* (ibid. s. 22). Disse to endringstypene – grammatikalisering og fornying – er distinkte diakrone endringstyper, der den førstnevnte danner nye grammatiske kategorier, mens den sistnevnte i prinsippet konserverer dem. Men grammatikalisering behøver ikke danne noe helt nytt, og fornying er sjelden rein konservering av en grammatisk funksjon – det vil si at en gammel og en fornya konstruksjon ikke er funksjonelt identiske med hverandre. Dette skyldes bl.a. at de nye og

gamle konstruksjonene (x og y) sameksisterer over kortere eller lengre tid (gjennom det som kalles *lagdeling*, se Hopper og Traugott 2003: 49), og at de dermed er i paradigmatisk konkurranse. Når to nær-synonyme konstruksjoner står i paradigmatisk opposisjon, vil de typisk bli assosiert med hver sin spesialiserte funksjon. Dette ser vi et eksempel på med de norske demonstrativene *den* og *den der*, som vi kommer tilbake til i avsnitt 4.4.

Fornyng (renovasjon) av grammatiske elementer kan enten skje gjennom *erstatning* eller *forsterking*. Ved erstatning vil ‘ y overta for x ’, og et eksempel på dette kan være fornyinga av det gammalengelske pre-modale verbet *þurfan* ‘turve, trenge, måtte’ med verbet *need* i middelengelsk (se Loureiro-Porto 2013) – her er det ikke involvert noe forsterkningselement på noe tidspunkt i endringa.

Ved fornyelsesprosessen *forsterking* inngår det forsterkende ord eller former i prosessen: ‘ y overtar for x via stadiet xy ’. Dette “nye” forsterkerelementet er gjerne et grammatikalisert ord, jf. negasjonsmarkøren *pas* i fransk i eksempel (8) over, som er desementisert, dvs. at det taper den leksikalsk-semantiske betydninga, og får en mer skjematisk eller generell betydning. Det skjedde gjennom at det minimerende ordet *pas* ‘steg’ blei analysert som en del av nektingsuttrykket, slik at nektinga uttrykkes gjennom hele konstruksjonen *ne V pas*. På dette stadiet kan *pas* kalles en forsterker. I muntlig fransk droppes gjerne *ne*, slik at *pas* har tatt over funksjonen som negasjonsmarkør.

Tradisjonelle grammatikaliseringsstudier tar gjerne utgangspunkt i og følger et ord eller en form, f.eks. substantiv > preposisjon, og undersøker hvilke semantiske, pragmatiske og strukturelle endringer denne formenheten gjennomgår (gjerne med utgangspunkt i “diagnostiske” kriterier eller parametere som foreslått av Lehmann 2015 eller Haspelmath 2004). Moderne grammatikaliseringsstudier, innafor generative så vel som konstruksjonsgrammatiske rammeverk, tar oftere utgangspunkt i fornyng av grammatiske kategorier (f.eks. Trousdale 2014, van Gelderen 2011). Også i eldre arbeider om grammatikalisering har det blitt det argumentert for at det blir for snevert å fokusere på det grammatikaliserte elementet aleine, ettersom det aldri gjennomgår grammatikalisering utafor bestemte språklige kontekster (f.eks. Bybee, Perkins og Pagliuca 1994: 26, og Himmelmann 2004: 31 ff.). I studier av fornyingsprosesser er det særlig funksjonen, eller den såkalte funksjonelle nisjen (se Aronoff 2016), f.eks. deiksis eller nekting, som er utgangspunktet for analysen –

ikke ordet eller morfemet. Funksjonelle nisjer er ikke forutbestemt, og de varierer ofte både på tvers av språk og på tvers av tid. For eksempel fins det ikke noen funksjonell nisje for 'der-oppe' eller 'der-nede' for demonstrativer i norsk, sjøl om demonstrativer fra bl.a. inuktitut har det (Diessel 1999: 49). Likevel kan nisjeperspektivet være et mer fruktbart utgangspunkt for å studere forsterkingssykluser enn det de tradisjonelle formbaserte modellene er. En grunn er at slike sykluser ofte involverer ulike former i ulikt antall på de forskjellige stadiene. Utviklinga av den franske negasjonsmarkøren *pas* regnes gjerne også som et skoleeksempel på grammatikalisering (i tillegg til sykliske endringer). Formbasert grammatikaliseringsteori kan si oss mye om utviklinga av forsterkeren *pas*, men ikke så mye om endringa av hele nektingsuttrykket *ne*, og seinere *ne ... pas*.

Et av problema med nisjetilnærminga til syklisk endring, som kanskje er et vanlig problem med funksjonelle tilnærminger generelt, er at man lett ender opp med teleologiske forklaringer på språkendringer. Når demonstrativer eller negasjoner fornyes gjennom forsterking, har det noen ganger blitt forklart med at disse elementene trenger å fornyes enten formelt eller funksjonelt fordi de har blitt redusert gjennom frekvent bruk eller gjennom grammatikalisering (reduksjon først, forsterking etterpå). Slike tilnærminger har også blitt brukt om negasjonsforsterking, og de går minst tilbake til Jespersens tid:

[T]he original negative adverb is first weakened, then found insufficient and therefore strengthened, generally through some additional word, and this in its turn may be felt as the negative proper and then in course of time be subject to the same development as the original word. (Jespersen 1917: 4)

En rimelig tolkning av sitatet over er at Jespersen anser negasjonsforsterking som motivert av behov for å reparere en svekka negasjonsmarkør, som igjen innebærer at en må anta at det fins stadier hvor språkssystemet har hull. Beslektta tilnærminger er fortsatt å finne i nyere forskningslitteratur:

There are also grammatical elements that are reanalyzed into more grammatical ones. These changes necessitate renewal and the entire process is sometimes referred to as a linguistic cycle. (van Gelderen 2011: 5–6)

I sitatet over kan det se ut til at forfatteren antar at fornying av funksjonelle nisjer skjer i rekkefølgen tap > fornying. Problemet blir da at *resultatet* tolkes som *motivasjonen* bak endringa. Verken språkssystemet eller språkbrukerne ser fram i tid, og det fins dessuten neppe noen språk som mangler eller har dysfunksjonelle demonstrativer eller negasjonsmarkører – disse er funksjonelle kategorier som alltid fins i alle språk, altså universalier. Slike forklaringer snur opp ned på årsak-virkning-forholdet når de sier at behov for fornying er motivasjonen bak forsterking. Tvert om er fornyinga *resultatet* av forsterking, mens motivasjonen bak endringa nødvendigvis må være en annen.

For å finne motivasjonen bak demonstrativforsterking må vi i stedet se på de kontekstene hvor forsterking har en tendens til å oppstå, som blant andre Willis et al. (2013) har argumentert for i analysen av negasjonssykluser. I avsnitt 5 presenteres en analyse av demonstrativforsterking i norsk, og i avsnitt 6 drøfter jeg hvilke implikasjoner disse endringene har for hvilken tilnærming man velger.

3 Empiri og metode

3.1 Datagrunnlag

Dataene i analysen er hovedsakelig henta fra den norske delen av Nordisk dialektkorpus (NDK). NDK er et elektronisk korpus som er bygd opp av 2,8 millioner ord fra opptak av spontantale over hele Norden (Johannessen et al. 2009). Siden korpuset er grammatisk tagga, kan man lage søkestrenger med både spesifikke leksemer og generelle ordklasser. I enkelte analyser (se avsnitt 3.2) henter jeg også data fra spontantalekorpuserne Norsk talespråkkorpus – Oslo-delen (NoTa), TAUS – Talemålsundersøkelsen i Oslo og BigBrother-korpuset.

For å få relevante treff på komplekse demonstrativer i korpuserne, brukte jeg søkestrengene “determinativ/pronomen/*sånn/slik* (lemmaform) + *der/derre/her/herre*” og “determinativ/pronomen/*sånn/slik* (lemmaform) + 0,1 (dvs. at det kan være opptil ett ord på denne plassen) + substantiv + *der/derre/her/herre*”, for å finne demonstrativer med henholdsvis prenominale (*den her boka*, ev. demonstrativ med pronominal funksjon: *den derre*) eller postnominale forsterkere (*den boka her*). Irrelevante treff blei sortert vekk (eksempler er duplikater eller treff der

her/der ikke hadde forsterkerfunksjon, men adverbial funksjon: *så satt hun der*).

Artikkelen tar også opp forsterking av demonstrativer fra et diakront perspektiv, men siden en del forsterkingsvarianter (f.eks. forsterking med *her/der*) og konteksten for forsterking er svært tett knytta til tale, er det vanskelig å finne nok historiske eksempler til å gjøre kvantitative analyser. Den elektroniske varianten av arkivet *Diplomatarium Norvegicum* viser kun få eksempler på adnominal bruk av *her-* og *der-*varianter i mellomnorsk. For å kunne si noe mer om den historiske utviklinga av komplekse demonstrativer må man også basere seg på det vi veit om liknende konstruksjoner fra andre språk, om ulike varianter i moderne norske dialekter, og om generelle egenskaper ved demonstrativer. Analysen drar særlig nytte av Diessels (1999) omfattende typologisk-diakrone studie av demonstrativer, og argumentene baserer seg dessuten på data som er lagt fram i Vindenes (2018a: 172–175).

3.2 Metode: distinktiv kolleksemanalyse

Formålet med denne undersøkelsen er dels å gi en beskrivelse av bruksområdene til og utbredelsen av komplekse demonstrativer i norsk, dels å presentere en mulig historisk utvikling. Kollostruksjonsanalyser hvor en måler hvilke substantiv ulike demonstrativer oftest forekommer sammen med, kan gi verdifulle hint om de semantiske egenskapene ved de ulike demonstrativene. I dette avsnittet beskriver jeg måten jeg annoterte korpusdataene på, og framgangsmåten i kollostruksjonsanalysen.

For å kartlegge funksjonene som skiller de ulike demonstrativene, har jeg gjort en distinktiv kolleksemanalyse, som er en undertype av kollostruksjonsanalyser utvikla av Stefanowitsch og Gries (2003). I en slik analyse tar man utgangspunkt i flerordskonstruksjoner (i dette tilfellet demonstrativ + substantiv, f.eks. *den der N*) og måler den såkalte *tiltrekningsstyrken* de ulike konstruksjonene har på leksemene som fyller de åpne plassene i konstruksjonen (altså et *kolleksem*, f.eks. “*greia*” eller “*tingen*” på N-plassen i *den der N*). Tiltrekningsstyrke er altså et mål på hvor ofte visse ord eller konstruksjoner forekommer i en gitt konstruksjon, sammenlikna med en annen konstruksjon. For eksempel kan en sammenlikne hvor ofte substantivformen *greia* forekommer sammen med *den* versus med *den derre*, og undersøke om tiltrekningsstyrken er større for den ene eller andre konstruksjonen. Selve målinga gjøres ved å telle og sammenlikne antallet forekomster i ulike mønstre i korpus. For å få

et tall på hvorvidt et ord er signifikant “tiltrukket” en gitt konstruksjon, regner man ut en log-transformert p -verdi.¹ Er dette tallet under $-1,3$ eller over $1,3$ for et gitt leksem, betyr det at det er signifikant sterkere tiltrukket den ene eller andre konstruksjonen.

I en tradisjonell kollokasjonsanalyse måler man tiltrekninga ulike leksem har til hverandre i et korpus. Forskjellen på en kollokasjonsanalyse og en kollostruksjonsanalyse er at sistnevnte er en videreutvikling med et konstruksjonsbasert utgangspunkt. Metoden skal være bedre egna enn den tradisjonelle kollokasjonsanalysen til å fange opp nivåene i konstruksjonshierarkier. For eksempel vil en kollostruksjonsanalyse kunne egne seg til å sammenlikne beslekta konstruksjoner som *den N* og *den derre N*.

Kollostruksjonsanalyse, og mer spesifikt *distinktiv kolleksemanalyse*, har flere egenskaper til felles med bruksprofilanalyse (“behavioral profiling”, Gries 2010). Men mens hensikten med en bruksprofilanalyse er å utforske den leksikalske semantikken til et *leksem*, er hensikten med den distinktive kolleksemanalysen å undersøke en grammatisk konstruksjon.

Målet med den distinktive kolleksemanalysen av ulike demonstrativkonstruksjoner (enkle, som *den N*, og doble, som *den derre N*) er å peke ut semantiske egenskaper som er distinkte for hver av konstruksjonene, og som kan bidra til å klargjøre hvilke funksjoner de har. Dersom et substantiv er signifikant sterkere trukket mot den ene eller andre konstruksjonen, er det *distinktivt*. For å måle dette må man først telle opp antallet ganger de forskjellige substantivene brukes i hver av konstruksjonene, og deretter regne ut hvilke substantiver som har en tendens til å trekkes mot en bestemt konstruksjon (jf. fotnote 1).

Korpussøk i NDK, NoTa og BigBrother ga 1766 relevante treff på adnominale komplekse demonstrativer med *den* eller *denne* (f.eks. *den der teltturen, dette året her*), 822 med *sånn/slik*, og 133 med *han/hun*. I til-

1. Den statistiske signifikansen av kollokasjonsstyrken er regna ut ved hjelp av en Fisher exact-test, og cut-off for å regne et kolleksem som distinktivt for en gitt konstruksjon er en p -verdi på $0,05$ (Levshina 2015: 245 ff.)

Målet på *distinkthet* er en log-transformert p -verdi ($\log p$), med signifikansverdi på $1,3$ og $-1,3$ (med 10 som grunntall for logaritmen). Det svarer omtrent til en p -verdi på $0,05$. Utregningene blei gjort i R etter metoden som er beskrevet av Levshina (2015: 242 ff.). Fordelen med å bruke Fisher exact-test i kollostruksjonsanalyser er at den, i motsetning til f.eks. khikvadrattesten, kan brukes på relativt små datasett fordi den bruker kategoriske data (i dette tilfellet: hvorvidt et leksem forekommer i en konstruksjon eller ikke).

legg inkluderer undersøkelsen konstruksjoner med enkle demonstrativer for å kunne utføre kollostruksjonsanalyser: 1246 tilfeller med *den/denne*, 4600 med *sånn*, og 1829 med *han/hun*. For å finne kolleksemer til de ulike demonstrativvariantene var det viktig å ha så mange treff som mulig, så i denne analysen blei data fra alle tre korpus brukt. I analysen av den geografiske spredninga av de ulike demonstrativvariantene var det bare NDK-treffa som blei brukt. Her er også pronominale komplekse demonstrativ tatt med i undersøkelsen (f.eks. *se på det der*) – det blei henta ut 1001 relevante eksempler (av 3272 treff) fra NDK.

Treffa fra NDK blei annotert etter disse variablene: grunddemonstrativ (*den, det, de, denne, dette, disse, han, hun, sånn, slik* eller Ø), lengde på forsterker (enstava, to- eller flerstava), forsterkervariant (proksimal med *h-*, distal med *-d*, ubestemmelig), morfologiske egenskaper ved ev. substantiv (enkelt eller sammensatt), og grovinndelt dialektområde (nordnorsk, trøndersk, vestnorsk, østnorsk). Resultatene av analysen blir presentert under avsnitt 4.

4 Komplekse demonstrativer med *her/der* i moderne norsk

4.1 Bakgrunn

I moderne norsk kan demonstrativene *den, denne, han, hun* og *sånn* (og til dels *slik*) forsterkes av *her* og *der*: *den der boka, han der mannen*. Denne forsterkingsprosessen har i de fleste dialekter ikke kommet så langt at vi ikke lenger kan dele opp uttrykk som *den der* i bestanddelene *den* og *der* (med unntak av f.eks. meldalsmålet, se avsnitt 5.1), men en analyse av hver av disse bestanddelene kan likevel ikke forutsi funksjonen til hele uttrykket, for eksempel når det brukes i en ytring som *den der boka du snakka om*. Funksjonen til uttrykket *den der* er analyserbar, men mindre komposisjonell enn f.eks. *den (boka) der*, hvor *der* ikke er like redusert, og fortsatt har klar lokativ betydning. I visse dialekter har prosessen gått enda videre, og vi har fått nye demonstrativer som verken ser ut til å være komposisjonelle eller analyserbare lenger (*dinner* og *detter* i meldalsmålet, se avsnitt 5.1).

Forsterking med stedsadverb er svært vanlig i germanske språk, og man finner det i engelske dialekter, tyske dialekter, skandinavisk og afrikaans (se Vindenes 2018b: 648 ff.), og dessuten i språk som fransk, romansk, polsk og gresk. Noe som ser ut til å gå igjen på tvers av mange

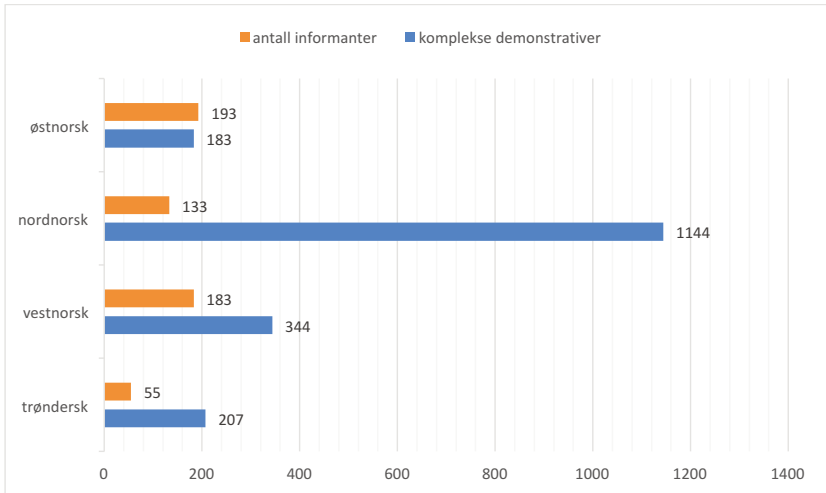
av disse språka, er at komplekse demonstrativer virker noe vanligere i folkelige dialekter enn i standardspråk – dette gjelder blant annet i norsk, tysk og engelsk. Grunnen til at fenomenet er mindre vanlig i standard-språk, kan være at det doble uttrykket av deiksis virker overflødig, og at det derfor ikke er med i skrift, eller det kan henge sammen med den diskursdeiktiske funksjonen til disse demonstrativene. Dersom de komplekse demonstrativene for eksempel ofte brukes om “private” og unike referenter, eller til å peke ut konkrete objekter i omgivelsene (se avsnitt 4.3), er det lite overraskende at de ikke forekommer ofte i tradisjonelle skriftlige tekster.

Fenomenet komplekse demonstrativer med *her/der* i norsk, som i *den der boka* eller *den boka der*, har blitt beskrevet i Norsk referansegrammatikk (Faarlund et al. 1997) og av Myklebust (2012) og Vindenes (2018a, b), og har ellers fått omtale i en rekke forskningsartikler om demonstrativer (Dyvik 1979; Lødrup 1982; Strahan 2008; Johannessen 2006, 2012; Lie 2008, 2010; Venås 2012). Den historiske utviklinga av komplekse demonstrativer har fått en viss oppmerksomhet i litteratur om sykliske endringer og grammatikalisering (van Gelderen 2011), og ellers i arbeider om skandinaviske pronomensystem (Reinhammar 1975).

4.2 Bruksfrekvens i tale og skrift

Komplekse demonstrativer med *her/der* er relativt vanlige i muntlig norsk. I den norske delen av Nordisk dialektkorpus forekommer demonstrativer ofte med slike forsterkere: Demonstrativet *denne* brukes med en foranstilt forsterker (f.eks. *denne her saken*) hele 20% av gangene *denne* forekommer, og med en etterstilt forsterker (*denne saken her*) 3% av gangene. På andre plass kommer *den*, som brukes 8% med foranstilt og 2% med etterstilt forsterker, mens *sånn* brukes med foranstilt forsterker 9% av gangene det brukes. *Slik* brukes sjelden med forsterkere (bare 2% av forekomstene), og det er vanskelig å komme med noen mer avansert forklaring på dette enn at det kanskje skyldes en tendens til at *slik* er mer typisk for konservative dialekter. Av de fire dialektområdene østnorsk, nordnorsk, vestnorsk og trøndersk er det nordnorsk som klart bruker komplekse demonstrativer oftest, med trøndersk på en andreplass (se ill. 1). Grunnen til at komplekse demonstrativer har en så mye høyere frekvens i nordnorsk, kan være at de også brukes med grammatikalisert funksjon, som bestemt artikkel eller grammatikalisert pronomen (se av-

snitt 4.5), som er mer frekvente i løpende tekst enn demonstrativfunksjoner.

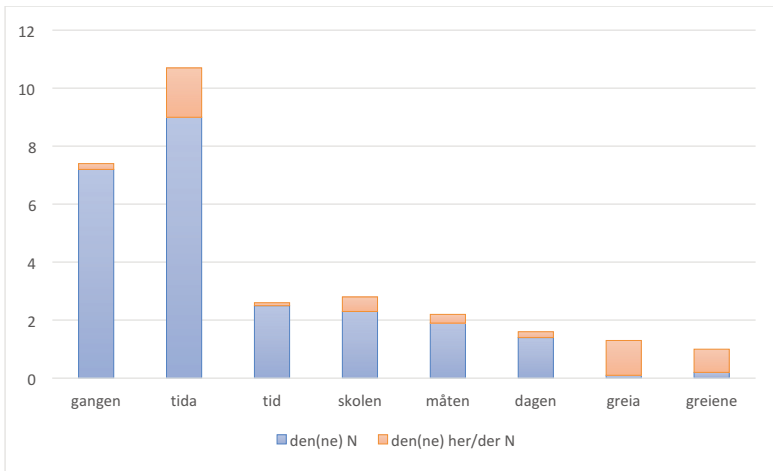
Illustrasjon 1: Distribusjon av komplekse demonstrativer i pronominal og attributiv posisjon med foranstilt forsterker, sammenlikna med tallet informanter for hver dialekt.

Kollokasjonsstyrken mellom *den* og *der* er omtrent 13 ganger høyere i Nordisk dialektkorpus enn i Leksikografisk bokmålskorpus. Denne forskjellen kan som nevnt i avsnitt 4.1 bero på at tillegget av *her/der* virker redundant, og at man generelt vil unngå redundans når man skriver. Men det kan også henge sammen med at bruken av demonstrativer generelt øker i muntlig språkbruk på grunn av at det åpner opp for konkret utpeking av ting i omgivelsene. En annen grunn kan være at den mest pragmatikaliserte bruken av *den der* signaliserer et slags bånd mellom samtalepartnerne (de deler spesifikk kunnskap, se avsnitt 4.3), og at denne bruken nødvendigvis vil være mer knytta til uformell og typisk muntlig språkbruk (jf. Lakoff 1974: 347).

4.3 Resultatet av den distinktive kollekssemanalysen

4.3.1 Hva skiller *den(ne) her/der N* fra enkle demonstrativer?

To distinktive kollekssemanalysen av adnominale demonstrativer i Nordisk dialektkorpus og substantivene de står til, styrker antakelsen om at de komplekse demonstrativene med foranstilt forsterker har bakgrunnsdeiktisk funksjon (peke ut referenter som samtalepartnerne har felles, privat kunnskap om), og at variantene med etterstilt forsterker har symbolsk eksoforisk funksjon (peke ut ikke-synlige referenter, som *uke*). Komplekse demonstrativer med foranstilt forsterker (*den der N*, *den her N*, med ulike varianter av forsterkeren) forekommer signifikant oftere med substantivet *greie* (i formene *greia/greiene*) enn enkle demonstrativer gjør. De enkle demonstrativene (*den*, *denne*), på sin side, forekommer signifikant oftere med orda *gangen*, *tida*, *skolen*, *måten* og *dagen*, som vi ser i ill. 2 (for beskrivelse av metoden, se avsnitt 3.2).

Illustrasjon 2: Distinktive kollekssemer for enkle og komplekse demonstrativer med foranstilt forsterker (oppgitt i prosent av alle gangene henholdsvis den(ne) N og den(ne) her/der N forekommer).

Dette styrker antakelsen om at komplekse demonstrativer med foranstilte forsterkere har mer bakgrunnsdeiktisk og pragmatikalisert funksjon enn enkle demonstrativer, siden *greie* betegner noe mer generelt enn

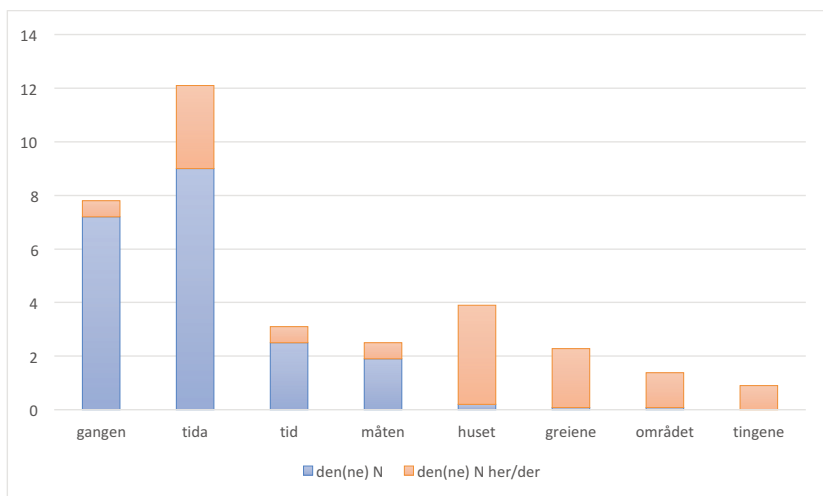
de mindre vage substantivene *gangen, tida* osv. gjør. Et typisk eksempel er:

- (9) Men viss du har råd til alt det der greiene, så har du vel gjerne råd til at noen kan komme og vaske det for deg og, så (NDK, Suldal)

4.3.2 Hva skiller *den(ne) N her/der* fra enkle demonstrativer?

I den andre distinktive kollekssemanalysen blei komplekse demonstrativer med *etterstilt* forsterker sammenlikna med enkle demonstrativer. Analysen viser at også konstruksjonen med etterstilte forsterkere tiltrekker seg *greia/greiene* i signifikant grad (se ill. 3). I tillegg brukes denne konstruksjonen ofte med formene *huset, greiene, området, tingene, rommet, kommunen, året, uka* og *dagene* – med andre ord referenter som typisk blir utpekt med symbolsk eksoforisk referanse (f.eks. *den uka her*). Den etterstilte forsterkeren kan i en slik funksjon bidra med emfatisk fokus på proksimal eller distal eksoforisk referanse. Et eksempel på det er:

- (10) lurer på hva folk kommer til s- t- syns når de hører den samtalen her (NDK, Time)

Illustrasjon 3: Distinktive kolleksemer for enkle og komplekse demonstrativer med etterstilt forsterker (oppgitt i prosent av alle gangene henholdsvis den(ne) N og den(ne) N her/der forekommer).

Ellers viser det seg at formene *gangen*, *tida*, og *måten*, og dessuten *dialekten*, også her forekommer hyppigere sammen med enkle demonstrativer enn med komplekse (se ill. 3).

4.3.3 Hva sier kollekseanalysen om funksjonene til komplekse demonstrativer?

Den distinktive kollekseanalysen har påvist noen forskjeller i hvilke substantiv som er distinktive for de ulike demonstrativene i norsk: *den(ne) her/der N* brukes mer med det muntlig pregede substantivet *greia*, som typisk kan brukes om lavt tilgjengelige referenter – dvs. at de ikke er lette å hente fram i den umiddelbare konteksten (de har *low accessibility*). Konstruksjonen *den(ne) N her/der* brukes mye med substantiv som *huset*, *området*, *tingene* m.m., som kan være typiske for symbolsk eksorforisk deiksis. Videre i dette avsnittet vil jeg trekke inn det såkalte *individeringshierarkiet* for å drøfte hva slags rolle komplekse demonstrativer spiller i å individuere referenter.

Et av fellestrekk mellom de pragmatikaliserte bruksmåtene av demonstrativene *sånn* og *den* at de bidrar til å individuere referenten. I individeringshierarkiet (Siemund 2008: 145), som er en variant av animathetshierarkiet, er det slik at referenter som er iboende individuerte, står aller øverst (f.eks. *Gud, sola*), mens referenter nederst i hierarkiet er iboende vanskelige å individuere (f.eks. enkelte abstrakter som *hat*). Det er altså medlemmene i midten av hierarkiet som i størst grad lar seg 'manipulere' opp og ned hierarkiet, og ifølge Enger og Nettet (2011: 204–205) kan også innovasjoner skje i midten før de sprer seg i leksikon enten 'opp' eller 'ned' hierarkiet – de må altså ikke starte øverst eller nederst. Demonstrativer, og særlig de komplekse demonstrativene, kan brukes med bakgrunnsdeiktisk funksjon (jf. avsnitt 2.1) og i en slik kontekst er referenten altså identifiserbar og kjent for mottakeren, men ikke aktivert i samtalen. Komplekse demonstrativer som *den der* kan tvinge fram en høyere individering av referenter som *huset*, *området* osv. Som vi ser i ill. 3, er *gangen*, *tida*, *måten* og *dialekten* statistisk sett mer trukket mot enkle demonstrativer enn mot komplekse. En mulig årsak til dette kan være at referanse til f.eks. *tida* med et komplekst demonstrativ ville ha implisert en tolkning av en veldig avgrensa (eller individuert) tidsperiode, eller at det ville implisert en understreking av kontrast til en annen avgrensa tidsperiode.

Når språkbrukere bryter med konvensjonene i språket, kan det skape humoristiske effekter, og slik er det også med komplekse demonstrativer. Demonstrativer, og særlig komplekse demonstrativer, brukes altså sjelden med referenter høyt oppe i individueringshierarkiet, for referentene som befinner seg der, er allerede individuerte. Om man bryter denne konvensjonen, og f.eks. omtaler mannen sin som *han derre mannen min*, får man en ironiserende effekt nettopp på grunn av at man bruker et signal om at referenten egentlig hører til litt lenger nede i hierarkiet, og ikke er så framtreddende. Dette kommer jeg tilbake til i avsnitt 4.5.

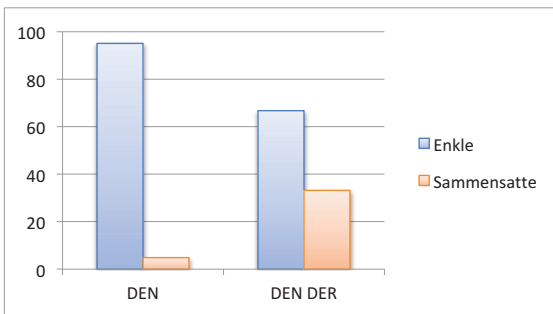
4.4 Morfologiske egenskaper og litt om produktivitet

En analyse av de morfologiske egenskapene ved substantivene som tiltrekkes til de komplekse demonstrativene med foranstilt forsterker (*den der N*), viser at substantivene svært ofte er sammensetninger, i motsetning til substantivene som står til enkle demonstrativer (se ill. 4). Dessuten er substantivene i de komplekse demonstrativ-konstruksjonene ofte *hapax legomena* (782 ganger i NDK), altså ord som kun forekommer én gang i korpuset. Eksempler på kolleksemer som både er hapaxer og sammensatte, er *tyskgreiene*, *Lion-kalenderen*, *modemtingen*, *maneteksplosjonen*, *sommertorsken*. Enkle demonstrativer brukes naturligvis også ofte med hapaxer, men til forskjell fra komplekse demonstrativer er ratioen mellom hapaxer og antall tokens lav: 0,78 for komplekse demonstrativer (419 av 535) vs. 0,28 for enkle demonstrativer (1167 av 4188). Derfor har komplekse demonstrativer en høyere såkalt *potensiell produktivitet* (se Baayen 2009: 902) enn enkle demonstrativer.

Produktivitet kan defineres på ulike måter, og det fins også en rekke måter å måle det på, med ulik grad av spesifisitet (for en oversikt, se Barðdal 2008). Ved å måle *typefrekvens*, *tegnfrekvens* (token frequency) og antall *hapaxer* kan man sammenlikne ulike tegn på produktivitet. Konstruksjoner som har lav tegnfrekvens, men mange hapaxer, har som nevnt høy potensiell produktivitet, som vil si at de har et potensial for å ekspandere, eller å *bli* produktive. Ei rein opptelling av hapaxer er derimot et mål på den *ekspanderende* produktiviteten (Baayen 2009: 905), som forteller at en konstruksjon rett og slett brukes ofte og med mange ulike kolleksemer. Enkle demonstrativer har en høy ekspanderende produktivitet – de brukes ofte, og de brukes ofte med ulike kolleksemer, men de har som nevnt over en lavere potensiell produktivitet enn kom-

plekse demonstrativer, og brukes i større grad med det samme substantivet igjen og igjen (f.eks. *den tida, den gangen*).

Den statistiske forskjellen i potensiell produktivitet styrker påstanden om at komplekse demonstrativer med foranstilt forsterker har som funksjon å hente fram ikke-saliente og gjerne spesifikke og private referenter. Langt fra alle sammensetninger eller hapaxer i et korpus er faktiske nydannelser, og de refererer heller ikke nødvendigvis til spesifikk privat informasjon, men den statistiske forskjellen på de to kategoriene (enkle og komplekse demonstrativer) antyder likevel at de oftere brukes på den måten.

Illustrasjon 4: Enkle vs. sammensatte substantiv i konstruksjoner med enkle og komplekse demonstrativer (i prosent av alle gangene de ulike demonstrativkonstruksjonene forekommer).

4.5 Demonstrativer og den nedsettende bruksmåten

Kjennetegnet på referentene til komplekse demonstrativer med foranstilt forsterker er som nevnt i avsnitt 4.3.3 bl.a. at de ikke er tilgjengelige i den umiddelbare konteksten. Generelle referenter som er lett tilgjengelige, som *Kongen, sola, skolen, mamma, sønnen din* osv. (jf. Givón 2001: 461) er derfor sjelden brukt med demonstrativer. Et unntak er ved nedsettende bruk, særlig av *han/hun derre*, som Johannessen (2008) kaller *psykologisk distale demonstrativer*. Disse demonstrativene *kan* brukes med lett gjenkjennbare/lett tilgjengelige referenter, men da får de en nedsettende eller ironiserende betydning: *han derre sønnen din*.

En kunne kanskje tenke seg at den nedsettende bruksmåten av persondemonstrativer som *han/hun der* er en metaforisk ekstensjon av den opprinnelige betydninga av *der*, altså avstand i rom, men etter mitt syn

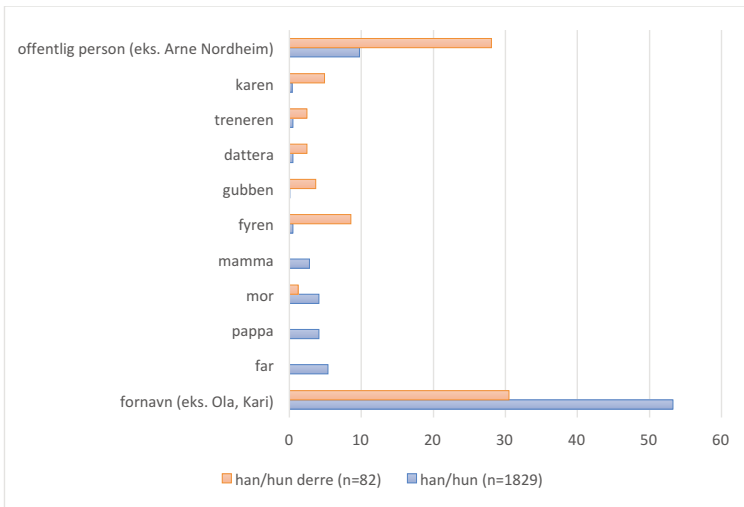
er det mer sannsynlig at den mer generelle bruksmåten til disse demonstrativene (å signalisere lav tilgjengelighet) åpner opp for den nedsettende bruken (jf. avsnitt 4.3.3). Det å signalisere at en referent ikke er lett å hente fram fra minnet, eller ikke er framtreddende i samtalen, er en måte å snakke ned noen på. Siden alle demonstrativer har dette potensialet, er i prinsippet alle demonstrativer “psykologisk distale” (jf. f.eks. *denne Karlsen, disse kvinnene dine*), mens artikler ikke er det, ettersom de signaliserer at noe er velkjent eller lett å identifisere/hente fram. Prepropriele artikler eller navneartikler har derfor en nøytral eller positiv klang (eks. fra NDK: *n’far hjalp oss, n’Tore har vært med oss å spille*), i motsetning til prepropriele demonstrativer (*hu derre dama*). Om referenten derimot faktisk er ukjent eller lite framtreddende, gir ikke demonstrativer som *han derre* nødvendigvis noen negativ bieffekt (jf. f.eks.: *Har du hørt kåseria til han derre Thoresen?*). Siden forsterkeren *derre* gir et entydig signal om at demonstrativet det hører til, nettopp er et demonstrativ og ikke en artikkel, har de også et større potensial for å bli brukt nedsettende eller ironiserende enn det de enkle *han/hun* har. Vi kan finne eksempler på humoristisk bruk av demonstrativer med *derre* i skriftbildet også, f.eks. i overskrifta over det som kanskje er tidenes korteste leserinnlegg, skrevet av Kristian Dragsten:

- (11) *Den derre rundkjøringa ved Amfi i Svolvær. / Herregud.*
(Lofotposten, 18.2.19)²

Av alle gangene *hun/han* brukes prepropriealt eller adnominalt i NDK, er det kun 1 % som brukes med en forsterker (f.eks. *han derre Ola*). Blant disse konstruksjonene igjen er det forsterkeren *derre* som er den desidert vanligste, og den videre undersøkelsen ser derfor kun på denne varianten blant de komplekse prepropriele demonstrativene. Om vi sammenlikner variantene med og uten forsterker i NDK, BigBrother og NoTa, viser en distinktiv kollekssemanalyse at fornavn (som *Ola, Kari*) er signifikant oftere brukt i konstruksjonen med det enkle prepropriele *han/hun*. Denne konstruksjonen brukes også ofte med leksemene *far, mamma* og *mor*, som ikke forekommer med det komplekse prepropriele *han/hun derre* i det hele tatt. Det skyldes naturlig nok at *han/hun derre* er enty-

2. URL: <https://www.lofotposten.no/debatt/svolvar/humor/den-derre-rundkjoringa-ved-amfi-i-svolvar/o/5-29-461137> (henta 19.12.19)

dig demonstrativt, mens *han/hun* ofte har artikkelfunksjon. Det komplekse prepropria *han/hun* *derre* brukes på sin side signifikant oftere med det litt vagere leksemet *fyren*, som typisk har en ikke-salient referent. Dessuten skiller prepropria *han/hun* *derre* seg distinkt fra *han/hun* ved at de typisk brukes med navn på offentlige personer, f.eks. *Britney Spears* eller *Arne Nordheim*, som naturlig nok vil være mindre tilgjengelige referenter enn *mor* eller *far*. I ill. 5 er de ulike distinktive kolleksemene lista opp.

Illustrasjon 5: Kolleksener som skiller komplekse prepropria demonstrativer fra enkle prepropria artikler (forekomsten er oppgitt i prosent av alle forekomstene av henholdsvis han/hun derre og han/hun).

Ifølge Lundeby (1965: 50) hadde også mange av de tidligste eksemplene på bruken av demonstrativet *sá* med bestemt substantiv i norrønt og mellomnorsk en “klang av forakt”. Eksempler som *thet skraffuet* og *thet malet* brukt som en negativ omtale av det tyske språket i DN I: 961 fra 1489 viser en tydelig slik bruk (ibid.). Det norrøne *sá* + bestemt substantiv har det til felles med *den her/der* + bestemt substantiv at den entydig signaliserer demonstrativ funksjon. Dermed kan begge uttryksmåter brukes for å skape distanse til referenten, som nevnt ofte med en ironisk undertone. Lundeby (1965: 302) hevder videre at bruken av dobbelt bestemthet hos norske forfattere som skreiv dansk på 1800-tallet, skjedde nettopp i

disse kontekstene, hvor negativt ladde følelser skulle komme til uttrykk (jf. f.eks. uttrykka *den ækle assessoren*, *denne stakkars professorposten* hos Ibsens Hedda Gabler). Psykologisk distal bruk av demonstrativer er altså på ingen måte noe nytt fenomen.

Alt i alt viser den distinktive kolleksemanalysen at preproprieale *han/hun* med forsterkeren *derre* entydig har demonstrativfunksjon, mens varianten uten forsterker ofte har artikkelfunksjon. Forskjellen på de to funksjonene ser vi bl.a. ved at demonstrativer oftere brukes med navn på offentlige personer som informantene formodentlig ikke kjenner, mens artikler brukes med navn på (antatt) kjentfolk. Prinsippet om at demonstrativer refererer til ikke-saliente, men individuerbare referenter, mens artikler refererer til saliente eller godt kjente referenter, kan brytes for å oppnå en ironiserende effekt.

4.6 Oppsummering

Forsterking av demonstrativer kan føre til at nye funksjoner oppstår. I moderne norsk har demonstrativforsterking med *her/her* og liknende varianter ført til at demonstrativene har fått et ytterligere formelt skille mellom distal og proksimal distanse, og det gjelder særlig for konstruksjonene med postnominal forsterker (*det året her*). Men forsterkinga har også gitt opphav til en måte å markere pragmatikalisererte funksjoner på, nemlig markering av spesifikk og privat informasjon, og en implisert "solidaritet" mellom samtalepartnerne. Denne bruken er særlig assosiert med prenominal forsterkere: *den derre boka*. I avsnitt 5 drøfter jeg hvordan funksjonene og de morfosyntaktiske egenskapene til de komplekse demonstrativene kan ha utvikla seg i norsk.

5 Historisk utvikling

5.1 Ulike varianter av demonstrativforsterkere i norske dialekter

Det fins en rekke ulike varianter av demonstrativforsterkerne *her* og *der*. De kan deles i to hovedgrupper: to- eller flerstava (f.eks. *herre*, *derre*) og enstava (*her*, *der*). Videre kan de flerstava deles i varianter med og uten *n*, f.eks. *herrane* mot *herre*. De enstava og korte variantene brukes over hele landet, samt i skriftlig uformelt bokmål og nynorsk til en viss grad, og det er også disse variantene som brukes med den antatt mest 'grunnleggende' funksjonen, altså den eksoforiske som vi så i eksempel (10): *den*

samtalen her. Det at den mest opprinnelige formen er assosiert med den mest opprinnelige deiktiske funksjonen, bør det ikke være behov for å forklare nærmere.

De to- eller flerstava forsterkerne uten *n*, altså *herre* og *derre* (*herra* og *derra* i noen østlandsdialekter, f.eks. i Østfold), brukes også over hele landet, og disse er forbundet med demperfunksjon og bakgrunnsdeiksis (se avsnitt 2.1). Disse variantene er også tatt inn i Bokmålsordboka³ (men ikke i Nynorskordboka), og pussig nok er *derre* klassifisert som adjektiv, mens *herre* er blitt et adverb. Det sier kanskje noe om hvor vanskelig det er å avgjøre den grammatiske statusen til disse funksjonsorda, og at ulike redaktører kan ha basert avgjørelsen på ulike egenskaper. De kan nemlig brukes attributivt som adjektiver (*den derre bilen*), men ikke predikativt eller adverbialt (**bilen er derre*). Begreper som *adverb*, *pronomen* og *adjektiv* er til sjuende og sist bare merkelapper som skal være nyttige for beskrivelse av grammatikken, og dette kartet passer ikke alltid med terrenget.

Blant forsterkervariantene med *n* i stammen har vi *hern*, *dern*, *herne*, *derne*, *herna*, *derna*, *herrane*, *derrane*, *herran*, *derran*, m.fl. Norsk ordbok nevner følgende adverbvarianter i artikkelen om *der*: *der*, *dær*, *dar*, *tar*, *dør*, *dir*, *dæ*, *de*, “sumst med partikkel *-a*, *-an(ne)*, og *-n(e)*”, dvs. *dera*, *deran(ne)*, *derna* og *derne*. Disse brukes i hver sine dialektområder, men en dialekt som for eksempel har varianten *herrane*, har i tillegg *her* og *herre*. Variantene med *n* brukes stort sett på Sørvestlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge.

Opphavet til *n*-variantene er usikkert. En mulighet er at de kommer fra det norrøne *hérna* (og de distale variantene fra *þarna*), som er danna av adverbet *hér* og det intensiverende suffikset *-na*, som var produktivt for flere ordklasser, inkludert adverb, pronomen og verb. Problemet er at overgangen fra *-na* til *-an(e)* ikke så lett lar seg spore eller forklare (men et opphav i *hérna*/*þarna* kan kanskje forklare variantene /he:n/ og /de:n/ på Innherred). En alternativ hypotese til oppkomsten av variantene med *n* er at de har blitt danna analogisk etter mønster av ord som *dettan*, *dennan*, ev. (også) etter mønster av adjektiv med substantivisk bruk, ettersom de i mange dialekter bøyes etter det samme mønsteret: *den båten* – *den kjerra* – *det huse* > *den derren* – *den derra* – *det derre* (jf.

3. URL: <https://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&bokmaal=+&ordbok=bokmaal> (sist lest 13.1.20)

den kviten – den kvita – de(t) kvite). Ifølge *Norsk ordbok* (bind 1, artikkelen *der*, s. 1367 ff.) får demonstrativforsterkere ofte bøyning som er lik svak adjektivbøyning (*derre*), og videre nevnes den substantiviske bruken med genusbøyning i trønderske dialekter (med eller uten et foranstilt *den/det*), f.eks. maskulinum *den'nen, -in* eller (*den*) *der'(r)en, -in*, mot femininum (*den*) *den'na* eller *der'-(r)a* mot nøytrum (*de*) *den'ne* eller *der'-(r)e*.

Når demonstrativforsterkere brukes adnominalt, står de i den vanlige posisjonen til attributive adjektiv. Det at en del adjektiv kan brukes substantivisk, gir ytterligere en parallell med demonstrativforsterkerne som brukes i pronomielle demonstrativuttrykk (og dessuten med former som *dettan, denman*).

I visse dialekter har de komplekse demonstrativene smelta sammen morfologisk, slik at de ikke lenger er analyserbare. I meldalsmålet kan vi finne de distale formene *dinna* og *detta*, og de proksimale formene *dinner* og *detter* (Stemshaug 1968: 427), som ikke lenger kan deles opp i noe tydelig “demonstrativ + forsterker”, ettersom det ikke fins noe demonstrativ *dinne* i denne dialekten. Dermed fins det altså eksempler på demonstrativer laga gjennom forsterking som ikke lenger er analyserbare, og vi kan ikke lenger snakke om noen separat forsterker.

Ei sammenlikning av korpusene TAUS og NoTa viser at bruken av *derre* ser ut til å ha økt i oslomålet fra 70-tallet og fram til 00-tallet: fra 65 til 88 % av alle forsterkerne i korpuset. Det er vanlig på tvers av mange språk at det er nettopp den distale varianten og ikke den proksimale som sprer seg i endoforiske brukskontekster (Diessel 1999: 118). Hvorfor det er slik, er vanskelig å si sikkert, men det ser ut til å være en tendens til at “distale” markører i realiteten er nøytrale og umarkerte fra før, mens de proksimale er de markerte. Når et demonstrativ brukes i en kontekst hvor den deiktiske kontrasten er irrelevant, er det naturlig at det er den umarkerte (“distale”) varianten som velges.

5.2 Morfosyntaktisk utvikling

Det er som nevnt i avsnitt 2.1 vanskelig å spore utviklinga av komplekse demonstrativer i norsk ettersom de hovedsakelig brukes i muntlig språk til å peke på ting i omgivelsene (eksoforisk bruk). Den eldre historien til de svenske demonstrativene *den här* og *den där* er også “dunkel” (Reinhammar 1975: 57). Likevel er det mulig å finne eksempler både fra norsk og svensk i kilder fra 1400-tallet og utover, særlig med symbolsk eksoforisk funksjon (om utviklinga av pragmatiske bruksmåter, se avsnitt

5.3). Her vil jeg bruke de historiske belegga som fins i *Diplomatarium Norvegicum*, *KORP* og historiske ordbøker (særlig *SAOB* og *Söderwall*) for å drøfte mulige utviklingslinjer.

Ifølge *SAOB* (oppslaget *denne här*) har det proksimale demonstrativet *denne här* en lengre historie enn *den här* og *den där*. Eksempler fra brev og diplomer i *Diplomatarium Norvegicum* kan også tyde på at dette er den eldste av de komplekse demonstrativene (som dukker opp i skrift):

- (11) erchebespen y Tro(n)-dem skulle haffue verriit y Holland thette her
sommer hulchit ieg en-geless troer (DN IX: 679, Vallen, Skåne, 1531)

Dersom det er riktig at det proksimale demonstrativet *denne* blei forsterka før det distale *den*, svekker det forklaringer på forsterking som antar at grammatikalisering av demonstrativet er en bakenforliggende årsak (ettersom *denne* i mindre grad er grammatikalisert enn *den*). En hypotese som er løfta fram av *SAOB* (ibid.), er at *den här* har opphav i *denna här*, med bortfall av den trykklette vokalen i andrestavelsen. En slik apokopering fører til lydlig sammenfall av *denne* og *den*, men med tillegget av *här/där* kan den deiktiske kontrasten likevel opprettholdes. Likevel er det vanskelig å støtte denne hypotesen all den tid *denne* og *denne her* fortsatt er i bruk (om enn mindre i svensk enn i norsk). Reinhammar (1975: 58) er også kritisk til hypotesen i *SAOB* siden de kun støtter seg til ett enkelt eksempel.

Hvorvidt forsterkingsprosessen begynte gjennom et tillegg av foranstilte eller etterstilte forsterkere, er også vanskelig å si helt sikkert. Det er flere muligheter: Determinativt *denne* (ev. *den*) kan ha blitt forsterka via kontekster der en ellers også kan legge til et foranstilt adjektiv eller annet attributt (som *thenne forne skick*, DN XII: 649, 1552, eller *thette mijtt obne breff*, DN VI: 761, 1545), eller via kontekster der et adverbial står som etterstilt tillegg til substantivet (som *thette breff epther biscopen*, DN XVI: 652, 1557).

De to utviklingene skissert over kan ha skjedd uavhengig av hverandre, og i så fall er det rimelig å anta at varianten med foranstilt *her/der* er den eldste varianten. For det første ser varianten med etterstilt forsterker (*den NP her/der*) ut til å ha en tydeligere eksosforisk og kontrastiv bruk (altså en "primær" funksjon som ligger nærmere de adverbiale *her/der*), mens *den her/der NP* ser i moderne norsk ut til å ha mer pragmatikaliserte funksjoner (jf. avsnitt 2.1 og 4.3). For det andre gir datama-

terialet fra tidlig moderne norsk og svensk et klart inntrykk av at den sistnevnte konstruksjonen er mer vanlig: *thette her kjøpph* (DN XIV: 824, 1546), *thette her sommer* (DN IX: 679, 1531), *Thenne her schriffwilse* (SAOB, *denne här*, 1547) (se også avsnitt 2.1 for flere slike eksempler). Konstruksjonen *den(ne) NP her/der* er utvilsomt vanskeligere å finne i så tidlige tekster, dessuten er den også helt marginal i svensk. Det er vanskelig å si nøyaktig når konstruksjonen dukka opp i norsk, men den er som sagt vanskelig å oppdrive i kildematerialet fra 1500-tallet (eller før), noe som kan tyde på at *den N her/der* er relativt ny i norsk.

Overgangen fra attributiv til pronominal bruk er ikke like problematisk å forklare, ettersom det kan skje via konstruksjoner med underforstått substantiv. Slik bruk av *den(ne) her/der* fins det flere eksempler på i det eldre materialet:

- (12) then tridie saak er tesse häre (Söderwall, oppslaget *här*, seint 1400-tall/tidlig 1500-tall. Eksempelet er fra *Svenska Medeltidens Rim-Krönikor*, bind 1)

Som det kommer fram i de eksemplene som er nevnt her, var det tidligere tilsynelatende utelukkende bruk av ubestemt form på substantivet i konstruksjoner med *den(ne) her/der N* (*thenne her tiid*, *thette her sommer* osv.). I moderne norsk framstår nok bruken av ubestemt form i en slik kontekst ganske arkaisk og/eller dansk-klingende, og det vanligste i norsk er uten tvil bestemt form (*denne her tida*). I tidligere svensk har bruken av bestemt og ubestemt form vært mer vakkende, og en finner både eldre eksempler som *Dhenna här hårdha wintheren* (SAOB, *denne här*; 1690) og *thenne här stund* (ibid., ca. 1580). I moderne svensk er også bestemt form så å si enerådende i denne konstruksjonen, som i norsk. Det fins ifølge Lundebey (1965: 43 ff.) eksempler på bruk av dobbelt bestemthet i substantivfraser med demonstrativ i norrønt, gammalsvensk og mellomnorsk, særlig der substantivet følges av en relativsetning (*sa dommaren er ..., then hesten som ...*, ibid. s. 65). Slike konstruksjoner må ifølge Lundebey ha vært i bruk seinest fra 1200-tallet, men de hadde sannsynligvis et talemålspreg, siden en overvekt av eksemplene fins i talegjengivelser. Hvorfor bruken av ubestemte substantiv ser ut å være vanligere sammen med komplekse demonstrativer i mellomnorsk enn de bestemte, er uklart. Kanskje kan det forklares så enkelt som at bruken av enkelt bestemthet uansett var vanligere på dette tidspunktet, i hvert fall i skrift.

Oppsummeringsvis er det mye som tyder på at det var det proksimale demonstrativet som blei forsterka først. Sannsynligvis er konstruksjonen med foranstilt forsterker (*denne her/der N*) eldre enn den med etterstilt forsterker, og den førstnevnte er også mer utbredt i hele det skandinaviske området. Tidligere var det hovedsakelig brukt ubestemt substantiv sammen med disse demonstrativene, men når dobbelt bestemthet har spredd seg og overtatt i norsk (og i stor grad i svensk), har dette også skjedd i demonstrativkonstruksjoner.

5.3 Utvikling av den deiktiske funksjonen

I de tidligste eksemplene jeg har funnet i norsk og svensk, er den deiktiske referansen symbolsk eksoforisk. Eventuelle gestbaserte eksoforiske referanser måtte vært brukt i sitater, men også i slike kontekster har det vært vanskelig å oppdrive eksempler (jf. avsnitt 2.1). Likevel er det rimelig å anta at den gestbaserte eksoforiske bruken er den primære, som også SAOB antar for svensk (“1) med syftning på ngt i rummet”, oppslaget *denne här*):

- (13) Om j thenne här Gatun gå (SAOB, oppslaget *denne här*, sitatet er fra Brasck: *Filius prodigus, seu imperitus peregrinans*, 1645)

I moderne norsk er det noe overraskende den *bakgrunnsdeiktiske* funksjonen (som i *Husker du den derre filmen?*) som ser ut til å være distinktiv for de komplekse demonstrativene med foranstilt forsterker (se avsnitt 4.3). Det er overraskende at et nytt demonstrativ er forbundet med en såpass “videre”-grammatikalisert funksjon, ettersom konteksten for fornying av demonstrativer er eksoforisk peking. I andre språk, f.eks. de romanske, ser vi at de nye, komplekse demonstrativene brukes med eksoforisk funksjon (f.eks. fransk *cette*), mens det som stammer direkte fra demonstrativet i latin, brukes med grammatikalisert funksjon (bestemt artikkel) i moderne fransk (*le, la*).

Man skulle altså forvente at det var de enkle demonstrativene som blei brukt oftest med bakgrunnsdeiktisk funksjon, mens de komplekse demonstrativene hadde eksoforisk funksjon, og ikke omvendt. Grunnen til at det har blitt slik i norsk, kan være at vi har to ulike familier av komplekse demonstrativer, nemlig den med foranstilte og den med etterstilte forsterkere (hvorav den siste antakelig er nyere). Det er hovedsakelig varianten med foranstilte forsterkere (*den derre fyren*) som brukes med en-

doforisk funksjon, mens varianten med etterstilte forsterkere (*den fyren der*) er mer assosiert med den eksoforiske bruken (jf. avsnitt 4.3.2). Det ser vi ved at forsterkeren i den sistnevnte varianten har opprettholdt kontrasten mellom proksimal og distal betydning, mens foranstilte forsterkere gjerne har mer bleika distansebetydning.

Siden de to ulike variantene av komplekse demonstrativer ikke bare konkurrerer paradigmatisk med de enkle demonstrativene, men også med hverandre, har de to variantene fått hver sin nisje: Demonstrativer med etterstilt forsterker brukes oftere i eksoforiske kontekster, mens demonstrativer med foranstilt forsterker brukes oftere i endoforiske kontekster. Enkle demonstrativer – den eldste konstruksjonen – brukes på sin side i alle kontekstene, men er den eneste som grenser mot enda mer grammatikaliserte funksjoner som artikkelfunksjon eller personlig pronomen.

5.4 Videre grammatikalisering av *den der*

I avsnitt 4.2 så vi at komplekse demonstrativer er særlig bruksfrekvente i nordnorsk. Dette kan både være et resultat av, og en videre pådriver for, at de komplekse demonstrativene blir mer grammatikalisert. I deler av korpusmaterialet fra NDK ser det ut til at komplekse demonstrativer som *den der(re)* har fått nye funksjoner i tillegg til de eksoforiske, anaforiske og bakgrunnsdeiktiske – de kan nemlig brukes som en slags bestemt artikkel og som personlig pronomen:

- (14) Vil man gjøre noe annet, så kan man jo sette seg på det der flyet og dra sørover viss det er så mye mer eksklusivt å b- være sørpå, liksom (NDK, Tromsø)
- (15) så han fortsatte bortover den der gata (Sørreisa, fra Målførearkivet)

I (14) ser vi at *det der* brukes med et substantiv som har generisk og lett tilgjengelig referent, et fly. At *den der* kan ha artikkelaktig funksjon, ser vi også i (15), der gata det er snakk om, er nevnt tidligere i samtalen. Når en referent fortsatt er i fokus i samtalen, er ikke funksjonen til *den der* å aktivere, peke ut eller signalisere at en referent må hentes fram i minnet, men å markere bestemthet.

I nord-skandinaviske dialekter (og dessuten i älvdalsk, se Dahl 2015: 83) ser det ut til å være en tendens til at den bestemte etterhengte artikkelen sprer seg til ikke-bestemte kontekster (Dahl 2003: 171 ff.), altså at

den mister bestemthetsfunksjonen. Jahr og Skare (1996: 213) har pekt på at den etterhengte artikkelen i visse dialekter kan ha ubestemt, men spesifikk referanse, som i *en knausen*. Dette kan ifølge Jahr og Skare være et lån fra finsk eller samisk, men det er usikkert. Ifølge Lundebj (1965: 227–228) fins dette fenomenet også i noen vestnorske dialekter, og han nevner eksempler som *kvar dagen* og *her ein dagen*, og det svekker hypotesen om at det er kontaktfenomen fra finsk eller samisk. Uansett har dette grammatiske mønsteret vært stigmatisert, og i dag finner en det stort sett bare i faste uttrykk. Dahl (2003) peker på flere grammatikaliseringprosesser som kan føye seg inn i denne generelle tendensen, altså at bestemte artikler (foranstilte og etterstilte) grammatikaliseres videre til å bli generelle genus- eller bøyingsklassemarkører. Grammatikaliseringa av *den der* fra demonstrativ til bestemthetsmarkør kan også føye seg inn i dette endringsmønsteret, men et steg “lenger oppe” på grammatikaliseringstien (eng. *grammaticalization cline*). Dahls grammatikaliseringsti for demonstrativer kan bygges ut slik, på bakgrunn av den skandinaviske evidensen presentert her:

Eksoforisk demonstrativ > endoforisk demonstrativ > anaforisk/ diskursdeiktisk/ bakgrunnsdeiktisk demonstrativ > bestemt artikkel > type-identifiserbar (generisk) genusmarkør

6 En bruksbasert tilnærming til forsterkingssykluser

6.1 Forsterking i *emfatiske kontekster*

Demonstrativforsterking er en prosess som skjer uavhengig av grammatikalisering av enkle demonstrativer. Jeg finner støtte for argumentene i litteratur om negasjonsforsterking. I nyere forskning har det vært argumentert for at forsterking av nektingsuttrykk (som *ne ... pas* i fransk) skjer i såkalt *emfatiske brukskontekster* (van der Auwera 2009: 53; Mosegaard Hansen 2011: 573; Willis et al. 2013: 18). Miestamo (2005, s. 210) påpeker at forsterking av negasjonsmarkører skjer i kontekster der nektinga allerede er eksplisitt uttrykt. Det er kanskje nærliggende å tenke at det er større “behov” for forsterking ved implisert nekting (for eksempel i retoriske spørsmål som *Hvem bryr seg?*, hvor implikaturen er ‘ingen bryr seg’), siden den kan være vanskeligere å oppfatte, men det er altså ikke på grunn av manglende styrke at negasjonsmarkører får forsterking.

Termene *emfase* og *emfatisk* har så langt i artikkelen vært brukt uten en klar definisjon. De kan være intuitivt greie å forstå, men lingvister kan likevel ha ulike tolkninger av dem. Innen forskning på negasjonsforsterking er gjerne minimerende uttrykk som (*ikke en døyt* og (*ikke en dritt* trukket fram eksempler på emfatiske forsterkere. Blaxter og Willis (2018), som baserer seg på Israel (2011), påpeker at slike forsterkeruttrykk er *skalare* (framkaller alternativer på en skala, og er mer eller mindre “sterke”), samt at de har en høy informasjonsverdi, og på bakgrunn av dette blir emfase definert slik: “Emphasis involves a speaker expressing the attitude that the informative strength of their proposition is high” (ibid., s. 425). Et sentralt poeng er at de emfatiske negasjonsforsterkerne framkaller alternative proposisjoner på en skala for mottakeren (f.eks. *jeg spiste ikke en baguette* vs. *jeg spiste ikke så mye som en smule*). Emfatiske demonstrativforsterkere har noe av den samme funksjonen i de eksoforiske kontekstene, hvor forsterking først skjer: *den koppen der* er en tydelig kontrast til *den(ne) koppen her*. Kontekster der avsenderen vil framheve en slik kontrast eller noe antatt uventa, kan kalles emfatiske kontekster. Når avsenderen vil framheve dette enda tydeligere med trykk, legges normalt trykket på forsterkeren, ikke på negasjonen eller på demonstrativet (*gi meg den der, jeg skjønnte ikke et kvekk*).

Det er ikke noe problem å forsterke et negerende eller demonstrativt uttrykk kun ved hjelp av trykk (*jeg vil ikke lese mer, denne var fin!*). Grunnen til at andre elementer rekrutteres som forsterkere, kan være at de uansett ofte vil forekomme i emfatiske kontekster. Israel (2011: 110 f.) har foreslått at bruken av negasjonsforsterkere kan skyldes en form for høflighetsstrategi der taleren ønsker å øke mottakerens interesse ved å gjøre uttrykket mer overraskende (eller i tilfellet demonstrativforsterking – kontrastfullt). Ved emfatisk nekting vil det ofte være generaliserende eller minimerende uttrykk til stede, og ved eksoforisk deiksis vil det ofte være et lokasjonsuttrykk.

Når ord ofte kollokerer, som demonstrativer eller negasjoner og forsterkere kan gjøre, kan de bli utsatt for *blokkdanning* (på engelsk *chunking*, definert av Bybee 2010: 7 slik: “the process by which sequences of units that are used together cohere to form more complex units”). Blokkdanning innebærer ikke nødvendigvis lydlig koalesens av kollokasjonen (som i *det derre* > *derre*), men det innebærer alltid en semantisk reanalyse av de opprinnelig sjølstendige elementene, slik at de oppfattes som ett sammenhengende uttrykk. Det blir synlig når f.eks. *den der* ikke lenger

har noen spatial deiktisk funksjon (som i *den der ideen din*). Som en del av blokkdanninga kan altså forsterkerelementet miste sin opprinnelige betydning: Det franske *pas* betyr ikke lenger ‘skritt’ i uttrykket *ne ... pas*, og det norrøne *ekki* betyr ikke lenger ‘noen ting som helst’ i uttrykket *ne ... ekki* – de har nektelsesbetydning, men i første omgang kun sammen med det opprinnelige nektingsuttrykket. Slik er det også for demonstrativer: *der* har ikke lenger stedsbetydning i uttrykket *den der sangen*, men har endoforisk deiktisk funksjon sammen med *den*.

Det forsterka uttrykket, altså demonstrativ eller negasjon pluss forsterker, kan gjennomgå semantisk reduksjon over tid, ved at det emphatiske uttrykket blir reanalysert som nøytralt/ikke-emfatisk. Dette er en vanlig mekanisme i grammatikaliseringprosesser, som ofte også innebærer fonetisk reduksjon (som gjerne går utover det gamle demonstrativet/negasjonen, og ikke forsterkeren, jf. det franske *ne V pas*, hvor *ne* ofte er svekka i muntlig fransk). Det samme ser vi i de komplekse demonstrativene i norsk, som i *den der ideen*, der hele det komplekse demonstrativet har fått redusert eksoforisk betydning.

Utviklinga av demonstrativ- og negasjonsforsterkere er typiske eksempler på grammatikalisering, fordi disse elementene taper autonomi (jf. Lehmann 2015: 130): De desemantiseres (får mer abstrakt betydningsinnhold), mister syntaktisk frihet, og de kan smelte sammen med andre elementer (kalt koalesens). Disse prosessene ser vi både i utviklinga av negasjonsforsterkere som det franske *pas* eller det norrøne *ekki* (som har opphav i negasjonen *ne* pluss forsterkeren *eigi/ekki* ‘noen ting som helst’), og i utviklinga av nye demonstrativer som det trønderske *herre/derre*. Men den totale fornyingsprosessen, dvs. overgangen fra demonstrativet *den* til *derre*, eller fra *ne* til *ekki*, er som nevnt i avsnitt 2.2 en annen type endring enn grammatikalisering – det er fornying eller renovasjon. Forsterkerorda i slike fornyingsprosesser har nok gjennomgått grammatikalisering, men det er bare en del av forsterkingssyklusen.

Historia om forsterking av demonstrativer med *ecce* i romanske språk blir gjerne forklart med at demonstrativene hadde behov for å fornyes, siden *hoc* og *iste* var blitt grammatikalisert til artikler (se f.eks. van Gelderen 2011, 220–221). Om et forsterkerelement som *ecce* ‘se’ blir brukt i faktisk tale, trenger ikke det bety at demonstrativet ikke hadde vært ‘tilstrekkelig’ aleine for å peke ut noe (jf. avsnitt 2.2). Faktisk språkbruk inneholder mye redundans, og ofte kommer de ulike delene av slike doble uttrykk fra *strata* eller lag av forskjellige grammatikaliseringprosesser.

De eldste strataene er gjerne obligatoriske (obligatorifisering er et kjenne-tegn på langtkommen grammatikalisering – altså på grammatikk), mens nyere ikke er det. Et eksempel på slike strata er uttrykk for temporal deiksis gjennom både verbøying og tidsadverbial (*Jeg leste i går*). Fortidsformen av verbet er obligatorisk (**jeg lese i går*), og den er også den eldste og mest generelle måten å uttrykke fortid på, mens *i går* er både spesifikt og ikke-obligatorisk.

Reanalysen av ord som *ecce* 'se' eller *der* som en forsterker kan som nevnt skje om ordet brukes hyppig sammen med demonstrativer, slik at fraser som *ecce ille* 'se den' eller *den der* produseres mer automatisk. Mulige overgangskontekster for *den der* (altså kontekster hvor tolkinga er tvetydig, og reanalyse er mulig), kan være uttrykk hvor spesifikke stedsadverb står adnominalt (*den båten ved kaia* vs. *den båten der*) eller som tillegg til et demonstrativpronomen: *Se på den oppå hylla* vs. *Se på den der* (jf. avsnitt 5.2). Det at et uttrykk allerede har litt mer generell betydning (jf. *der* med *oppå hylla*), øker selvfølgelig det potensielle antallet brukskontekster, og dermed øker også sannsynligheten for reanalyse og blokkdanning. Når *ecce* i vulgærlatin eller *der* i norsk først har mista mye av den tidligere betydninga fordi de tolkes som en del av demonstrativuttrykket, kan de spre seg til nye brukskontekster som ikke var mulig før, f.eks. kontekster der man ikke nødvendigvis kan *se* objektet som utpekes, som ved diskursdeiksis (*Hør på det her*).

I dette avsnittet har jeg argumentert for at den mulige blokkdanninga og reanalysen av *den der* og liknende komplekse demonstrativer skjer fordi de forekommer relativt hyppig sammen i emfatiske kontekster. En slik tilnærming til forsterkingscykluser ser altså bort fra eventuell grammatikalisering eller svekking av et tidligere demonstrativ (som *den*, *ille*, *hoc* osv.). I neste avsnitt drøfter jeg hvorfor slik grammatikalisering likevel kan henge sammen med forsterkingssyklusen, via bieffektene av paradigmatisk konkurranse mellom nye og gamle demonstrativer.

6.2 Konkurransen om funksjonelle nisjer i syklisk endring

I avsnitt 6.1 har jeg argumentert for at demonstrativer *ikke* blir forsterka som et resultat av at enkle demonstrativer er grammatikalisert, til tross for at resultatet av slike endringer kan være at gamle demonstrativer blir erstatta av nye (og komplekse) demonstrativer. Et alternativt syn på demonstrativforsterking er at demonstrativsystemet endrer seg *syklisk*. I et slikt syn tar man utgangspunkt i funksjonelle nisjer (se Aronoff 2016),

snarere enn formen. Et eksempel på en nisje er ‘eksoforisk deiksis’, som ifølge Diessel (1999) mest sannsynlig er dekket i alle språk. Grunnen til at den er universell, er at det å rette oppmerksomheten om noe felles er en grunnleggende del av den muntlige kommunikasjonen (se Diessel 2006 om “joint attention”). Vi bruker de ressursene vi har i språket for å oppnå dette, ofte sammen med pekegeste. Men i tillegg til å bruke demonstrativer, bruker vi som nevnt i avsnitt 6.1 tilleggsord i disse tekstene, som ord for ‘se’, ‘her’, ‘der’, som kan smelte sammen med demonstrativer over tid pga. frekvent bruk. Da vil den funksjonelle nisjen fylles av en *ny form*, i tillegg til den gamle. Eksempler på dette kan være *den der* og *den*, som begge kan ha den samme eksoforiske funksjonen (fylle den samme nisjen), og som dermed er i paradigmatisk konkurranse med hverandre. Forskjellen på de to demonstrativene er at det enkle *den* er assosiert med flere andre funksjoner enn bare den eksoforiske – for eksempel kan det brukes som foranstilt bestemt artikkel i fraser som *den norske regjeringa*. Det komplekse *den der* er neppe like frekvent som *den*, men det er i høyere grad forbundet med eksoforisk bruk, nettopp fordi det ikke er fordelt over like mange nisjer. Over tid kan det føre til at det komplekse og nye demonstrativet “skyver” det gamle nedover grammatikaliseringsstien. På den måten kan paradigmatisk konkurranse være en katalysator for grammatikalisering, uten å være ikke en direkte årsak.

Hva er det som trigger grammatikaliseringa av enkle demonstrativer til f.eks. artikler? Ifølge Boye og Harder (2012) er *syntagmatisk konkurranse* en viktig årsak til grammatikalisering. Syntagmatisk konkurranse vil si at de ulike elementene i ei ytring konkurrerer om å være prominente eller framtrepende. De som taper konkurransen om diskursprominens, faller så å si i “bakgrunnen” og er mer utsatt for å bli grammatikalisert. Typiske eksempler på dette er preposisjoner, som er mindre prominente enn utfyllingene sine (*på stranda*), eller foranstilte bestemte artikler, som “taper konkurransen” med substantiv (*den fine jakka*). Diskursprominens kan måles på ulike måter, bl.a. om det er mulig å fokusere uttrykket ved å legge trykk på det. Syntagmatisk konkurranse kan *forårsake* grammatikalisering av demonstrativer, mens paradigmatisk konkurranse kan *katalysere* pågående grammatikalisering fordi variantene differensieres.

Lundeby (1965) trekker fram syntagmatisk konkurranse (samt bruksfrekvens-effekter) som sentral for utviklinga av den etterhengte bestemte artikkelen:

... slik overdrivelse [av bruken av forsterkende elementer, dvs. av demonstrativpronomen] kan føre til det dem. pron. stadig oftere blir lagt til subst., inntil det under visse syntaktiske og semantiske vilkår blir substantivets faste følgesvenn. *Dermed har pronomenet gått over til artikkel.* (Lundeby 1965: 11)

Det er etter all sannsynlighet samme mekanisme som har spilt inn når det enkle demonstrativet *den* har mista deiktisk betydning i en del bruksmåter (som med adjektiv: *den fine jakka*). Grammatikalisering av demonstrativer (i visse kontekster) kan naturligvis skje uten at det har oppstått et nytt, forsterka demonstrativ først. Men hovedpoenget her er at grammatikalisering ikke er en forutsetning for forsterking. Hadde det vært det, ville vi kanskje venta at den etterstilte artikkelen *-inn* i norrønt også hadde behov for en forsterker, men det skjedde ikke. Derimot splitta (*h*)*inn* seg i to funksjoner i hver sine kontekster: Den nye artikkelfunksjonen og den gamle demonstrativfunksjonen, som besto en stund til.

6.3 Oppsummering

I dette avsnittet har jeg lagt fram et forslag til en bruksbasert tilnærming til forsterkingssykluser. Tradisjonelle formbaserte modeller for grammatikalisering kan som nevnt i avsnitt 2.1 og 6.1 ikke gjøre rede for alle delene av fornyingsprosessen der demonstrativer eller negasjoner blir fornya gjennom forsterkning, men de kan gjøre rede for enkeltvis steg i utviklinga. Grammatikaliseringa av enkle demonstrativer som *den*, det latinske *ille* mfl. (og også av forsterkerord som *der* og *ecce*) kan anses som et resultat av en form for syntagmatisk konkurranse (jf. Boye og Harders 2012 bruksbaserte teori om grammatisk status). Ved også å se på mulige mekanismer i paradigmatiske konkurranse (Aronoff 2016), i tillegg til den syntagmatiske, kan større deler av forsterkingssyklusen belyses.

Konkurranse mellom to eller flere uttrykk om en nisje (f.eks. *den* vs. *den der* for påpekende funksjon) oppstår etter all sannsynlighet pga. at bestemte ord tiltrekkes bestemte kontekster (f.eks. deiktiske kontekster), og at det på den måten dannes nye demonstrativer gjennom blokkdanning. Denne tiltrekninga kan i seg sjøl neppe kalles grammatikalisering. Likevel fins det mange eksempler på at det ene av de to konkurrerende uttrykka gjennomgår en grammatikaliseringsprosess. En slik grammatikalisering er ikke en forutsetning for at en forsterker skal bli rekruttert, men kan framskyndes som en følge av forsterkinga, når det oppstår to uttrykk som konkurrerer paradigmatiske med hverandre.

Ulike teoretiske tilnæringer kan bidra til å belyse ulike sider av spesifikke språklige fenomener. En bruksbasert tilnærming til demonstrativfornyning skiller seg hovedsakelig fra mer formelle tilnæringer (f.eks. den presentert av van Gelderen 2011) ved at den legger noe større vekt på effektene som bruksmønstre (f.eks. valget av visse leksem i emfatiske kontekster) har på endringene. Dette bidrar til å belyse spørsmålet om hvilke ord som inngår som i forsterkingssykluser. Et annet skille mellom bruksbaserte og generative tilnæringer er at førstnevnte i større grad ser synkrone språkssystemer og diakrone prosesser under ett. Paradigmatisk konkurranse mellom to varianter av demonstrativer er et eksempel på en prosess som både må sies å være synkron og diakron, og som påvirker utviklinga i en forsterkingssyklus. De ulike tilnærmingene er ikke motsetninger, men kan utfylle hverandre. De generative tilnærmingene har bidratt med å formalisere endringene som skjer i en syklus, men målet her har vært å drøfte hvordan variasjonen (og dermed den paradigmatisk konkurransen) har oppstått.

Avslutning

I denne artikkelen har jeg presentert en korpusbasert studie av komplekse demonstrativer i norsk, og mulige motivasjoner bak forsterkingsprosessen som gir opphav til slike demonstrativer. Data fra talespråkkorpus belyser funksjonene komplekse demonstrativer har fått i moderne norsk: markering av spesifikk og privat informasjon, entydig deiktisk funksjon (dvs. ikke artikkel-funksjon, som igjen kan brukes for å implisere psykologisk distanse), og et signal om et bånd mellom samtalepartnerne. Når flere nærsynonyme konstruksjoner, som *den N*, *den der N* og *den N der*, fins, konkurrerer de paradigmatisk, eller de konkurrerer om en funksjonell nisje. Resultatet av en slik nisjekonkurranse kan være at den ene konstruksjonen skyves framover i grammatikaliseringstien og at den andre overtar den gamle funksjonen (da er det snakk om en reell fornying), eller at de ulike konstruksjonene spesialiserer seg i hver sin funksjon. I norsk ser det ut til at de komplekse demonstrativene med etterstilt forsterker hovedsakelig har spesialisert seg som markører for eksoforisk (proksimal, distal) referanse, mens varianten med foranstilt forsterker i stor grad har mista den deiktiske kontrasten, og brukes som markør for bakgrunnsdeiksis.

I litteraturen har enkelte pekt på grammatikaliseringa eller “svekk- inga” av demonstrativer som en årsak til at de tiltrekker seg en forsterker (f.eks. van Gelderen 2011). Siden demonstrativer er så grunnleggende og sentrale i menneskelig språk, bl.a. for å oppnå felles oppmerksomhet (Diessel 2006), er det lite sannsynlig at forsterkinga skjer *etter* en svekkelse. I denne artikkelen har jeg argumentert for at demonstrativforsterkinga skjer i såkalte emfatiske kontekster (slik forsterking også er beskrevet i negasjonssykluser), og at ei eventuell svekking av det gamle demonstrativet skjer pga. en påfølgende paradigmatiske konkurranse mellom det nye og det gamle demonstrativet. Forsterking kan katalysere grammatikalisering, men grammatikalisering kan neppe utløse forsterking. Sameksistensen av nye og gamle demonstrativer i norsk, som begge kan ha påpekende funksjon, styrker denne hypotesen.

Bibliografi

- Aronoff, Mark. 2016. Competition and the lexicon. I: *Livelli di Analisi e fenomeni di interfaccia. Atti del XLVII congresso internazionale della società di linguistica Italiana*, red. Annibale Elia, Claudio Iacobini og Miriam Voghera, 39–52. Roma: Bulzoni.
- van der Auwera, Johan. 2009. The Jespersen cycles. I: *Cyclical change*, red. Elly van Gelderen, 35–71. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Baayen, R. Harald. 2009. Corpus linguistics in morphology: morphological productivity. *Corpus linguistics. An international handbook*, red. Anke Lüdeling og Merja Kytö, 900–919. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Barðdal, Jóhanna. 2008. *Productivity: Evidence from case and argument structure in Icelandic*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Blaxter, Tam og David Willis. 2018. Pragmatic differentiation of negative markers in the early stages of Jespersen’s cycle in North Germanic. *Diachronica*, 35 (4): 451–486.
- Borin, Lars, Markus Forsberg og Johan Roxendal. 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA: 474–478.
- Boye, Kasper og Peter Harder. 2012. A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88(1): 1–44.

- Bybee, Joan L. 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L., Revere Perkins og William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Clark, Eve V. 2009. *First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 1979. Typology of sentence negation. *Linguistics*, 17(1–2): 79–106.
- . 2003. Definite articles in Scandinavian: Competing grammaticalization processes in standard and non-standard varieties. I: *Dialectology meets typology: Dialect grammar from a cross-linguistic perspective*, red. Bernd Kortmann, 147–180. Berlin: Walter de Gruyter.
- . 2015. *Grammaticalization in the North: Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Berlin: Language Science Press.
- Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- . 2006. Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar. *Cognitive Linguistics*, 17(4): 463–489.
- Dixon, Robert M. W. 2003. Demonstratives: A cross-linguistic typology. *Studies in Language*, 27(1): 61–112.
- Dyvik, Helge. 1979. Omkring fremveksten av artiklene i norsk. Språklig markering av referensielle forutsetninger. *Maal og Minne*, 1979(1): 40–78.
- Enger, Hans-Olav og Tore Nessel. 2011. Constraints on Diachronic Development: The Animacy Hierarchy and the Relevance Constraint. *STUF-Language Typology and Universals* 64(3): 193–212.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- van Gelderen, Elly. 2011. *The linguistic cycle: Language change and the language faculty*. Oxford: Oxford University Press.
- Givón, Talmy. 2001. *Syntax: An introduction*, vol. 1. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Greenberg, Joseph H. 1978. How does a language acquire gender markers? I: *Universals of human language. Volume 3: Word structure*, red. Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson og Edith A. Moravcsik, 47–82. Stanford: Stanford University Press.

- Gries, Stefan T. 2010. Behavioral profiles: A fine-grained and quantitative approach in corpus-based lexical semantics. *The Mental Lexicon*, 5(3), 323–346.
- Gries, Stefan T. og Anatol Stefanowitsch. 2004. Extending Collostruc-tional Analysis: A Corpus-Based Perspective on Alternations. *Inter-national Journal of Corpus Linguistics*, 9(1), 97–129.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard. 2011. Negative cycles and grammaticalization. I: *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, red. Heiko Narrog og Bernd Heine, 570–579. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin. 2004. On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. I: *Up and down the cline. The nature of grammaticalization*, red. Olga Fischer, Muriel Norde og Harry Perridon, 17–44. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Himmelman, Nikolaus P. 1996. Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. I: *Studies in Anaphora*, red. Barbara A. Fox, 205–254. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- . 2004. Lexicalization and Grammaticalization: Opposite or ortho-gonal? I: *What Makes Grammaticalization?: A Look from Its Fringes and Its Components*, red. Walter Bisang, Nikolaus P. Himmelman og Björn Wiemer, 21–42. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Israel, Michael. 2011. *The grammar of polarity: Pragmatics, sensitivity, and the logic of scales*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahr, Ernst Håkon og Olav Skare. 1996. *Nordnorske dialektar*. Oslo: Novus.
- Jespersen, Otto 1917. *Negation in English and other Languages*. Køben-havn: A. F. Høst & Søn.
- Johannessen, Janne Bondi. 2006. Just any pronoun anywhere? Pronouns and ‘new’ demonstratives in Norwegian. I: *A Festschrift for Kjell Johan Sæbø – in partial fulfilment of the requirements for the celebration on his 50th birthday*, red. Torgrim Solstad, Atle Grønn og Dag Haug, 91–106. Oslo: Unipub.
- . 2008. The pronominal psychological demonstrative in Scandina-vian: Its syntax, semantics and pragmatics. *Nordic Journal of Linguis-tics* 31(2). 161–192.
- . 2012. *Han professoren og sånn* festskrift – om modale determina-tiver. I: *Grammatikk, bruk og norm. Festschrift til Svein Lie på 70-års-dagen 15. april 2012*, red. Hans-Olav Enger, Jan Terje Faarlund og Kjell Ivar Vannebo, 151–172. Oslo: Novus.

- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor A. Áfarli og Øystein Vangsnes. 2009. The Nordic Dialect Corpus – an advanced research tool. I: *Proceedings of the 39th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*, red. Kristina Jokinen og Eckhard Bick, 73–80. Tartu: Northern European Association for Language Technology (NEALT).
- Kuryłowicz, Jerzy. 1965. The evolution of grammatical categories. *Dio- genes*, 13(51): 55–71.
- Lakoff, Robin. 1974. Remarks on this and that. *Chicago Linguistic Society* 10: 345–346.
- Lehmann, Christian. 2015. *Thoughts on Grammaticalization*. 3. utgave. Berlin: Language Science Press.
- Levshina, Natalia. 2015 *How to do linguistics with R: Data exploration and statistical analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Lie, Svein. 2008. Veldig sann festejente. I: *Språk i Oslo: Ny forskning omkring talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, 78–95. Oslo: Novus.
- . 2010. Bakgrunnsdeiksis og demonstrativer. I: *Bo87. Festskrift till Bo Ralph*, red. Erik Magnusson Petzell m. fl., 168–177. Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, Göteborgs universitet.
- Loureiro-Porto, Lucía. 2013. Morphological Productivity as a Trigger of the *þurfan/need* replacement. I: *Periphrasis, Replacement and Renewal: Studies in English Historical Linguistics*, red. Irén Hegedús og Dóra Pódör, 34–56. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Lundeby, Einar. 1965. *Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Lødrup, Helge. 1982. De og dem i dialekten på Oslo vestkant. *Norskkrift*, 37: 54–58.
- Miestamo, Matti. 2005. *Standard negation: The negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Myklebust, Astrid. 2012. “Hva er de derre greiene der?": *En syntaktisk analyse av komplekse demonstrativ i muntlig norsk*. Upubl. mastergrads-avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Norsk ordbok : ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Bind 1 : A – doktrinær*. 1966. Oslo: Det norske samlaget.

- Reinhammar, Vidar. 1975. *Pronomenstudier*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. 1893 –. URL: www.saob.se (lest mai 2020). Lund: Svenska Akademien.
- Siemund, Peter. 2008. *Pronominal gender in English: A study of English varieties from a cross-linguistic perspective*. London: Routledge.
- Stefanowitsch, Anatol og Stefan T. Gries. 2003. Collostructions: Investigating the Interaction of Words and Constructions. *International Journal of Corpus Linguistics*, 8(2), 209–243.
- Stemshaug, Ola. 1968. Meldalsmålet. I: *Meldal bygdebok, Bind 1. Bygdesoga til ikring 1700 : Frå åndslev og kulturarbeid gjennom tida*, red. Olaf Havdal, 395–442. Meldal: Meldal kommune.
- Strahan, Tania E. 2008. *Sjå på han mannen!* On the definiteness and specificity of Scandinavian pronoun demonstratives. *Nordic Journal of Linguistics*, 31(2), 193–226.
- Söderwall, Knut Fredrik. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. URL: <https://spraakbanken.gu.se/en/resources/soederwall> (lest august 2020). Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet.
- Trousdale, Graeme. 2014. On the relationship between grammaticalization and constructionalization. *Folia Linguistica* 48(2). 557–578.
- Venås, Kjell. 2012. “Her sannn.” I: *Fra holtjar til holting: språkhistorie og språksosiologiske artikler til Arne Torp på 70-årsdagen*, red. Unn Røyneland og Hans-Olav Enger, 383–398. Oslo. Novus.
- Vindenes, Urd. 2018a. *Complex Demonstratives and Cyclic Change in Norwegian*. Upubl. doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- . 2018b. Cyclic renewal of demonstratives. *Studies in Language*, 42(3): 641–668.
- Willis, David, Christopher Lucas og Anne Breitbarth. 2013. Comparing diachronies of negation. I: *The development of negation in the languages of Europe : Volume I case studies*, red. David Willis, Christopher Lucas & Anne Breitbarth, 1–50. Oxford: Oxford University Press.

Korpus

BigBrother-korpuset. URL: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/bigbrother/>

URD VINDENES

Diplomatarium Norvegicum. URL: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html.

KORP. URL: <https://spraakbanken.gu.se/korp/>

NDK = Nordisk dialektkorpus. URL: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/index.html>

NoTa = Norsk talespråksundersøkelse (Oslo-delen). URL: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>

TAUS = Talemålsundersøkelsen i Oslo. URL: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/taus/>

Abstract

The aim of the study presented in this article is to give a corpus-based analysis of the functions of Norwegian demonstrative constructions that consist of a demonstrative, e.g. *den* 'that', *denne* 'this', *hun* 'she' and *he* 'han', and a reinforcer, typically *her* 'here' and *der* 'there'. In addition, the study aims to shed light on the development of demonstratives from the viewpoint of reinforcement cycles and paradigmatic competition. The data used in the analysis come from the Nordic Dialect Corpus and other speech corpora that consist of spontaneous speech data, as well as historical documents from the Diplomatarium Norvegicum. The article argues that since reinforcement of demonstratives can lead to the development of new demonstratives, this process may catalyze the grammaticalization of old ones through paradigmatic competition (niche competition). The analysis presented here sees reinforcement as a possible driving force behind grammaticalization, and not vice versa.

Urd Vindenes
Universitetet i Sørøst-Norge
Institutt for språk og litteratur
Postboks 155
NO-3677 Notodden
urd.vindenes@usn.no

Referat fra årsmøte i Bymålslaget torsdag 4. februar 2021

Til stede digitalt på Zoom: Hans-Olav Enger, Kjersti Wictorsen Kola, Ragnhild Eik, Urd Vindenes og Andreas D. Haraldsrud.

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud

Godkjenning av innkalling og dagsorden

Haraldsrud delte ut dagsorden. Innkalling og dagsorden blei godkjent.

Årsrapport for 2020

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Regnskap for 2020

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Økonomien i laget er stabil. Regnskapet blei godkjent.

Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene for 2020 har vært Hans-Olav Enger og Ingvil Brügger Budal. Tilgangen på stoff har vært god i 2020. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Drøfting av virksomheten i tida framover

Virksomheten dreier seg stort sett om Maal og Minne, og på nettsidene til Bymålslaget promoterer vi tidsskriftet. På sikt ønsker vi å legge inn mer stoff på nettsidene. Det blei også nevnt at det er mulig å arrangere språkseminarer med midler og ressurser fra Bymålslaget, dersom noen ønsker dette.

REFERAT FRA ÅRSMØTE I BYMÅLSLAGET TORSDAG 4. FEBRUAR 2021

Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2021. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig.

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Urd Vindenes

Kasserer: Andreas Drolsum Haraldsrud

Øvrig styre: Ragnhild Eik, Kjersti Wictorsen Kola og Anu Laanemets.

Varamedlemmer: Ingen valgt.

Revisor: Botolv Helleland

Valgkomite: Styret

Møtet slutta klokka 18:30

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud